

Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 2002

Ir. C.J.A.M. de Bont (red.)
Ir. A. van der Knijff (red.)

Projectcode 63007.00

December 2002

Rapport 1.02.03

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- ☒ Wettelijke en dienstverlenende taken
- ☐ Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- ☐ Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- ☐ Ruimte en Economie
- ☐ Ketens
- ☐ Beleid
- ☐ Gamma, instituties, mens en beleving
- ☐ Modellen en Data

Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 2002

Bont, ir. C.J.A.M. de en ir. A. van de Knijff

Den Haag, LEI, 2002

Rapport 1.02.03; ISBN 90-5242-783-6; Prijs €17,50 (inclusief 6% BTW)

105 p., fig., tab., bijl.

Deze rapportage geeft inzicht in de actuele bedrijfsresultaten en inkomens van de verschillende agrarische bedrijfstypen.

Voor de melkveebedrijven, de varkens- en pluimveebedrijven, de akkerbouwbedrijven, de glastuinbouwbedrijven en de champignonbedrijven wordt ingegaan op de ontwikkeling van opbrengsten, kosten, rentabiliteit en inkomens in 2002. Voor de groenteteelt in de open grond, de bloembollenteelt, de fruitteelt en de boomteelt wordt een eerste zicht op de resultaten in 2002 geboden. Tevens wordt ingegaan op de resultaten van bedrijven met vleesstieren, schapen en vleeskalveren. Voor de gehele agrarische sector worden de productiewaarde en de netto toegevoegde waarde geraamd.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie@lei.wag-ur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie@lei.wag-ur.nl

© LEI, 2002

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- ☒ toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- ☐ niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Karakteristiek van de actuele inkomenssituatie	9
Samenvatting	11
Summary	17
1. Inleiding	23
1.1 Doel	23
1.2 Methode	23
1.3 Uitgangspunten	24
1.4 Resultaten	24
2. Rundveehouderij	26
2.1 Melkveehouderij	26
2.1.1 Structuur	26
2.1.2 Opbrengsten en kosten	26
2.1.3 Rentabiliteit en inkomen	29
2.2 Vleesstierenhouderij	31
2.2.1 Structuur	31
2.2.2 Resultaten	32
2.3 Schapenhouderij	33
2.3.1 Structuur	33
2.3.2 Opbrengsten, kosten en saldo	34
2.4 Vleeskalverhouderij	35
2.4.1 Structuur	35
2.4.2 Rentabiliteit en inkomen	36
3. Intensieve veehouderij	39
3.1 Varkenshouderij	39
3.1.1 Structuur	39
3.1.2 Opbrengsten en kosten	40
3.1.3 Rentabiliteit en inkomen	44
3.2 Pluimveehouderij	47
3.2.1 Structuur	47
3.2.2 Opbrengsten en kosten	48
	5

	Blz.
3.2.3 Rentabiliteit en inkomen	51
4. Akkerbouw	54
4.1 Structuur	54
4.2 Opbrengsten en kosten	54
4.3 Rentabiliteit en inkomen	57
5. Glastuinbouw	60
5.1 Structuur	60
5.2 Bedrijfsresultaten en inkomen in glasgroenteteelt	61
5.3 Bedrijfsresultaten en inkomen in snijbloementeleel	62
5.4 Bedrijfsresultaten en inkomen pot- en perkplantenteel	64
5.5 Rentabiliteit en inkomen in de glastuinbouw	66
6. Champignonteleel	70
6.1 Structuur	70
6.2 Opbrengsten en kosten	70
6.3 Rentabiliteit en inkomen	72
7. Tuinbouw in de open grond	74
7.1 Structuur	74
7.2 Groenteteel in de open grond	75
7.3 Bloembollenteel	77
7.4 Fruitteleel	78
7.5 Boomkwekerij	80
8. Agrarische sector	82
8.1 Productie en inkomen	82
8.2 Toegevoegde waarde en inkomen	85
8.3 Ontwikkeling van agrarisch inkomen en inkomen in het midden- en kleinbedrijf	88
8.4 Agrarische inkomens in Europees perspectief	89
Literatuur	93
Bijlagen	
1. Toelichting op indicatoren	95
2. Aanvullende gegevens: invloed prijswijziging	97
3. Aanvullende gegevens: prijzen en productiviteit	99
4. Vergelijking actuele situatie met gemiddelde 1996 - 2000	100
5. Translation of table and figure headings	101

Woord vooraf

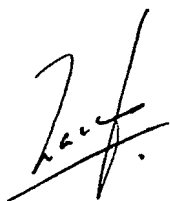
Het LEI verschaft elk jaar in december inzicht in de actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens voor de land- en tuinbouwbedrijven en voor de totale sector. Ook worden de resultaten van de agrarische sector vergeleken met het MKB in Nederland en met de land- en tuinbouw in andere EU-landen.

In deze rapportage wordt aangesloten bij de methoden en begrippen die gangbaar zijn in het Bedrijven-Informatienet van het LEI (het Informatienet). Vanwege de snelheid waarmee deze publicatie wordt uitgebracht, is daarom geen uitgebreide toelichting opgenomen. Hiervoor wordt verwezen naar de publicatie LEI-boekhoudnet van A tot Z.

Deze rapportage en de daarin gepubliceerde berekeningen zijn opgesteld door:

- ing. J.H. Jager (rundveehouderij, hoofdstuk 2);
- ing. J.H. Wisman (intensieve veehouderij, hoofdstuk 3 en vleeskalverhouderij);
- J.H. Bakker en ing. J.H. Jager (akkerbouw, hoofdstuk 4);
- ir. A. van der Knijff (glastuinbouw, hoofdstuk 5);
- ir. A.J. van Roestel (PPO Paddestoelen) en ir. A. van der Knijff (champignons, hoofdstuk 6);
- ir. J. Bremmer, ir. R.W. van der Meer en ir. L.W. Theuws (tuinbouw in de open grond, hoofdstuk 7);
- A.J. de Kleijn en drs. B. Koole (agrarische sector, hoofdstuk 8).

Zij konden daarbij gebruikmaken van de boekhoudingen waarvan de gegevens door de aan het Informatienet deelnemende ondernemers ter beschikking zijn gesteld. Ook werden gegevens beschikbaar gesteld door het CBS, het EIM, Eurostat en de VBN en er werd informatie benut van Productschappen. Ing. J. Bolhuis (raming en prognose prijzen) en ing. W.H. van Everdingen leverden bijdragen aan de berekeningen voor akkerbouw- en veehouderijbedrijven. De coördinatie en eindredactie van deze rapportage was in handen van ir. C.J.A.M. de Bont.

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse
Algemeen Directeur LEI B.V.

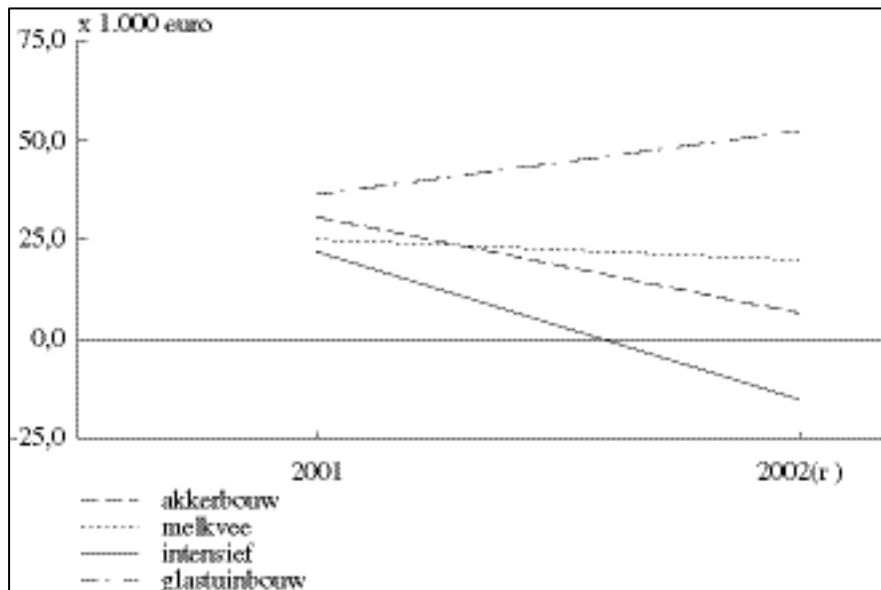

Karakteristiek van de actuele inkomenssituatie

De actuele inkomenssituatie in de land- en tuinbouw in 2002 ziet er beknopt weergegeven als volgt uit:

Melkveehouderij	een inkomensdaling vooral door lagere melkprijzen. Het herstel van de prijzen van kalveren en slachtvee na de MKZ-uitbraak in 2001 en schaalvergroting compenseert dat onvoldoende.
Varkenshouderij	de inkomens dalen fors door lagere prijzen van biggen en varkens. Varkenshouders ontsparen in 2002 grote bedragen na een moeizaam 2001.
Pluimveehouderij	voor leghennenhouders komt het inkomen in 2002 hoger uit. Vleeskuikenhouders zien het inkomen sterk dalen na een redelijk goed resultaat in 2001.
Akkerbouw	een forse daling van de inkomens tot een ongekend laag niveau door lagere prijzen van vrijwel alle akkerbouwgewassen. Voor Veenkoloniale bedrijven is de inkomstensteruggang beperkt.
Glastuinbouw	een verbetering van de inkomens tot goede niveaus voor de sierteelt. Voor de glasgroenteteelt wisselt het beeld en is de gemiddelde verbetering onvoldoende om in 2002 tot besparingen te komen.
Champignonenteelt	door lagere prijzen dalen de inkomens drastisch, tot een lager niveau dan in veel voorgaande jaren.
Tuinbouw open grond	de groenteteelt boekt betere resultaten, terwijl voor de fruitteelt, de bloembollenteelt en de boomteelt het resultaat in 2002 lager niveau uitkomt.
Gehele land- en tuinbouw	daling van productiewaarde van ruim 1% vooral door gemiddeld lagere prijzen, met name van veehouderijproducten. Productiekosten stijgen met ruim 0,5% door hogere prijzen van aangekochte middelen en hogere lonen. Het reële inkomen is gemiddeld per bedrijf ongeveer 15% lager dan in 2001 en bovendien lager dan in eerdere jaren vanaf 1995.

De ontwikkeling van de resultaten van enkele bedrijfstypen wordt geïllustreerd met de volgende figuur over de ontwikkeling van het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer in de melkveehouderij, akkerbouw, glastuinbouw en intensieve veehouderij (figuur 1).

Figuur 1   Ontwikkeling gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer

Samenvatting

Deze rapportage geeft een beeld van de actuele inkomenssituatie in de Nederlandse land- en tuinbouw. Naast de ontwikkeling in de gehele sector wordt het reilen en zeilen van de verschillende bedrijfstypen onderbouwd met cijfers. Door het presenteren van ramingen van bedrijfsuitkomsten wordt een zo goed mogelijke inschatting van de werkelijke situatie in het jaar 2002 gegeven.

Algemeen beeld

2002 was voor veel land- en tuinbouwbedrijven wederom een moeizaam jaar. In 2002 vielen de prijzen van veel producten tegen. Nadat in 2001 vooral de uitbraken van mond- en klauwzeer (MKZ) grote gevolgen en onzekerheden opleverden, werd in de zomer van 2002 de akkerbouw en tuinbouw in enkele delen van het land geconfronteerd met wateroverlast en kreeg de veehouderij te maken met de besmetting van veevoer door resten van het hormoon MPA.

Bij een gemiddelde verslechtering van het resultaat voor de gehele sector in 2002, zullen ook de resultaten van veel individuele bedrijven dit jaar lager uitkomen dan vorig jaar (tabel 1). De belangrijkste oorzaak hiervan is het lagere prijsniveau van enkele belangrijke producten (melk, aardappelen, varkens). Daar staat wel tegenover dat de prijzen van veel tuinbouwproducten en van kalveren en runderen stegen en dat de stijging van de productiekosten dit jaar beperkt was. Vooral door de uiteenlopende ontwikkelingen van de prijzen van producten en productiemiddelen laten de resultaten van de afzonderlijke sectoren en bedrijfstypen verschillen zien ten opzichte van vorig jaar.

Voor de agrarische sector als geheel levert het jaar 2002 een verslechtering van het inkomen op ten opzichte van de resultaten in 2001, die op zich wat beter waren dan die in 2000. Gerekend vanaf 1995 was het agrarisch inkomen in 1999 tot dusver op een dieptepunt beland (Silvis en van Bruchem, 2002). Het jaar 2002 zal nog lager uitkomen. Door de tegenvallende resultaten in veel sectoren van de land- en tuinbouw in 2002, neemt de zorg over de financiële positie van veel bedrijven toe. In verschillende sectoren van de land- en tuinbouw, zoals de varkenshouderij, de akkerbouw en de glasgroenteteelt is het beeld al met al nog weinig rooskleurig en zijn er veel bedrijven met al een aantal jaren een laag inkomen (Venema et al., 2001; Van Everdingen et al., 1999). Voor de akkerbouw is er een terugval na een herstel in 2001 dat volgde op twee jaar met zeer magere resultaten (De Bont en Jager, 2001). Binnen de sectoren, zoals de glastuinbouw, zullen de inkomensverschillen erg groot zijn (Alleblas et al., 1998).

Mede door de tegenvallende resultaten in verschillende sectoren daalt het aantal bedrijven de laatste jaren fors, bijvoorbeeld in 2002 in de varkenshouderij met ruim 7% en in de melkveehouderij met 6% bij een daling voor de gehele land- en tuinbouw van ruim 3% (tabel 2).

De stijging van de productiekosten voor de sector in 2002 is dit jaar wat gematigd na de forse toename van vooral de energieprijzen en een relatief hoge inflatie en loonstijging in 2001. Mede door het herstel van de euro ten opzichte van de Amerikaanse dollar kon er een daling plaatsvinden van de meeste veevoederprijzen. Ook voor de prijzen van energieproducten was dat van invloed, de aardgasprijs voor de tuinbouw daalde.

Beeld per bedrijfstype

In de melkveehouderij daalt, vooral door een lagere melkprijs, het inkomen fors ten opzichte van dat in 2001 (tabel 1). De vergroting van de bedrijven door het wegvallen van 6% van de melkveebedrijven en het herstel van de prijzen van slachtkoeien en nuchtere kalveren leveren hierbij onvoldoende tegenwicht. De kosten, vooral de voerkosten, namen niet sterk toe. De opbrengsten-kostenverhouding daalt (van ongeveer 80 naar 76%) en het gezinsinkomen uit bedrijf neemt af met circa 6.000 euro per ondernemer tot 19.000 euro. Dit is lager dan het langjarig gemiddelde. Hierdoor kunnen de bedrijven gemiddeld dit jaar ruim 8.000 euro minder besparen dan vorig jaar. Toen werd gemiddeld per melkveebedrijf een besparing van ruim 10.000 euro gerealiseerd.

Voor vleesstierenhouders is er een inkomensherstel, na een aantal moeilijke jaren waarin door de BSE- en MKZ-perikelen de resultaten aanzienlijk verslechterden. In 2002 stegen de opbrengstprijzen en konden ook hogere premies worden ontvangen vanwege de aanpassingen in het Europese landbouwbeleid (Agenda 2000). Ook voor vleeskalverhouders was de situatie vorig jaar verslechterd door de BSE en MKZ. De contractvergoedingen zijn verlaagd en er is meer leegstand. Nadat de bedrijven in 2001 voor het eerst sinds lange tijd voor ontsparingen kwamen te staan, tekent zich nu nog geen herstel af in de bedrijfsresultaten. De stijging van de kosten overtreft nog de toename van de opbrengsten. Schapenhouders zien hun resultaten dit jaar verbeteren door het op niveau blijven van de opbrengstprijzen en een hogere ooi-premie.

Voor de intensieve veehouderij (varkens en pluimvee) waren de resultaten in het voorgaande jaar (2001) in het algemeen nog redelijk; de opbrengsten-kostenverhouding kwam voor de verschillende bedrijfstypen uit op ruim 90. Dat loopt nu behalve voor de legpluimveebedrijven aanzienlijk terug. Voor de varkensbedrijven gaat het naar minder dan 80 in 2002. In samenhang hiermede dalen in de varkenshouderij de bedrijfsresultaten drastisch. Mede door de uitbraken van MKZ, waardoor tijdelijk geen afzet mogelijk was in het voorjaar van 2001 en door de cyclische ontwikkeling van de prijzen, waren de prijzen van biggen en varkensvlees al in de loop van 2001 op een laag niveau uitgekomen. In 2002 zijn deze prijzen nog ongeveer 15% lager dan vorig jaar bij vrijwel gelijkblijvende voerprijzen. De arbeidsopbrengst per dier daalt hierdoor dit jaar duidelijk en wordt negatief. Per zeug komt deze op -20 euro, per vleesvarken op -17 euro. Ook het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer wordt duidelijk negatief. Na de nog beperkte besparingen voor de meeste varkensbedrijven vorig jaar, worden er voor dit jaar forse ontsparingen verwacht.

De leghennenhouders zien de resultaten dit jaar licht verbeteren. Bij een stijging van de eierprijs met circa 1% daalt de voerprijs met circa 2,5%. Een en ander resulteert in een lichte toename van de arbeidsopbrengst per leghen. Ook het gezinsinkomen uit het bedrijf per ondernemer stijgt dit jaar en komt uit op 45.000 euro. Hierdoor kunnen

legghennenhouders ook dit jaar het vermogen behoorlijk versterken, hetgeen van belang is voor de gewenste investeringen in de bedrijven.

De vleeskuikenhouders kampen dit jaar met een aanzienlijke verslechtering van de resultaten, mede door de toegenomen invoer van pluimveevlees. Vorig jaar nam de vraag naar het product nog toe doordat door de MKZ- en BSE-crisis de vraag naar andere vleessoorten was gedaald. De prijs van de afgeleverde dieren daalt in 2002 met circa 12% bij een ruim 1% lagere voerprijs. De arbeidsopbrengst, die vorig jaar nog ruimschoots positief was, wordt nu negatief. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer verslechtert dan ook sterk, van +37.000 naar -38.000 euro. Gemiddeld per vleeskuikenbedrijf resulteert dit in een forse ontsparring, namelijk van bijna 70.000 euro per bedrijf.

In de akkerbouw verslechtert in 2002 het inkomen duidelijk, na het herstel in 2001. Dat volgde overigens op twee achtereenvolgende jaren (1999 en 2000) waarin het inkomen voor de meeste bedrijven zeer laag was. Met uitzondering van zetmeelaardappelen, kennen alle belangrijke akkerbouwgewassen lagere prijzen voor de oogst van 2002. Gemiddeld is de prijsdaling voor akkerbouwgewassen 15%. De rentabiliteit zal hierdoor en een toename van de kosten dalen van ruim 90 in 2001 naar slechts 76 in 2002. Het gemiddelde gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer daalt hierdoor van circa 30.000 euro in 2001 naar slechts ruim 6.000 euro in 2002. De inkomensdaling in de akkerbouw treft vooral de kleigebieden. In de Veenkoloniën zal het inkomen minder sterk dalen, vooral door het gelijk blijven van de prijzen van zetmeelaardappelen. Door de inkomensverslechtering komt het akkerbouwbedrijf gemiddeld op een ontsparring van bijna 20.000 euro. Een dergelijk hoog vermogensverlies kwam niet eerder voor in de akkerbouw. Door de negatieve besparingen in eerdere jaren (1999, 2000) werd het weerstandsvermogen van veel bedrijven overigens al flink op de proef gesteld.

De glastuinbouw ondervindt in 2002, na de mindere resultaten in 2001, een herstel. Voor de glasgroenteteelt is dat overigens onvoldoende om het bedrijfsvermogen te versterken. Van enkele belangrijke gewassen, paprika en komkommer, zijn de prijzen zelfs gedaald. Voor de snijbloemenbedrijven en de bedrijven met pot- en perkplanten is de productie in 2002 nagenoeg kostendekkend. De kosten per m² in de glastuinbouw stegen met ruim 2% duidelijk minder sterk dan in 2001. De recente daling van de gasprijzen is hierbij belangrijk. De rentabiliteit van de gehele glastuinbouw stijgt van 94 in 2001 naar 97 in 2002. Deze stijging komt vrijwel geheel voor rekening van de sierteeltsector; in de glasgroenteteelt blijft de rentabiliteit met een toename van 89 naar 90 zeer laag. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer stijgt gemiddeld in de glastuinbouw van ruim 35.000 naar ruim 50.000 euro. In de glasgroenteteelt blijft het ondanks een toename met 10.000 euro nog beneden de 30.000 euro, terwijl het in de snijbloementeleelt en de potplantenteelt op ruim 60.000 uitkomt. Voor de snijbloementelers en de telers van pot- en perkplanten is dit een stijging met ongeveer 20.000 euro. De besparingen per bedrijf nemen voor de bedrijven in de sierteelt toe tot gemiddeld 25 à 30.000 euro, terwijl de groenteteeltbedrijven op basis van de geraamde bedrijfsuitkomsten komen tot een negatieve besparing van circa 15 à 20.000 euro per bedrijf.

De champignonbedrijven zien in 2002 de resultaten sterk teruglopen door lagere prijzen, vooral voor de versmarkt. De opbrengsten blijven duidelijk achter bij de kostenontwikkeling. De rentabiliteit daalt van 93 naar 87 en het gezinsinkomen uit het bedrijf per ondernemer komt in 2002 op een ongekend laag niveau van slechts ongeveer

7.000 euro, dit is ruim 30.000 euro lager dan in 2001. De besparingen per bedrijf zullen hierdoor duidelijk negatief zijn (-37.000 euro).

Voor de groenteteelt in de open grond wordt voor 2002 een per saldo enigszins beter resultaat dan in 2001 verwacht. Dit is nog afhankelijk van de afzet van wintergroenten. De zomergeroenten leverden gemiddeld hogere opbrengsten op, waardoor de stijging van de kosten kon worden opgevangen. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer zal in 2002 op gemiddeld ongeveer 40.000 euro uitkomen, hetgeen enige mogelijkheden voor besparingen levert.

De bloembollenteelt zal in 2002 door wat achterblijvende prijzen van sommige producten en kostenstijgingen waarschijnlijk een minder goed resultaat boeken dan in 2001. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer daalt met ca. 10.000 euro en zal op ongeveer 50.000 euro uitkomen, waardoor de besparingen per bedrijf nog circa 30.000 euro zijn.

De fruitteelt heeft in het afzetseizoen 2002/03 door een herstel van de productie van peren en hogere prijzen van appels weliswaar hogere opbrengsten, maar ook hogere kosten dan vorig jaar. De bedrijfsresultaten zullen hierdoor slechter zijn dan in 2001. Een gemiddeld gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer van circa 20.000 euro biedt de fruiters dit jaar geen ruimte om het vermogen te versterken.

In de boomteelt nemen de kosten waarschijnlijk wat meer toe dan de opbrengsten. Hierdoor zijn de gemiddelde inkomens (ruim 40.000 euro per ondernemer) en besparingen (circa 15.000 euro per bedrijf) in 2002 iets lager dan vorig jaar.

Beeld voor de gehele sector

Voor de gehele agrarische sector zal 2002 in een lager inkomen resulteren dan vorig jaar. Het productievolume is per saldo licht gedaald (met bijna 1%), terwijl de prijzen van de producten met eveneens bijna 1% daalden. Meer dan gemiddeld daalden de prijzen van onder meer melk, varkens, slachtpluimvee, granen en suikerbieten, terwijl de prijzen van runderen en kalveren, bloemen en planten, groenten en fruit verbeterden. Voor de aardappelen geldt op kalenderjaarbasis slechts een lichte daling. Per saldo daalt de productiewaarde van de gehele sector met circa 1,5% ofwel met 0,3 miljard euro. De kosten van aangekochte goederen en diensten nemen met 0,5% licht toe. Door een lager verbruik van veevoerders, als gevolg van de afname van vooral de varkensstapel en ongeveer gelijke voerprijzen dalen de voerkosten met ruim 100 mln. euro. Hetzelfde geldt voor de energiekosten, vooral als gevolg van lagere prijzen, met name van aardgas. Per saldo daalt de netto toegevoegde waarde van de sector met ruim 0,3 miljard euro. Het inkomen dat resteert na de betaalde factorkosten (rente, lonen en pacht) in rekening te hebben gebracht neemt tenslotte met ruim 0,5 miljard euro (15%) af tot ruim 3,0 miljard euro. In de daling is rekening gehouden met de vergoedingen voor de MKZ-schade in 2001. Door de inflatie van ruim 3% en de daling van het aantal bedrijven met eveneens ruim 3% neemt de koopkracht per bedrijf met gemiddeld ongeveer 15% af. Al met al is het in 2002 bereikte inkomensniveau (reëel, gemiddeld per bedrijf) zeer laag. Vanaf 1993 is het nog niet zo laag geweest.

Een vergelijking met het midden- en kleinbedrijf (MKB) leert dat de inkomens in de land- en tuinbouw vooral in 1998 en 1999 achter zijn gebleven. Vervolgens werd de

opgelopen achterstand enigszins ingelopen, maar in 2002 neemt de achterstand weer toe. Het MKB kent een vrijwel continue reële stijging van de inkomens van circa 2% per jaar. In 2002 zal deze incidenteel lager zijn door de economische omslag; deze heeft onder meer invloed op de exportmogelijkheden.

Vergeleken met de inkomensontwikkeling in de land- en tuinbouw in andere EU-landen scoort Nederland in 2002 slechter dan de meeste andere lidstaten. Alleen in België, Denemarken, Duitsland en Ierland is de inkomensdaling groter. Ook in deze landen is de invloed van de dalingen van de prijzen van melk en varkensvlees groot op het resultaat van de gehele sector.

Tabel 1   Rentabiliteit en inkomen op agrarische bedrijven

Bedrijfstype	Opbrengsten- kostenverhouding			Gezinsinkomen uit bedrijf (x 1.000 euro per ondernemer)		
	2001	2002 (raming)	Mutatie	2001	2002 (raming)	Mutatie
Melkveebedrijven	80	76	-4	25	19	-6
Vleeskalverenbedrijven	83	80	-3	20	17	-3
Varkensbedrijven	91	78	-13	17	-22	-39
Leghennenbedrijven	98	99	1	39	45	6
Vleeskuikenbedrijven	99	84	-15	37	-38	-75
Akkerbouwbedrijven	91	76	-15	30,5	6,5	-24
Glastuinbouwbedrijven	94	97	3	36,5	52,5	16
w.v. glasgroentebedrijven	89	90	1	19	29	10
snijbloemenbedrijven	97	100	3	47,5	64	16,5
pot- en perkplantenbedrijven	96	99	3	42,5	63	20,5
Champignonbedrijven	93	87	-6	38	7,5	-30,5
Opengrondsgroentebedrijven a)	87	88	1	37	39	2
Bloembollenbedrijven a)	100	96	-4	60	50	-10
Fruitbedrijven a)	90	86	-4	38	23	-15
Boomkwekerijbedrijven a)	92	90	-2	46	43	-3

a) Voor deze bedrijven zijn de resultaten in 2002 gebaseerd op een verkenning omgeven door een onzekerheidsmarge voor rentabiliteit en inkomens.

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Tabel 2   *Ontwikkeling aantal bedrijven per type*

Jaar	1990	2000	2001	2002	Mutatie 2001-2002 (%)
Melkveebedrijven	39.550	26.820	25.550	24.000	-6
Varkensbedrijven	9.200	6.060	5.480	5.100	-7
Leghennenbedrijven	780	670	670	590	-12
Vleeskuikenbedrijven	630	540	490	530	+8
Akkerbouwbedrijven	16.260	13.750	12.910	12.760	-1
Glastuinbouwbedrijven	10.240	7.910	7.400	7.080	-4
w.v. glasgroentebedrijven	4.220	2.640	2.450	2.330	-5
snijbloemenbedrijven	4.420	3.610	3.390	3.270	-4
pot- en perkplantenbedrijven	1.600	1.650	1.550	1.470	-5
Champignonbedrijven	790	520	480	440	-8
Opengrondsgroentebedrijven	2.500	1.460	1.300	1.240	-5
Bloembollenbedrijven	1.750	1.340	1.230	1.210	-2
Fruitbedrijven	2.810	2.210	2.040	1.990	-2
Boomkwekerijbedrijven	2.930	2.810	2.710	2.660	-2

Bron: CBS Landbouwtelling.

Summary

This report presents a picture of the current income situation in agriculture and horticulture in the Netherlands. Besides the trend in the sector as a whole, it contains statistical information on the ups and downs of the different types of enterprise. Presenting estimates of the results of these enterprises enables us to assess the actual situation for the year 2002 as accurately as possible.

General picture

The year 2002 was a trying one for both agricultural and horticultural enterprises. The prices of a large number of products were disappointing in 2002. After suffering the huge consequences and uncertainties brought on, in particular, by the outbreak of foot and mouth disease in 2001, arable farmers and horticulturalists in certain parts of the country were confronted by flooding, and livestock farmers were faced with cattle feed that was contaminated with traces of the MPA hormone.

Assuming an average worsening of the result for the entire sector in 2002, the results of many individual enterprises will fall compared with last year (see table 1). The most significant cause is the drop in price of several important products such as milk, potatoes and pigs. By contrast, the price of many horticultural products, as well as calves and cattle, rose and the increase in production costs was limited this year. It is chiefly the divergent developments in the prices of products and production resources that have led to the differences in the results of the separate sectors and types of enterprises compared with last year.

The entire agricultural sector demonstrated a reduction in income in 2002 compared with the results in 2001, which in turn were better than those in 2000. Calculations from 1995 show that the agricultural income in 1999 reached its lowest point to date (Silvis and van Bruchem, 2002). In 2002 it will probably turn out to be even lower. The disappointing results in many sectors of agriculture and horticulture in 2002 have increased fears about the financial position of many enterprises. Various sectors of agriculture and horticulture, such as pig farming, arable farming and glasshouse vegetable cultivation are not facing particularly rosy prospects and there are many enterprises that have yielded low income for several years (Venema et al., Van Everdingen et al., 1999). This means a setback for arable farming after recovery in 2001, which occurred after two years of extremely poor results (De Bont and Jager, 2001). Within the sectors, glasshouse horticulture for instance, differences in income will be huge (Allebas et al., 1998).

The disappointing results in various sectors have been partly responsible for a fall in the numbers of enterprises in the past few years. For example, in 2002, pig farming decreased by over 7%, dairy farming by 6% and the entire agricultural and horticultural sector dropped by well over 3% (see table 2).

The increase in production costs for the sector in 2002 has settled somewhat this year after the sharp rise in energy prices in particular, and relatively high inflation and increased

wages in 2001. The recovery of the euro against the American dollar contributed to a reduction in most cattle feed prices. This also influenced the prices of energy products, and the price of natural gas for horticulture fell.

Picture per type of enterprise

Income in dairy farming has drastically decreased compared with income in 2001, in particular due to a lower milk price (see table 1). The expansion of enterprises ensuing after 6% of dairy farming enterprises had folded, and the recovery of prices of cattle for slaughter and newborn calves, do not sufficiently compensate for this. Costs, especially the costs of feed, did not significantly rise. The revenues and costs ratio fell (from approximately 80% to 76%) and the family income from an enterprise diminished for each entrepreneur by about 6,000 euro to 19,000 euro. This is lower than the long-term average. For this reason, savings made this year by enterprises will be reduced by over 8,000 euro on average, compared with last year. Last year, each dairy farm achieved savings of well over 10,000 euro on average.

Beef farmers are witnessing a recovery in income after several difficult years in which the BSE and foot and mouth crises had a disastrous effect on their results. Sales revenue rose in 2002 and higher premiums were received as a result of modifications to European Agricultural Policy (Agenda 2000). Veal farmers also faced setbacks last year arising from BSE and foot and mouth disease. The contract payments have decreased and there are more abandoned businesses. After these enterprises ended up with negative savings in 2001 for the first time in many years, they are still showing no sign of recovery in their results. The rise in costs supersedes the increase in yield. Sheep farmers have seen improvements in their results this year because sales revenues have remained at a stable level and the ewe premium was increased in 2002.

Intensive animal farming (pigs and poultry) had generally reasonable results in the previous year (2001) with a revenue and costs ratio reaching over 90 for the various types of enterprises. It has now plummeted with the exception of laying poultry enterprises. Pig farmers had a ratio of less than 80 in 2002. This has contributed to a drastic fall in enterprise results for pig farming. The outbreak of foot and mouth disease, prohibiting any sales in the spring of 2001, was a contributing factor, as was the cyclical development of prices whereby piglet and pork prices reached a low level during the course of 2001. In 2002, these prices are still 15% lower than last year, whereas feed prices have remained almost the same. The labour yield of each animal will therefore decrease markedly this year and will end up negative. For a sow, this will be -20 euro, and for a pig, -17 euro. Family income from the enterprise per entrepreneur will clearly be negative too. After the limited savings for most pig farmers last year, heavy dissavings are forecast for this year.

Laying hen farmers will witness a slight improvement in results this year. If the egg price rises by about 1%, the feed price will drop by about 2.5%. This will result in a small increase in labour yield per laying hen. Family income from the enterprise per entrepreneur will subsequently rise this year, reaching about 45,000 euro. This means that laying hen farmers can expect a boost in capital, which is important in making the right investments in an enterprise.

Broiler farmers are suffering a massive slump in their results this year, partially caused by increased poultry imports. Last year, demand for the product rose because the BSE and foot and mouth scares led to a fall in demand for other types of meat. In 2002, the price of animals supplied dipped by about 12% against the reduction by well over 1% in the price of feed. The labour yield, which was amply positive last year, has now become negative. Family income from the enterprise per entrepreneur has dramatically fallen, from 37,000 euro positive, to 38,000 euro negative. For a broiler farmer, this results in huge dis-savings of approximately 70,000 euro on average for each enterprise.

Incomes in arable farming in 2002 are forecast to suffer a drop despite a recovery in 2001. Incidentally, that recovery followed two successive years (1999 and 2000) in which income was extremely low for most enterprises. All the major arable crops have fetched lower prices for the harvest of 2002, with the exception of starch potatoes. The average drop in price for arable crops is 15%. This, plus the increase in costs, means that profitability will fall from well over 90 in 2001 to a mere 76 in 2002. The average family income from the enterprise per entrepreneur will diminish from about 30,000 euro in 2001 to just over 6,000 euro in 2002. Falling income will hit the clay areas hardest. Income will fall by less in the peat districts, mainly because starch potato prices remained stable. The down-swing in income will amount to dissavings of almost 20,000 euro on average for arable farmers. This sort of loss of capital is unprecedented in arable farming. Because of negative savings in previous years (1999, 2000) this has seriously put the resilience of these enterprises to the test.

Glasshouse horticulture recovered in 2002 after the poor results in 2001. However, it is insufficient to strengthen business capital for glasshouse vegetable growers. A few significant crops like sweet peppers and cucumbers have even dropped in price. Cut flower nurseries and pot and border plant companies just about managed to cover production costs in 2002. Costs per square meter in glasshouse horticulture rose by well over 2%, which is clearly not as steep as in 2001. The recent drop in gas prices is a significant factor. Profitability of glasshouse horticulture in its entirety increased from 94 in 2001 to 97 in 2002. The flower nursery sector accounts for almost the entire rise, glasshouse vegetable cultivation remains low with profitability simply increasing from 89 to 90. Family income from the enterprise per entrepreneur has risen in glasshouse horticulture on average from over 35,000 euro to over 50,000 euro. Glasshouse vegetable cultivation did not manage to climb above 30,000 euro despite the increase of 10,000 euro whereas cut flower and pot plant nurseries ended above the 60,000 bracket. This means an increase of approximately 20,000 euro for cut flower and pot and border plant nurseries. Average savings per enterprise rose to between 25,000 and 30,000 euro for flower nurseries whereas vegetable growers were left with negative savings amounting to about 15,000 to 20,000 euro per enterprise, based on the estimated operating results.

Mushroom growers faced a downturn in results in 2002 because of lower prices for the fresh-food market in particular. Returns are clearly lagging behind movements in costs. Profitability fell from 93 to 87, and family income from the enterprise per entrepreneur reached the unprecedented rock bottom level of merely 7,000 euro, which is more than 30,000 euro lower than in 2001. The savings for individual enterprises will therefore clearly be negative (-37,000 euro).

Open-air vegetable cultivation is expected to achieve a slightly better result on balance for 2002. However, this depends on the sales of winter vegetables. The summer vegetables yielded higher average revenues, which cushioned the increase in costs. Family income from the enterprise per entrepreneur will average approximately 40,000 euro in 2002, providing some opportunity for savings.

The flower bulb sector will probably not achieve as good a result in 2002 as last year because of lagging prices for certain products coupled with rising costs. Family income from the enterprise per entrepreneur will fall by about 10,000 euro and will end at around 50,000 euro, allowing savings for individual enterprises of approximately 30,000 euro.

Fruit growers saw higher revenues in the retail season 2002/03 because of recovery in the production of pears and the higher prices of apples, but they also faced higher costs than last year. The results will therefore be worse than in 2001. An average family income from the enterprise per entrepreneur of roughly 20,000 euro leaves little scope for fruit growers to reinforce capital.

Tree nurseries are faced with costs that probably outweigh revenues. As a result, average incomes (over 40,000 euro per entrepreneur) and savings (approximately 15,000 euro for each enterprise) will be lower than in 2001.

Picture for the whole sector

The income of the agricultural sector as a whole will be lower in 2002 than last year. On balance, the volume of production has slightly decreased (by almost 1%), while the prices of the products likewise fell by almost 1%. Prices of milk, pigs, poultry, grains and sugar beet, among other things, decreased more than average whereas the prices of beef and calves, flowers and plants, vegetables and fruit improved. Potatoes, based on the calendar year, dropped slightly in price. On balance, the production value of the whole sector fell by approximately 1.5%, or 0.3 billion euro. The costs of purchased commodities and services rose by a modest 0.5%. Through the consumption of less fodder, resulting from a reduced pig stock in particular, coupled with fairly even feed prices, feed costs fell by over 100 million euro. The same applies to energy costs, mainly owing to lower prices of natural gas. On balance, the net added value of the sector fell by around 0.3 billion euro. The income remaining after deduction of payment for factor costs (interest, wages and rent) dropped on balance by 0.5 billion euro (15%) to around 3.0 billion euro. The drop takes into account the compensation for the foot and mouth damages in 2001. The purchasing power of individual enterprises fell by about 15% on average because of an inflation rate of over 3% and the fall in the numbers of enterprises, likewise more than 3%. All things taken into consideration, the income level achieved in 2002 (actual, average per enterprise) was extremely low. It has not been this low since 1993.

A comparison with small and medium-sized businesses shows that incomes in agriculture and horticulture fell behind in 1998 and 1999 in particular. In subsequent years, they made up the lost ground to some extent, only to fall behind again in 2002. Small and medium-sized businesses are experiencing an almost continuous actual rise in income of approximately 2% a year. Income in 2002 will, in some cases, turn out lower because of the economic malaise, which will influence export potential, among other things.

By comparison with income trends in agriculture and horticulture in other EU countries, the Netherlands scored worse than most other member states. Reductions in income were only greater in Belgium, Denmark, Germany and Ireland. These countries are also seeing the influence of the fall in the prices of milk and pork strongly reflected in the result for the whole sector.

Table 1 Profitability and income of agricultural enterprises

Type of enterprise	Revenues and costs ratio (x 1,000 euro per entrepreneur)			Family income from enterprise		
	2001	2002 (estimate)	change	2001	2002 (estimate)	change
Dairy farmers	80	76	-4	25	19	-6
Veal farmers	83	80	-3	20	17	-3
Pig farmers	91	78	-13	17	-22	-39
Laying hen farmers	98	99	1	39	45	6
Poultry farmers	99	84	-15	37	-38	-75
Arable farmers	91	76	-15	30.5	6,5	-24
Glasshouse horticultural holdings	94	97	3	36.5	52.5	16
- glasshouse vegetable growers	89	90	1	19	29	10
- cut flower nurseries	97	100	3	47.5	64	16.5
- pot and border plant nurseries	96	99	3	42.5	63	20.5
Mushroom growers	93	87	-6	38	7.5	-30.5
Open air vegetable growers a)	87	88	1	37	39	2
Bulb nurseries a)	100	96	-4	60	50	-10
Fruit growers a)	90	86	-4	38	23	-15
Tree nurseries a)	92	90	-2	46	43	-3

a) Corporate Information Network of the Agricultural Economics Research Institute

Source: Corporate Information Network of the Agricultural Economics Research Institute

Table 2   *Development of a number of enterprises by type*

Year	1990	2000	2001	2002	Change 2001-2002 %
Dairy farmers	39,550	26,820	25,550	24,000	-6
Pig farmers	9,200	6,060	5,480	5,100	-7
Laying hen farmers	780	670	670	590	-12
Poultry farmers	630	540	490	530	+8
Arable farmers	16,260	13,750	12,910	12,760	-1
Glasshouse horticultural holdings	10,240	7,910	7,400	7,080	-4
- glasshouse vegetable growers	4,220	2,640	2,450	2,330	-5
- cut flower nurseries	4,420	3,610	3,390	3,270	-4
- pot and border plant nurseries	1,600	1,650	1,550	1,470	-5
Mushroom growers	790	520	480	440	-8
Open air vegetable growers	2,500	1,460	1,300	1,240	-5
Bulb nurseries	1,750	1,340	1,230	1,210	-2
Fruit growers	2,810	2,210	2,040	1,990	-2
Tree nurseries	2,930	2,810	2,710	2,660	-2

Source: Central Bureau of Statistics, Agricultural Census

1. Inleiding

1.1 Doel

Het LEI rapporteert met regelmaat over bedrijfsuitkomsten in de land- en tuinbouw en over de ontwikkeling van het inkomen van de agrarische sector. Elk jaar wordt in december een raming gepresenteerd, waarin een actueel beeld van de te verwachten bedrijfsresultaten en inkomens in het lopende jaar wordt gegeven.

Deze publicatie is een nieuwe editie in deze reeks. In de hoofdstukken 2 tot en met 7 wordt met gegevens per bedrijfstype inzicht geboden in de ontwikkeling op bedrijfsniveau. De gehanteerde begrippen sluiten aan bij de definities van het Bedrijven-Informatienet van het LEI (het Informatienet). Werd voorheen voor de akkerbouw- en veehouderijbedrijven gerapporteerd over een boekjaar, nu is dat voor alle bedrijven over een kalenderjaar. Bij de waardering van de bewaarproducten per 31 december wordt uitgegaan van de verkoopresultaten na de balansdatum. Daarmee wordt afgeweken van de systematiek van de EU in de landbouwrekeningen. Hierdoor kunnen er prijsverschillen optreden. In hoofdstuk 8 wordt een globaal beeld geschetst van de ontwikkeling van productie, prijzen en inkomen van de totale land- en tuinbouwsector in 2002. Deze sectorraming is overeenkomstig het systeem van de op EU-niveau geharmoniseerde landbouwrekeningen, zoals deze voor Nederland worden opgesteld door het CBS. De gegevens voor de jaren tot en met 2001 zijn dan ook afkomstig van het CBS, de raming voor 2002 is gemaakt door het LEI.

1.2 Methode

In dit rapport wordt verslag gedaan over kalenderjaren 2001 en 2002. Voor de resultaten van 2001 is gebruik gemaakt van de raming die in het *Landbouw-Economisch Bericht* 2002 zijn gepubliceerd. Voor de akkerbouw, veehouderij en boomkwekerij werd daar nog op boekjaarbasis (1 mei tot en met 30 april) gerapporteerd. Deze gegevens zijn, onder andere met prijsmutaties, omgerekend naar kalenderjaarbasis 2001, met de aantekening dat de opbrengsten bij de akkerbouw gelden voor de oogst in het betreffende kalenderjaar. Omdat de resultaten nog niet zijn gebaseerd op werkelijke boekhoudgegevens van agrarische bedrijven hebben de cijfers het karakter van een raming.

Van het lopende jaar 2002 zijn opbrengsten- en kostenontwikkelingen geraamd op basis van gegevens van externe bronnen, zoals het CBS, Productschappen, VBN en bedrijven in de agrarische toelevering, verwerking en afzet en de agrarische prijzen die het LEI verzamelt. De in rekening gebrachte prijzen van de verschillende producten en productiemiddelen zijn door het LEI afgestemd op het prijspeil zoals dat thans bekend is en (voor de akkerbouw, fruit en open grondsgroenteteelt) voor de resterende maanden van het oogst- en afzetjaar 2002/2003 te verwachten is.

Gezien het moment van presentatie hebben de gegevens ook voor het jaar 2002 het karakter van een raming. In de tabellen in deze publicatie is dit aangegeven door '(r)' achter het jaartal te plaatsen.

De in deze publicatie gepresenteerde ramingen van 2001 en 2002 worden in de loop van 2003 aangepast met de dan beschikbare nadere informatie en gepubliceerd in het *Landbouw-Economisch Bericht* 2003. Daarbij zal hoogstwaarschijnlijk ook een herziening worden gebruikt van de uitgangspunten die in het Informatienet zijn toegepast.

1.3 Uitgangspunten

In deze rapportage worden de in het Informatienet gebruikelijke methoden en begrippen toegepast. In bijlage 1 zijn enkele van deze begrippen kort uiteengezet. Bedrijven worden ingedeeld naar bedrijfstype met de NEG-typering (Van Everdingen, 1998). Bedrijven kleiner dan 16 Nederlandse grootte-eenheden (nge) en groter dan 800 nge worden niet door het Informatienet gerepresenteerd (Vrolijk et al., 2002).

In de structuurparagrafen zijn gegevens gebruikt uit de CBS-Landbouwtelling. Hierin wordt als ondergrens 3 nge gehanteerd en is er geen bovengrens, waardoor er meer bedrijven worden beschreven dan de steekproefpopulatie van het Informatienet. Vooral in de akkerbouw komen veel bedrijven voor die tussen de 3 en 16 nge vallen.

In de kosten wordt de arbeid van het gezin gewaardeerd tegen CAO-loon, inclusief werkgeverslasten. Voor 2002 wordt gerekend met ruim 20 euro per uur. Er is bij de arbeidskosten geen beloning opgenomen voor bedrijfsleiding en het dragen van ondernemersrisico. De kosten van het totale vermogen worden berekend met behulp van een deels van inflatie geschoonde rentevoet. De niet-uitbetaalde kosten vormen een belangrijk deel van de resultatenrekening en het inkomen.

Voor akkerbouw- en veehouderijbedrijven worden de kosten van grond en oude gebouwen berekend op pachtbasis. De opbrengsten en kosten zijn bij deze typen inclusief BTW weergegeven. Voor het deel van de tuinbouwbedrijven dat opteert voor de ondernemersregeling zijn de opbrengsten en kosten exclusief BTW.

Bijlage 2 geeft de prijsontwikkeling van de niet-sectorspecifieke kosten. De invloed van de inflatie is hierin te herkennen. De meeste productiemiddelen zullen in prijs stijgen.

1.4 Resultaten

De rapportage geeft zicht op de resultaten voor de gehele agrarische sector en de afzonderlijke bedrijfstypen. Het gaat hierbij vooral om opbrengsten, kosten en inkomen. Het gezinsinkomen uit bedrijf is een van de centrale kengetallen in deze rapportage; dit resultaat wordt in het algemeen per ondernemer aangegeven. Verder worden per bedrijf het totale gezinsinkomen, inclusief de inkomsten van buiten het bedrijf, en de besparingen vermeld. Bij het laatste gaat het om hetgeen van het totale gezinsinkomen resteert na de gezinsbestedingen en de betaalde belastingen. Voor bedrijven met meerdere ondernemers(gezinnen) heeft dit uiteraard invloed op de bestede bedragen. In de gezinsbestedingen zijn onder meer verzekeringspremies voor ziektekosten opgenomen.

Ook de weergegeven besparingen zijn per bedrijf aangegeven en kunnen dus gelden voor meer dan één ondernemers(gezin).

Bij de gepresenteerde gemiddelde resultaten per bedrijfstype zijn de opbrengsten-kostenverhouding (rentabiliteit) en het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer de centrale indicatoren. Voor een toelichting op de in de rapportage gebruikte indicatoren wordt verwezen naar bijlage 1.

2. Rundveehouderij

2.1 Melkveehouderij

2.1.1 Structuur

De afname van het aantal melkveebedrijven in Nederland zet zich voort. In 1990 waren er nog bijna 40.000 melkveebedrijven (tabel 2.1). In 2002 was dit aantal gedaald tot circa 24.000 melkveebedrijven (-40%). In 2002 was de daling met 6% fors. De laatste jaren is de daling sterker dan in de jaren negentig (gemiddeld 3,5-4% per jaar). Door de stijgende melkproductie per koe bij een door de Europese quotering vastgestelde productieomvang nam het aantal koeien per bedrijf geleidelijk toe van 43 in 1990 naar 58 in 2002.

Tabel 2.1   *Ontwikkeling aantal melkveebedrijven en aantal melkkoeien*

	1990	1995	2000	2001	2002
Aantal melkveebedrijven	39.550	33.300	26.820	25.550	24.000
Aantal melkkoeien	1.877.700	1.704.900	1.504.100	1.545.800	1.485.500
w.v. op melkveebedrijven (%)	90	93	93	93	93

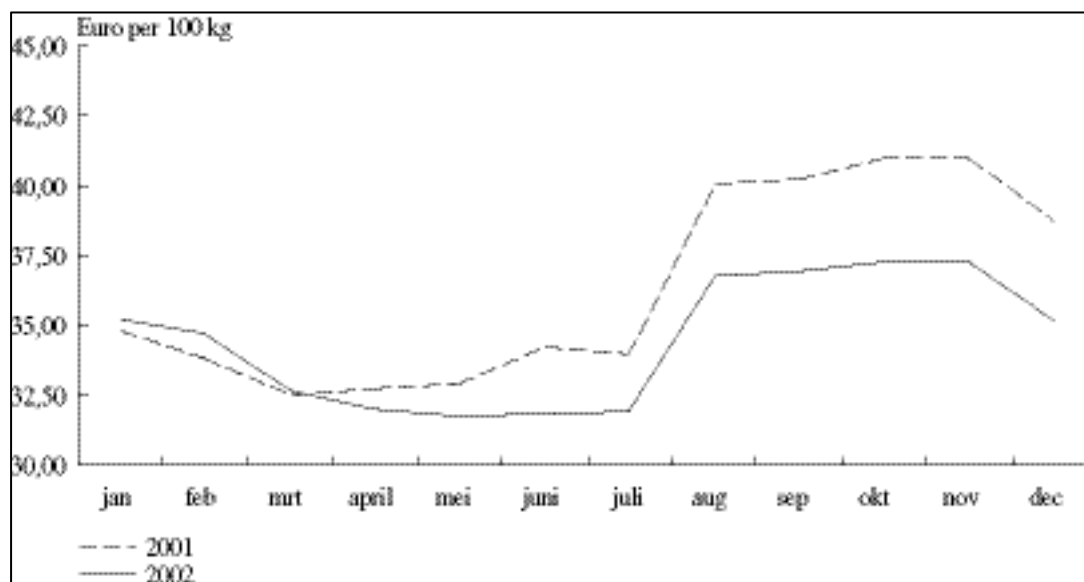
Bron: CBS-Landbouwtelling

2.1.2 Opbrengsten en kosten

Opbrengsten

De geproduceerde hoeveelheid melk per bedrijf stijgt in het jaar 2002 met bijna 6%. Ook de melkgift per koe zal naar verwachting verder stijgen (tabel 2.2). Op basis van productiegegevens blijkt de melkaanvoer in 2002 lager te zijn dan voorgaand jaar. Aan het begin van 2001 ondervond de melkaflevering door de MKZ-uitbraken problemen. Omdat deze onderbreking van de melkaflevering viel voor 1 april en veel slachtvee het bedrijf in de daaropvolgende maanden niet kon verlaten werd het melkquotum in quotumjaar april 2001 tot april 2002 met 0,5% overschreden. Tot en met september 2002 is de melkaanvoer 1% lager dan in het jaar ervoor. De animo om te leasen is beperkter dan andere jaren omdat de productie in de zomerperiode wat achter is gebleven. Ook de melkprijsontwikkeling geeft geen aanleiding om flink bij te leasen. De verwachting is wel dat er in de winterperiode meer gemolken zal worden, zodat het quotum wordt volgemolken. De melkprijzen liggen in 2002 op een lager niveau dan in 2001 (figuur 2.1). Mede door het verlagen van de exportsubsidies zijn de prijzen van kaas, boter en melkpoeder gedaald.

Daarnaast is er wereldwijd meer melk geproduceerd. Het jaar 2002 zal afgesloten worden met een lagere melkprijs dan vorig jaar. Naar het zich laat aanzien zal de uiteindelijke melkprijs op 34,20 euro per 100 kg uitkomen (tabel 2.3). De melkprijs is, rekening houdende met de MKZ-heffing, ruim 4% lager dan in het voorgaande jaar. Door de eerder genoemde toename van het aantal melkkoeien is de totale melkopbrengst per bedrijf met 2.000 euro toegenomen.

Figuur 2.1 Ontwikkeling van de melkprijs (inclusief BTW)

De post omzet en aanwas rundvee zal op bedrijfsniveau met bijna 2.000 euro weer iets toenemen. Melkkoeien brengen bij verkoop gemiddeld bijna 30 euro meer op. De opbrengstprijs van nuchtere kalveren loopt na een sterke daling in 2001 met bijna 10 euro op tot 120 euro. Was een kalf in oktober 2000 nog circa 160 euro waard, na de BSE-perikelen en de MKZ-crisis was de prijs teruggelopen naar circa 100 euro. Per saldo zal de omzet en aanwas uitkomen op circa 245 euro per koe. Dit is circa 35 euro meer dan in 2001.

De opbrengsten op melkveebedrijven uit de varkenshouderij nemen in 2002, na een stijging in 2001, door lagere opbrengstprijzen met bijna 20% af. Ondanks de lagere maïspremie (door overschrijding van het basisareaal) zullen de overige opbrengsten op bedrijfsniveau toenemen door onder andere hogere slachtpremies, die in het kader van de Agenda 2000 besluiten zijn ingesteld.

Bovenstaande ontwikkelingen resulteren in een toename van de geldopbrengsten met 4.000 euro ofwel ruim 2%, wat met name kan worden toegeschreven aan toename van de gemiddelde bedrijfsomvang (+5,5% in hectares en 4,5% in aantal koeien).

Kosten

Het weer in 2002 viel voor de melkveehouderij over het geheel genomen niet tegen. Na een zachte start was het voorjaar in 2002 gunstig voor de grasgroei. Perioden van regen en zon wisselden elkaar af. Dit leidde ertoe dat de veldperiode van het gemaaid gras soms aan de korte kant was, waardoor het drogestofgehalte van de graskuilen op het laagste niveau ligt van de afgelopen vijf jaren. Tevens is de voederwaarde aan de lage kant, zo blijkt uit onderzoeksresultaten van Bedrijfslaboratorium voor Grond- en Gewasonderzoek in Oosterbeek. Voor de zomerkuilen is het beeld niet veel anders. Door de natte maanden juli en augustus waarbij augustus zeer warm was, bleef de grasgroei echter optimaal. De snijmaïs is dit jaar van bovengemiddelde kwaliteit. Wel is het drogestofgehalte aan de lage kant. De krachtvoergift per koe bleef in het lopende jaar gelijk (tabel 2.2), maar door een prijsstijging (5%) van krachtvoer naar 17,40 euro per 100 kg (tabel 2.3) nemen de voederkosten per koe toe. De prijs van ruwvoer stijgt licht, maar blijft nog onder het langjarig gemiddelde.

Door de sterkere daling van de melkprijs en hogere krachtvoerprijs is de prijsverhouding tussen melk en krachtvoer ongunstiger geworden. De totale voerkosten per koe zullen door voornoemde redenen met 5% stijgen ten opzichte van 2001.

De kosten voor meststoffen per hectare zullen, bij een lagere kunstmestgift in 2002, met 12% afnemen na de sterke stijging in 2001 (tabel B2.2). De bewerkingskosten per hectare stijgen met 1,5%, mede door het feit dat het ingerekende uurloon bijna 5% hoger ligt dan in het voorgaande jaar (tabel B2.1). De grond- en gebouwenkosten nemen op bedrijfsniveau ruim 9,5% toe door een voortdurende stijging van de grond- en pachtprizen (+5%) en bedrijfsvergroting. De melkveehouders investeren in 2002 evenveel in quotum als in het jaar ervoor ondanks de hoge prijzen. De hoeveelheid lease-melk is in 2002 tot en met oktober circa 12% lager dan vorig jaar. Echter de laatste maanden van 2002 kan deze hoeveelheid waarschijnlijk nog toenemen doordat sommige melkveehouders hun quotum niet vol kunnen produceren en hun melk verleasen. Ook zal door de lagere prijzen de vraag wellicht iets aantrekken. Toch nemen de quotumkosten (inclusief lease) onder invloed van de gedane transacties toe met 8,5%. De totale kosten nemen met ruim 8% toe tot 252.000 euro per bedrijf.

Tabel 2.2   *Ontwikkeling van krachtvoerverbruik, stikstofverbruik (uit kunstmest), veebezetting en melkproductie op melkveebedrijven*

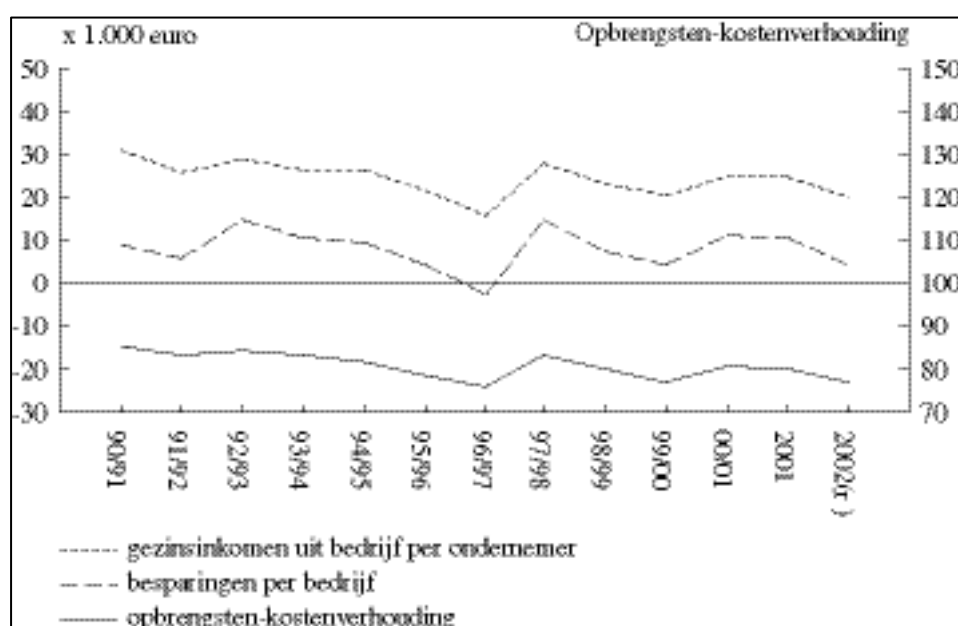
Jaar	Kg kracht- voer per melkkoe	Kg stik- stof per hectare grasland	Kg melk per melkkoe	Koeien per ha voeder- gewas	Kg melk per ha voeder- gewas
2001	2.150	224	7.680	1,64	12.573
2002 (r)	2.150	212	7.780	1,62	12.583
mutatie (%)	0	-6	+1	-1	0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Tabel 2.3 Prijsontwikkeling van melk, krachtvoer en vee op melkveebedrijven (inclusief BTW)

Jaar	Melk (bij wer- kelijke gehalten)	Kracht- voer	Verhouding melk/ krachtvoer	Melk- koeien	Nuchtere kalveren
Euro per 100 kg, respectievelijk per stuk					
2001	35,70	16,60	2,15	353	112
2002 (r)	34,20	17,40	1,97	385	121
mutatie (%)	4	+5	-9	+9	+8

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Figuur 2.2 Ontwikkeling uitkomsten melkveebedrijven

2.1.3 Rentabiliteit en inkomen

Rentabiliteit

In 2002 daalt de rentabiliteit van 80,5 naar 76 (figuur 2.2). De lagere melkprijs in combinatie met hogere kosten voor voer en arbeid, en de lagere opbrengsten uit de varkenshouderij zijn daar debet aan. Door de toename van de gemiddelde bedrijfsomvang is de brutoproductiviteit met 1% toegenomen. Door stijgingen van de prijzen van voer, arbeid en grond en daling van de melkprijs verslechtert de ruilvoet met 6%. De

arbeidsopbrengst per ondernemer daalt met 7.500 euro tot 6.000 euro per ondernemer (tabel 2.4).

Het gezinsinkomen uit het bedrijf komt uit op 19.000 euro per ondernemer (-6.000 euro) en ligt hiermee onder het langjarig gemiddelde.

Tabel 2.4 Bedrijfsresultaten en inkomen op melkveebedrijven (x 1.000 euro)

	2001	2002 (r)	Index
Aantal bedrijven	25.700	24.200	94
Melkkoeien per bedrijf	55,70	58,20	104
Oppervlakte (ha per bedrijf)	35,00	37,00	106
Nge per bedrijf	96	101	105
Ondernemers per bedrijf	1,4	1,5	101
Opbrengsten	188,0	192,0	102
w.v.melk	153,0	155,0	101
omzet en aanwas rundvee	11,5	14,0	122
varkens	10,5	9,0	86
overig	13,0	14,0	108
Kosten (pachtbasis)	233,5	252,0	108
w.v. directe kosten rundveehouderij	43,0	46,0	107
arbeid	74,5	79,5	107
overige bewerkingskosten	33,5	36,5	109
grond en gebouwen (pb)	33,0	36,0	109
quotumkosten	22,0	24,0	109
overige	27,5	29,5	107
Opbrengsten-kostenverhouding (pb)	80,5	76,0	94
Resultaten per ondernemer			
Arbeidsopbrengst (pb)	13,5	6,0	44
Ondernemersinkomen	18,5	12,5	68
Gezinsinkomen uit bedrijf	25,0	19,0	76

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Inkomensvorming en -besteding

Rekening houdend met het aantal ondernemers per bedrijf en het inkomen van buiten het bedrijf, zal het totale gezinsinkomen in 2002 op het gemiddelde melkveebedrijf ongeveer 38.500 euro bedragen. Hiervan komt bijna een derde van buiten het bedrijf. Vanwege het hogere inkomen in het voorafgaande jaar zullen de naijlende belastingbetalingen in 2002 naar verwachting iets hoger zijn dan in 2001. Rekening houdend met licht toenemende gezinsbestedingen zal per bedrijf gemiddeld nog een besparing van 2.000 euro resteren (tabel 2.5). In voorgaande jaren waren de besparingen nog duidelijk hoger (zie figuur 2.2)

Tabel 2.5 *Inkomen en inkomensbesteding op melkveebedrijven, per bedrijf (x 1.000 euro)*

Jaar	Gezins- inkomen uit bedrijf	Inkomen buiten bedrijf	Totaal gezins- inkomen	Belastingen en premies	Gezins- bestedingen	Bespa- ringen
2001	35,0	11,5	46,0	4,5	31,0	10,5
2002 (r)	27,0	12,0	38,5	5,0	32,0	2,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

2.2 Vleesstierenhouderij

De basisgegevens zijn ontleend aan bedrijven met meer dan 75 stieren in het boekjaar 1998/99, waarvan het LEI de gegevens heeft verzameld. De resultaten voor de boekjaren hierna zijn berekend aan de hand van externe prijs- en volumeontwikkelingen. Vanwege het ontbreken van voldoende waarnemingen in de LEI-steekproef worden enkele ontwikkelingen gevolgd en meegenomen in het berekende effect op het resultaat voor een gemiddeld bedrijf dat niet verandert in grootte en het aantal verkochte stieren. In het effect op het resultaat zijn slechts de veranderingen in de aan- en verkoopprijzen van de dieren, de voerkosten (aangekocht voer), snijmaïspremie, stierenpremie en slachtpremie ten opzichte van het voorgaande jaar verwerkt. Wat betreft de Europese premies is rekening gehouden met de besluiten in het kader van Agenda 2000 en de nationale toepassing ervan. Door deze werkwijze wordt de hierna weergegeven ontwikkeling van het inkomen niet beïnvloed door de ontwikkeling van de resultaten van de andere takken op de betreffende bedrijven met stieren.

2.2.1 Structuur

Het aantal bedrijven met vleesstieren is de laatste jaren sterk teruggelopen; het is in tien jaar tijd vrijwel gehalveerd. In 1990 waren er volgens de Landbouwtelling van het CBS namelijk ruim 18.000 bedrijven met vleesstieren (tabel 2.6), terwijl er in 2002 nog ruim 9.700 waren (-46%). Het aantal stieren liep nog sterker terug, van 446.000 naar 181.500 (-60%). Het gemiddeld aantal dieren per bedrijf daalde daardoor van 24,5 in 1990 tot 18,8 in 2000. In 2002 ligt het aantal stieren 17% lager dan in 2001. Deze daling is bijna twee maal zo groot dan gemiddeld in de jaren negentig (-9%). Het aantal bedrijven met stieren is na een incidentele toename in de telling 2001 als gevolg van de MKZ-uitbraken, waardoor tijdelijk geen dieren konden worden afgevoerd, in 2002 weer afgenomen tot het niveau van 2000. Dit betekent dat het gemiddeld aantal stieren per bedrijf verder afneemt tot 14,7.

De meeste bedrijven hebben slechts een beperkt aantal vleesstieren. Op steeds minder bedrijven vindt de stierenhouderij op een grotere schaal plaats; slechts 3,3% van de bedrijven heeft meer dan 75 stieren. Deze bedrijven houden 30% van alle stieren in Nederland. De afname van zowel het aantal bedrijven als stieren is het sterkst op de grote bedrijven. De stieren worden dus op steeds meer op kleinere schaal gehouden.

De vleesstierenhouderij is op de kleinere bedrijven duidelijk een neventak, vaak naast de melkveehouderij. Ook de grotere bedrijven hebben veelal een gemengd karakter. Daar worden stieren behalve naast melkvee ook naast akkerbouw en varkens gehouden.

Tabel 2.6   *Ontwikkeling aantal stieren en aantal bedrijven met stieren*

	1990	1995	2000	2001	2002
Aantal bedrijven met stieren	18.157	15.602	9.672	10.341	9.758
W.v. > 75 stieren (%)	7,2	7,0	5,0	4,3	3,3
Aantal stieren	445.705	369.261	181.513	172.455	143.115
w.v. op bedrijven > 75 stieren (%)	48	48	40	35	30
% nge stier alle bedrijven	14	11	10	10	.
idem op bedrijven > 75 stieren (%)	52	46	41	40	.
aantal stieren per bedrijf	24,5	23,7	18,8	16,7	14,7
idem op bedrijven > 75 stieren	165,3	161,3	151,1	137,4	133,0

Bron: CBS-Landbouwtelling

2.2.2 Resultaten

De prijs van de verkochte stieren herstelt zich in 2002 met 17% (tabel 2.7). Daar staat tegenover dat ook de prijs van het uitgangsmateriaal na de forse daling in 2001 met 8% toeneemt. Per saldo nemen de opbrengsten uit omzet en aanwas met bijna 13.000 euro toe.

Het premiebedrag per stier bedraagt in 2002 210 euro, 25 euro meer dan in 2001. Naast de stierenpremie kan voor de stieren ook een slachtpremie worden verkregen. Deze bedraagt 80 euro per stier met een aanvulling van 35 euro uit de nationale enveloppe. Dit laatste bedrag is onder voorbehoud van het aantal slachtingen. De huidige bedragen zijn gebaseerd op het aantal in 1998. Is het aantal in 2002 hoger dan daalt het bedrag per dier. Alle dier- en gewaspremies samen zijn in 2002 bijna 5.850 euro per bedrijf toegenomen.

De krachtvoerpreizen zijn in 2002 iets hoger (+1%). Het ruwvoer bevat minder KVEM. De prijs hiervan is iets hoger. De totale voerkosten nemen nauwelijks toe.

Voorgaande ontwikkelingen van de opbrengsten en kosten, waarbij het belangrijkste zijn de hogere opbrengstprijzen en premies, resulteren uiteindelijk in een forse verbetering van 18.500 euro van het resultaat van de vleesstierenhouderij voor een bedrijf met 145 stieren (tabel 2.7). Dit is 27,5% van de omzet (verkopen minus aankopen exclusief premies) van deze tak.

Over de boekjaren 1999/2000 tot en met 2001/02 was het totale effect voor hetzelfde bedrijf nog een verslechtering met 4.000 euro; in het laatste jaar van die periode (2001/02) was het effect nog -7.000 euro. De verbetering van de resultaten dit jaar voor de vleesstierenhouderij is dus relatief groot.

Vanwege het veelal gemengde karakter van de bedrijven met stieren kan de totale ontwikkeling van het bedrijfsresultaat hiervan duidelijk afwijken. Voor het jaar 2002 zal op bedrijven met varkens, akkerbouw en of melkvee naast vleesstieren vaak alsnog van een inkomensdaling sprake kunnen zijn.

Tabel 2.7 Ontwikkeling enkele kengetallen van de vleesstierenhouderij, bedragen in euro

	2001	2002 (r)	Index
Gemiddeld aantal stieren	145	145	100
Verkochte stieren (%)	85	85	100
Verkoop stier (euro/kg geslacht gewicht)	1,88	2,2	117
Aankopen (euro/kg) nuka	2,12	2,29	108
Stierenpremie (per stier)	185	210	114
Slachtpremie per stier a)	77	115	149
Snijmaïs premie (regio 2)	413	384	93
Prijs krachtvoer (euro/100 kg)	16,55	16,75	101
Prijs ruwvoer (euro per kVEM)	11,56	11,68	101
Bedrag verkopen vleesvees	91.330	106.880	
Bedrag aankopen vleesvees	37.120	39.710	
Bedrag stierenpremie	10.060	11.420	
Bedrag slachtpremie	9.490	14.170	
Bedrag snijmaïs premie	2.760	2.570	
Bedrag krachtvoer vleesvee	22.430	22.700	
Bedrag ruwvoer vleesvee	7.660	7.740	
Effect b) ten opzichte van voorgaand jaar		18.460	

a) Inclusief aanvullend bedrag uit de nationale enveloppe (Agenda 2000-besluit); b) Alleen effect van de in de tabel vermelde kengetallen op het resultaat.

2.3 Schapenhouderij

De bedrijven met schapen hebben over het algemeen een gemengd karakter, waarbij de schapenhouderij vaak maar een klein deel uitmaakt van de totale bedrijfsomvang. Om die reden wordt de weergave van de resultaten beperkt tot opbrengsten, toegerekende kosten en saldo per gemiddeld aanwezige ooi. Bij de voerkosten betreft het uitsluitend de betaalde kosten. Het gras of hooi van eigen bedrijf is niet gemeten of gewaardeerd, terwijl het meeste opgenomen voer wel uit deze eigen producten bestaat. De bedrijfsresultaten worden besproken aan de hand van bedrijven met meer dan 25 schapen. De resultaten voor 2002 zijn berekend aan de hand van externe prijs- en volumeontwikkelingen.

2.3.1 Structuur

Het aantal bedrijven met schapen blijft teruglopen. In 1990 waren er volgens de CBS-Landbouwtelling ruim 25.000 bedrijven met schapen in Nederland (tabel 2.8). In 2002 waren dit er nog ruim 15.000 (-40%). De gemiddelde afname is circa 3,5% per jaar, waarbij de laatste jaren van een versnelling kan worden gesproken. Van de bedrijven met schapen heeft circa 55% minder dan 25 schapen per bedrijf. De 6.700 bedrijven in 2002 met meer dan 25 schapen hebben gezamenlijk 83% van de schapen. Het totaal aantal schapen is in 2002 gedaald met ca. 110.000 stuks (-8,5%). Deze afname bestaat voor het grootste deel uit ooien (-9,5%). Van het totaal aantal dieren in deze branche bestaat, ten

tijde van de landbouwtelling, de helft uit ooien, 48% uit lammeren en 2% uit dekrammen. De ontwikkeling van het aantal bedrijven en schapen loopt parallel.

Tabel 2.8 Ontwikkeling aantal schapen en aantal bedrijven met schapen

	1990	1995	2000	2001	2002
Aantal bedrijven met schapen	25.246	21.758	17.592	16.782	15.254
W.v. > 25 schapen (%)	40	43	45	45	44
Aantal schapen	1.702.406	1.677.781	1.307.557	1.295.739	1.185.916
w.v. op bedrijven > 25 schapen (%)	79	81	84	84	83
aantal schapen per bedrijf	67,4	77,1	74,3	77,2	77,7
idem op bedrijven > 25 schapen	132,3	146,3	137,4	144,7	147,1

Bron: CBS-Landbouwtelling

2.3.2 Opbrengsten, kosten en saldo

De resultaten in de schapenhouderij hebben zich de laatste twee jaren (2001 en 2002) mede als gevolg van de BSE- en MKZ-problemen in de rundveehouderij positief ontwikkeld. Een deel van de consumenten in de EU koos voor schapenvlees in plaats van rundvlees. Daarnaast moest Engeland vanwege de MKZ de export van lammeren naar de andere EU-landen tijdelijk staken in 2001. Hierdoor blijven de prijzen van lams- en schapenvlees goed. In 2002 zet het herstel van de resultaten zich nog iets door. De omzet en aanwas blijft gelijk (tabel 2.9). De ooi premie verdubbelt naar ruim 22 euro (per gemiddeld aanwezige ooi bedraagt de premie 23 euro). De premie zal in de toekomst niet meer fluctueren om de schapenhouders meer inkomenszekerheid te bieden. De overige opbrengsten van de schapenhouderij (onder andere wol) blijven gelijk. De totale opbrengsten per ooi zullen door deze ontwikkelingen met 9% stijgen.

De kosten van het aangekochte ruwvoer zijn met ruim 1% toegenomen, evenals de prijzen van krachtvoer. De totale toegerekende kosten zullen met 2% toenemen. In combinatie met de hogere opbrengsten resteert zodoende een 12 euro hoger saldo per ooi (tabel 2.9).

Tabel 2.9   *Opbrengsten, toegerekende kosten en saldo schapenhouders, voor bedrijven met meer dan 25 ooiën (in euro per gemiddeld aanwezige ooi)*

	2001	2002 (r)
Gemiddeld aantal ooiën	106	106
Opbrengsten		
Omzet en aanwas	112	112
Premie	10	23
Overig	11	11
	<hr/>	<hr/>
Totaal	133	146
Toegekende kosten		
Voeder	19	19
Overig	16	17
	<hr/>	<hr/>
Totaal	35	36
Saldo	98	110

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

2.4 Vleeskalverenhouderij

De vleeskalversector heeft in 2002 ook nog de naweën ondervonden van de BSE en MKZ in 2001. De consumptie daalde in 2001. Dat gold met name voor de belangrijke afnemers van Nederlands kalfsvlees, Duitsland en Frankrijk. Voor een exportland als Nederland heeft dat grote gevolgen, want bijna 90% van het kalfsvlees wordt uitgevoerd. De prijzen van kalfsvlees en vooral rundvlees waren door de lagere consumptie in 2001 flink gekelderde. Het vertrouwen van de consumenten in rund- en kalfsvlees keerde in 2002 langzaam weer terug. De kalfsvleesmarkt ziet er daardoor wat vriendelijker uit dan een tijd geleden.

In het kader van Agenda 2000 zijn er ook slachtpremies beschikbaar gesteld voor kalveren. De premie was 17 euro per witvleeskalf in 2000, 33 euro in 2001 en 50 euro per kalf in 2002. De kalveren die in aanmerking komen voor deze premies moeten aan een aantal voorwaarden voldoen. Zo zijn ze alleen van toepassing op dieren die lichter zijn dan 160 kg geslacht gewicht en jonger dan 7 maanden.

2.4.1 Structuur

Het aantal bedrijven met vleeskalveren schommelde de afgelopen tien jaar tussen de 2.000 en 3.000. Vanaf 1999 vertoonde het aantal bedrijven een kleine stijging, mogelijk door de omschakeling van vleesstierenhouders naar het houden van rosékalveren. In april 2001 zijn er veel meer bedrijven met vleeskalveren geteld. Dat kwam mogelijk doordat in 2001 een aantal melkveebedrijven de nuchtere kalveren vanwege de MKZ-maatregelen langer moest

aanhouden. Deze dieren zijn vervolgens als vleeskalveren opgegeven voor de CBS-landbouwtelling. In 2002 is het aantal bedrijven met vleeskalveren verder toegenomen tot 3.315. Ongeveer 1.100 bedrijven daarvan zijn gespecialiseerd in de vleeskalverenhoudery. Het aantal vleeskalveren is vanaf 1990 gestegen van ongeveer 600.000 naar ruim 780.000 in 2000. Daarna daalde het aantal vleeskalveren naar 712.000 in 2001. Daarvan was circa 80% bestemd voor de witvleesproductie en 20% voor de rosé vleesproductie. De daling van het aantal dieren in 2001 was voor een deel het tijdelijke gevolg van de MKZ-uitbraken. In de cijfers van 2002 zijn gedeeltelijk de effecten van de eerste opkoopregeling verwerkt. Sommige bedrijven kregen geen contract meer aangeboden door de integraties en hebben zich voor de opkoopregeling (Regeling Beëindiging Veehouderijtakken) aangemeld.

2.4.2. Rentabiliteit en inkomen

De ontwikkeling van de bedrijfsresultaten van de gehele kalversector (primaire bedrijven plus de vleeskalverenintegraties) is vooral afhankelijk van de prijzen voor vleeskalveren, nuchtere kalveren en kunstmelkpoeder (tabel 2.10).

Tabel 2.10 Prijsontwikkeling van vleeskalveren, nuchtere kalveren (euro per kg levend gewicht inclusief BTW) en kunstmelk.

Jaar	Vleeskalveren 1e kwaliteit	Nuchtere zwartbonte stierkalveren 1e kwaliteit	Kunstmelk voor vlees- kalveren (1995=100)
1995	3,01	3,90	100
1996	2,69	2,81	97
1997	2,86	3,25	98
1998	3,21	4,12	105
1999	3,17	3,78	99
2000	3,10	4,07	105
2001	2,75	2,24	108
2002 (r)	4,13	2,61	98

Bron: LEI.

Vastgesteld kan worden dat de prijzen van vleeskalveren en van nuchtere kalveren in 2001 fors zijn gedaald. In 2002 is een duidelijk herstel te zien van vooral de vleeskalverprijs. De prijzen van nuchtere kalveren stijgen veel minder. Positief voor de marges in de sector is bovendien dat de prijs van kunstmelkpoeder in 2002 met 9% is gedaald. De kalverhouders die de vleeskalveren voor eigen risico mesten zullen in 2002 daardoor betere resultaten behalen. In de praktijk hebben echter relatief weinig kalverhouders direct met bovenstaande prijzen te maken. Ongeveer 90% van de kalveren wordt gehouden op contract die gemiddeld voor drie tot vier rondes worden afgesloten, maar soms voor slechts één ronde. Kalverhouders ontvangen een vergoeding van kalvermelkfabrikanten of handelaren voor het verzorgen van de kalveren, huisvesting,

arbeid enzovoorts. De contractgevers blijven eigenaar van de kalveren en leveren het kunstmelkpoeder. Prijsschommelingen worden daardoor opgevangen door de contractgevers en komen pas op langere termijn tot uitdrukking in de betaalde contractvergoeding aan de kalverhouders. Daarnaast komen ook prijsgarantiecontracten voor, waarbij een minimumprijs wordt vastgesteld.

De resultaten van de contractmesters zullen in 2002 verder verslechteren (tabel 2.11). Dat komt door hogere kosten en relatief lage opbrengsten. De afgesproken contractvergoedingen waren in de eerste helft van 2001 bij de nieuw afgesloten contracten duidelijk lager als gevolg van de afzetproblemen door de BSE-crisis en daarna de uitbraak van MKZ. Daarnaast stijgen de kosten, zoals van mestafzet, huisvesting en arbeid. De opbrengsten-kostenverhouding daalt daardoor van 83% naar 80% in 2002. Het geraamde gezinsinkomen uit bedrijf zal in 2002 naar verwachting dalen naar 17.000 euro per ondernemer. In 2002 wordt nog iets meer ingeteerd op het eigen vermogen dan in 2001. De geraamde ontsparingen komen in 2002 uit op 11.000 euro per bedrijf.

Tabel 2.11 Resultaten van vleeskalverenbedrijven met contractproductie (x 1.000 euro)

	2001	2002 (r)
Aantal vleeskalverenplaatsen	600	635
Gemiddeld aantal vleeskalveren	508	528
Opbrengsten		
wv. vleeskalveren	87	91
overig	8	8
Totaal	95	99
Kosten		
w.v. toegerekend vleeskalveren	5	5
toegerekend overig	6	6
grond en gebouwen	20	22
werktuigen en inventaris	14	16
mestkosten	12	13
overig algemeen	14	15
arbeid	43	47
Totaal	114	124
Opbrengsten-kostenverhouding	83	80
Gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer	20	17
Besparingen per bedrijf	-10	-11

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

De kalvermelkfabrikanten konden door de slechte economische resultaten lange tijd geen gunstige contractprijzen aanbieden. De vleeskalverintegraties hebben in 2001 vooral forse verliezen geleden door de BSE en MKZ. Aan het eind van 2002 werden de

contractvergoedingen van nieuw afgesloten contracten weer iets verhoogd, waardoor de rentabiliteit van de kalverhouders niet verder verslechtert. De ruimte voor betere contracten ontstaat doordat de vleeskalvermarkt er gunstiger uitziet dan in 2001 (tabel 2.10).

Ongeveer 10% van de vleeskalverhouders heeft meegedaan aan de opkoopregelingen. Daarnaast is ook een aantal bedrijven gestopt omdat ze geen contract meer kregen. Er zal ook ruimte ontstaan omdat nog meer bedrijven zullen stoppen omdat ze bijvoorbeeld niet willen overstappen van kalverboxen naar groepshuisvesting of met reconstructieplannen te maken krijgen. Ook in Frankrijk en Italië zullen er vleeskalverenbedrijven verdwijnen, omdat daar vanaf 2004 groepshuisvesting verplicht is. Nederland loopt hierbij voorop; in 2001 werd ruim 80% van de vleeskalveren in groepen gehouden, tegen nog geen 60% in 1998.

3. Intensieve veehouderij

3.1 Varkenshouderij

3.1.1 Structuur

Het aantal bedrijven met varkens neemt steeds verder af (tabel 3.1). In 2002 is het aantal bedrijven met varkens 60% lager dan in 1990. De daling van het aantal bedrijven geldt ook voor de gespecialiseerde varkensbedrijven, zij het in iets mindere mate. Tussen 1990 en 2000 is een derde van het aantal gespecialiseerde varkensbedrijven verdwenen. De daling met bijna 10% in 2001 was sterker dan het gemiddelde per jaar in de periode 1990-2000. In 2002 daalde het aantal bedrijven met nog eens 7%. De twee succesvolle opkoopregelingen in het kader van de Regeling Beëindiging Veehouderijtakken hebben uiteraard ook een bijdrage geleverd aan de vermindering van het aantal bedrijven. Overigens is het effect van de laatste opkoopregeling nog niet geheel in de cijfers van 2002 verwerkt. Binnen de groep gespecialiseerde varkensbedrijven is vooral het aantal gesloten varkensbedrijven relatief sterk gedaald. Relatief veel bedrijven in deze groep hebben meegedaan aan de opkoopregeling. Van het totaal aantal aanmeldingen voor de opkoopregeling kwam het grootste deel echter voor rekening van bedrijven met een neventak varkens.

Tabel 3.1   *Ontwikkeling van het aantal varkensbedrijven en aantal varkens*

	1990	1995	2000	2001	2002
Aantal bedrijven met varkens	29.210	22.390	14.520	12.820	11.850
Aantal varkensbedrijven	9.200	7.710	6.060	5.480	5.100
w.v. fokvarkensbedrijven	3.500	2.870	2.090	1.840	1.830
vleesvarkensbedrijven	3.690	2.960	2.420	2.050	1.970
gesloten varkensbedrijven	2.010	1.870	1.550	1.600	1.300
Aantal varkens totaal (x 1.000)	13.915	14.397	13.118	13.073	11.648
Aantal zeugen (x 1.000)	1.272	1.287	1.129	1.074	1.007
w.v. op fokvarkensbedrijven (%)	47	47	51	49	52
op gesloten varkensbedrijven (%)	21	25	28	31	26
Aantal vleesvarkens (x 1.000)	7.025	7.125	6.505	6.230	5.591
w.v. op vleesvarkensbedrijven (%)	32	28	33	31	34
op gesloten varkensbedrijven (%)	19	23	25	28	25

Bron: CBS-Landbouwtelling.

Het aantal zeugen en vleesvarkens daalde in de afgelopen jaren ook, zij het in een lager tempo dan het aantal bedrijven. In 2002 was het totaal aantal varkens echter aanzienlijk, namelijk 11%, lager dan in 2001. Vooral het aantal vleesvarkens daalde in 2002 sterk. Daarmee is in 2002 het aantal varkens weer op het niveau gekomen van de beginjaren tachtig. Wel hebben de blijvende bedrijven gemiddeld veel meer varkens dan vroeger. In 2002 werd ruim de helft van de zeugen gehouden op gespecialiseerde fokvarkensbedrijven. Ongeveer een derde van de vleesvarkens werd geteld op gespecialiseerde vleesvarkensbedrijven. De groep gesloten varkensbedrijven bezit in 2002 ongeveer een kwart van de varkensstapel. Dat is wat lager dan in 2001, maar dat kwam vooral door de mond- en klauwzeer in dat jaar. Door het vervoersverbod moest namelijk een aantal fokvarkensbedrijven zelf de biggen afmesten, waardoor sommige bedrijven bij de Landbouwtelling in april 2001 als bedrijfstype gesloten varkensbedrijven zijn geteld. Naast de gespecialiseerde varkensbedrijven zijn er bijna 7.000 bedrijven die een neventak varkens hebben. Deze gemengde bedrijven hebben in 2002 nog maar 22% van de zeugen en 41% van de vleesvarkens. In 1990 waren die aandelen 32% resp. 49%. De specialisatiegraad is in de loop van de jaren dus toegenomen.

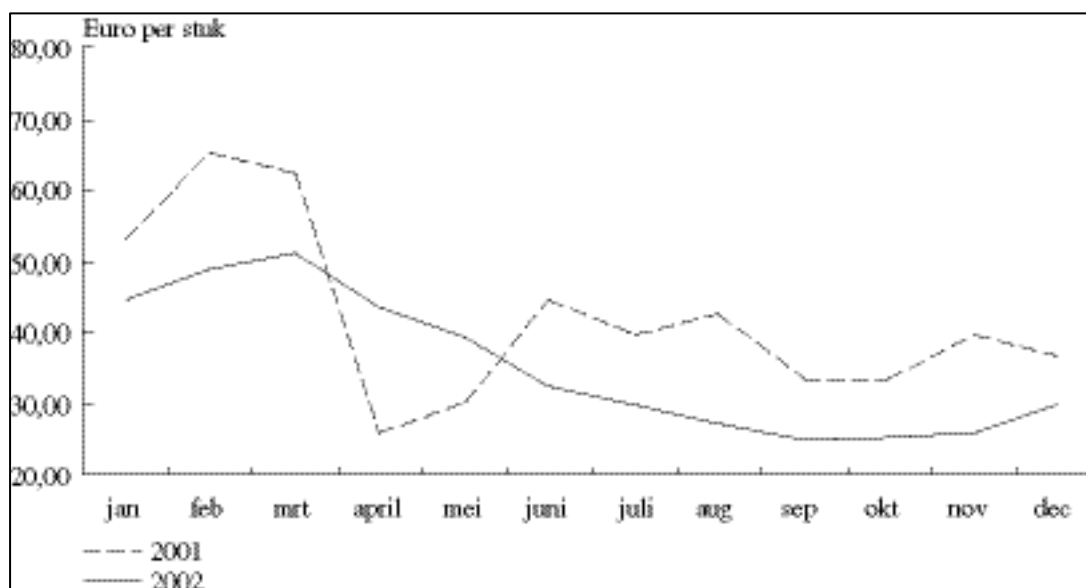
3.1.2 Opbrengsten en kosten

Markt en prijzen

De varkensmarkten staan de laatste tijd weer behoorlijk onder druk. De opbrengstprijzen zijn veel lager dan in 2001 (figuur 3.1). De productie in Nederland is weliswaar behoorlijk gedaald door de opkoopregelingen, maar in de andere EU-landen is er nog steeds sprake van een relatief grote varkensproductie. De varkensmarkt wordt op langere termijn nog het mede beïnvloed door de ontwikkelingen van vraag en aanbod op de wereldmarkt. In 2002 neemt vooral in Canada, Brazilië, VS en Rusland de varkensproductie toe. In de EU wordt voor geheel 2002 het aanbod iets hoger geraamd dan in 2001. Vooral in het tweede kwartaal van 2002 steeg het aanbod. In de tweede helft van 2002 is het geraamde aanbod weer wat lager.

De consumptie van varkensvlees in de belangrijkste productiegebieden is stabiel tot licht stijgend. De vraag naar varkensvlees in EU valt in 2002 echter wat tegen, deels door het herstel van de rundvleesconsumptie. Bovendien kreeg de varkensmarkt in de EU in het vierde kwartaal ook nog te maken met extra aanbod uit Denemarken. Dat land exporteert van oudsher veel varkensvlees naar Japan. Omdat Japan de minimumimportprijzen tot april 2003 met bijna 25% heeft verhoogd, is de export naar Japan teruggelopen. De Deense varkenssector wilde vervolgens het marktaandeel op de EU-markt vergroten door varkensvlees tegen lage prijzen aan te bieden.

Figuur 3.1 Verloop van de prijs van varkensvlees (inclusief BTW)

In Nederland speelde in de zomer ook de MPA-affaire een negatieve rol. Op sommige varkensbedrijven bleek het mengvoer resten van het hormoon MPA te bevatten. MPA was als bijproduct van een menselijk hormoonpreparaat via Ierland aan een bedrijf in België verkocht. Dat bedrijf zou het product moeten vernietigen. In plaats daarvan werd het restproduct in de vorm van glucosesiroop verkocht aan een Nederlands bedrijf, waarna het product via de melasse in varkensmengvoer is terechtgekomen. De varkensbedrijven die vervuild voer hadden gekocht mochten een tijd lang geen varkens afleveren. Voor een exportland als Nederland hadden de bijkomende exportbelemmeringen uiteraard negatieve gevolgen voor de prijsvorming. Ook het imago van de varkenshouderij heeft te lijden onder een dergelijke affaire.

In kalenderjaar 2002 zijn de opbrengstprijzen door genoemde ontwikkelingen op de varkensmarkten gedaald, na het herstel in de twee voorgaande kalenderjaren. De periode in de varkenscyclus met relatief hoge prijzen is weer achter de rug. Andere EU-landen die vrij bleven van MKZ, hebben langer van de hoge prijzen geprofiteerd dan Nederland. Zo heeft de Deense varkenshouderij in 2001 een recordjaar beleefd. Nadat de vleesvarkensprijzen in maart 2002 nog tot boven de 1,30 euro per kilogram geslacht gewicht stegen, zette vervolgens een daling in die slechts werd onderbroken door een redelijke gunstige maand oktober. De vooruitzichten zijn niet bijster gunstig. Ook voor het eerste kwartaal van 2003 wordt namelijk een kleine toename van het aanbod in de EU verwacht ten opzichte van dezelfde maanden in 2002.

Opbrengsten en kosten zeugenhouderij

Door de lagere biggenprijzen in 2002 zullen de bedrijfsresultaten in de zeugenhouderij verder terugvallen, na het lichte herstel in 2001 (tabel 3.2). Op jaarbasis wordt voor 2002 een 15% lagere biggenprijs verwacht. In het eerste kwartaal van 2002 liepen de

biggenprijzen (23 kg) op tot ruim 50 euro per stuk dankzij een traditioneel grotere vraag in het voorjaar vooral vanuit Spanje (figuur 3.2). Daarna werd afzet wat moeilijker, in lijn met de afzet van vleesvarkens. Vanaf augustus schommelde de biggenprijs tussen de 25 en 30 euro per stuk. Naar verwachting is de biggenmarkt in december wat vaster gestemd omdat er dan meestal meer speenbiggen worden verkocht en het aanbod wat kleiner is.

Tabel 3.2 Resultaten van bedrijven met zeugen a)

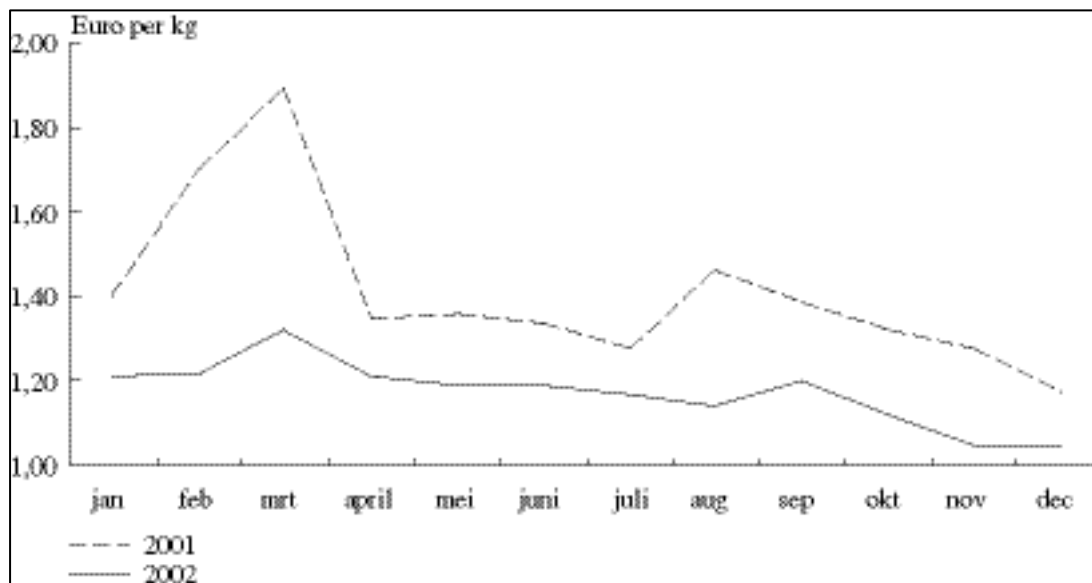
Jaar	Euro per zeug per jaar			Groot-gebrachte biggen (per zeug per jaar)	Prijs krachtvoer (euro/100 kg)	Opbrengstprijs (euro/big)
	opbrengsten	kosten (excl. arbeid)	arbeidsopbrengst			
2001	1.070	963	107	21,7	21,90	46,50
2002 (r)	921	941	-20	22,0	21,40	39,70

a) De cijfers over de rentabiliteitsontwikkeling in de intensieve veehouderij zijn gebaseerd op alle bedrijven waarop de betrokken productietak wordt uitgeoefend, ongeacht of het gespecialiseerde of gemengde bedrijven zijn. De resultaten worden in de regel per dier uitgedrukt. Het kengetal arbeidsopbrengst per dier vormt daarbij de beloning voor alle geleverde arbeid, onafhankelijk wie de arbeid heeft geleverd.

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

De voerprijzen zijn in kalenderjaar 2002 per saldo ongeveer 2% gedaald.¹ In de eerste helft van 2002 bleven de voerprijzen op een vrij hoog niveau. Vanaf juni daalden de voerprijzen doordat de prijzen van veevoedergrondstoffen (vooral granen) daalden onder invloed van de gunstige oogsten. De graanprijzen lopen in de laatste maanden weer iets op. De prijzen van sojaschroot vertoonden in de zomer een dalende tendens. Door de recente hoge oogstverwachtingen in Zuid-Amerika voor de komende maanden, staan de sojaprijzen wat onder druk. De lagere voerkosten zorgen voor een kleine daling van de productiekosten. Voorts is rekening gehouden met hogere overige kosten. De arbeidsopbrengst zal uiteindelijk 127 euro lager uitkomen op -20 euro per zeug per jaar. In boekjaar 1998/99 was er voor het laatst sprake van een negatieve arbeidsopbrengst. Dat betekent dat er geen beloning meer is voor de geleverde arbeid van de ondernemer, gezinsleden en eventueel betaald personeel.

¹ Hierbij speelt overigens ook een verschuiving in het voerpakket een rol. Zo zal in 2002 relatief minder van het dure biggenvoer worden verbruikt dan in 2001 (MKZ-effect).

Figuur 3.2 Verloop van de biggenprijs in 2001 en 2002

Opbrengsten en kosten vleesvarkenshouderij

In de vleesvarkenshouderij dalen de bedrijfsresultaten relatief sterker dan in de zeugenhouderij (tabel 3.3). In 2002 zal de arbeidsopbrengst naar verwachting met 35 euro teruglopen tot -17 euro per vleesvarken per jaar. Deze teruggang is vooral het gevolg van de 14% lagere varkensprijs. Weliswaar dalen ook de prijzen van de aangekochte biggen, maar dat biedt onvoldoende soelaas. De omzet en aanwas zal in 2002 per saldo met circa 18% afnemen. Naast de kosten van de biggen bepalen de voerkosten voor een groot deel de ontwikkeling van de productiekosten. De voerprijs van de vleesvarkens blijft in kalenderjaar 2002 per saldo gelijk. In het begin van 2002 waren de voerprijzen nog hoog, waarna een prijsdaling volgde in de tweede helft van het jaar. Het jaar 2002 vormde daarmee het spiegelbeeld van 2001, toen in de voerprijzen gedurende het jaar iets opliepen. Dat de voerkosten toch dalen komt doordat de voederconversie weer op het niveau komt van voor de MKZ-crisis in 2001. De mestafzetkosten zijn in 2002 wat gedaald vanwege lagere afzetprijzen per ton mest. Deze mestafzetprijzen waren in 2001 nog naar recordhoogte gestegen. De situatie op de mestmarkt bleek in 2002 mee te vallen, na de vrij sombere verwachtingen. Wel zijn de mestafzetcontracten voor 2002 vrij duur uitgevallen omdat werd gedacht dat het mestaanbod groter zou worden dan de verwachte afzet. Voor het nieuwe jaar 2003 zijn de te betalen prijzen een stuk lager. De overige kosten zullen in totaal iets toenemen.

Tabel 3.3 Resultaten van bedrijven met vleesvarkens

Jaar	Euro per vleesvarken per jaar			Voeder- verbruik per kg groei	Prijs kracht- voeder (euro/ 100 kg)	Opbrengst- prijs (euro per kg geslacht gewicht)
	opbrengsten	kosten (excl. arbeid)	arbeids- opbrengst			
2001	370	352	18	2,80	19,00	1,37
2002 (r)	321	338	-17	2,75	19,00	1,18

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

3.1.3 Resultaat en inkomen van varkensbedrijven

Tot de groep varkensdrijven behoren bedrijven die ten minste twee derde van de productie (gemeten in nge) in de varkenshouderij hebben. In de presentatie is onderscheid gemaakt tussen gespecialiseerde fokvarkensbedrijven, vleesvarkensbedrijven en gesloten varkensbedrijven. De gemiddelde omvang van deze bedrijven is duidelijk verschillend; de gesloten bedrijven zijn (in nge) ongeveer 2,5 maal zo groot als de vleesvarkensbedrijven.

Rentabiliteit

De bedrijfsresultaten op het gemiddelde varkensbedrijf zullen in 2002 sterk dalen, nadat voorgaand kalenderjaar 2001, mede door de gevolgen van de MKZ-uitbraken, ook al teleurstellend was verlopen (tabel 3.4). De daling van de resultaten is het gevolg van een slechtere rentabiliteit van de zeugen en vooral de vleesvarkens. De opbrengsten-kostenverhouding zal in 2002 gemiddeld met 13 procentpunten verslechteren tot 78%. In boekjaar 2000/01 werden op het gemiddelde gesloten varkensbedrijf en het vleesvarkensbedrijf alle kosten nog precies gedekt door opbrengsten. In kalenderjaar 2002 zal de kostendekking op de vleesvarkensbedrijven het meest dalen, gevolgd door de gesloten varkensbedrijven. Door de slechtere rentabiliteit in de varkenshouderij zal de arbeidsopbrengst per ondernemer van de drie onderscheiden groepen in 2002 ver in de rode cijfers belanden. Deze dalingen belopen van 33.000 euro op de fokvarkensbedrijven tot bijna 50.000 euro op de gesloten varkensbedrijven.

Kleine veranderingen in de prijzen hebben grote gevolgen voor het inkomen, gezien de smalle marges in de bedrijfstakken (bijlage B.2). Als bijvoorbeeld de vleesvarkensprijs 1% hoger uitvalt heeft dat een positieve invloed van circa 2.000 euro op het inkomen per ondernemer. Een hogere voerprijs van 1% heeft een circa 1.000 euro lager inkomen per ondernemer tot gevolg.

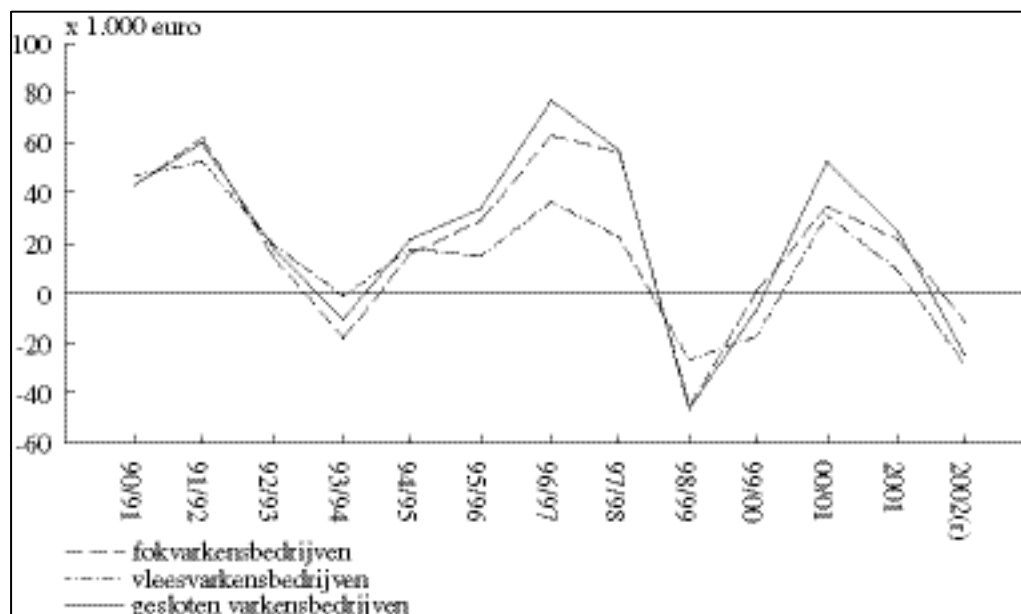
Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer vertoont een vergelijkbare ontwikkeling als de arbeidsopbrengst. Daarbij kunnen de incidentele bedrijfsopbrengsten, de gerealiseerde beloning voor het bedrijfsvermogen en het berekend loon voor de gezinsleden uiteraard wel verschillen. Bij het gezinsinkomen uit bedrijf zijn de zeugenhouders in 2002 met een bedrag van -12.000 euro per ondernemer nog het minst

slecht af. De vleesvarkensbedrijven komen bij dit kengetal als laagste uit de bus, namelijk met bijna -30.000 euro per ondernemer.

Tabel 3.4 Bedrijfsresultaten en inkomen op varkensbedrijven naar bedrijfstype (x 1.000 euro)

	Varkens bedrijven		Fokvarkens- bedrijven		Vlees varkensbedrijven		Gesloten varkensbedrijven	
	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)
Aantal bedrijven	5.500	5.100	1.850	1.830	2.050	1.970	1.600	1.300
Zeugen per bedrijf	167	169	290	300	0	0	240	240
Vleesvarkens per bedrijf	760	740	100	100	1.040	1.060	1.150	1.130
Nge per bedrijf	92	91	98	101	54	55	133	132
Ondernemers per bedrijf	1,27	1,26	1,32	1,33	1,05	1,06	1,48	1,48
Opbrengsten	345	291	326	285	234	198	508	433
Kosten	378	375	364	368	257	261	548	546
w.v. voerkosten	170	161	137	132	133	134	256	244
Opbrengsten-kostenverhouding	91	78	90	77	91	76	93	79
Resultaten per ondernemer:								
Arbeidsopbrengst	13,0	-26,0	15,0	-18,0	7,0	-30,0	20,0	-29,0
Ondernemersinkomen	13,0	-26,0	16,0	-17,0	5,0	-32,0	20,0	-30,0
Gezinsinkomen uit bedrijf	17,0	-22,0	21,0	-12,0	9,0	-29,0	25,0	-25,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Figuur 3.3 Ontwikkeling gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer van varkensbedrijven

Tabel 3.5 *Inkomen en inkomensbesteding op varkensbedrijven, per bedrijf (x 1.000 euro)*

Jaar	Gezins- inkomen uit bedrijf	Inkomen buiten bedrijf	Totaal gezins- inkomen	Belastingen en premies	Gezins- beste- dingen	Be- spa- ringen
Totaal varkensbedrijven						
2001	22,0	15,0	37,0	2,0	33,0	2,0
2002 (r)	-27,0	15,0	-12,0	5,0	33,0	-50,0
Fokvarkensbedrijven						
2001	27,0	14,0	41,0	5,0	33,0	3,0
2002 (r)	-16,0	14,0	-2,0	6,0	32,0	-40,0
Vleesvarkensbedrijven						
2001	9,0	17,0	26,0	1,0	30,0	-5,0
2002 (r)	-30,0	17,0	-13,0	2,0	30,0	-45,0
Gesloten varkensbedrijven						
2001	37,0	13,0	50,0	2,0	37,0	11,0
2002 (r)	-37,0	13,0	-24,0	7,0	36,0	-67,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Inkomensvorming en -besteding

Het totale gezinsinkomen zal in 2002 op het gemiddelde varkensbedrijf -12.000 euro bedragen (tabel 3.5). Dat is inclusief de inkomsten van buiten bedrijf. Naar verwachting wordt gemiddeld ongeveer 15.000 euro aan inkomsten van buiten het bedrijf behaald. Dat aanvullend inkomen kunnen veel bedrijven goed gebruiken, vooral in het dal van de varkenscyclus. Ondanks de slechte inkomenssituatie in 2002 zal belastingaanslag voor veel bedrijven naar verwachting wat hoger uitvallen. Dat is nog het gevolg van de hogere inkomens van twee jaar terug (2000). In de voorlopige belastingaanslag van het lopende verslagjaar 2002 kan de fiscus op verzoek uiteraard rekening houden met het verwachte negatieve inkomen. De gezinsbestedingen op varkensbedrijven zijn in de jaren met slechte inkomens nauwelijks gestegen. In ieder geval zijn deze gezinsbestedingen minder toegenomen dan de inflatie. Na aftrek van de belastingbetalingen en de gezinsbestedingen kampen de drie groepen varkensbedrijven in 2002 met ontsparingen tussen de 40.000 en 70.000 euro per bedrijf. Omgerekend komt dat neer op een intering 800 tot 1.300 euro per week op het eigen vermogen. Dat tast de toch al niet sterke vermogenspositie verder aan.

Op veel varkensbedrijven zijn in de komende jaren wel grote investeringen nodig op het gebied van welzijn en milieu. Te denken valt aan het welzijnsinvesteringen als gevolg van het Varkensbesluit, de Reconstructiewet en de ammoniakwetgeving. In de afgelopen jaren zijn ook sommige kosten fors opgelopen zoals de kosten van mestafzet, Minasheffing en het afsluiten van mestafzetcontracten met akkerbouwers.

3.2 Pluimveehouderij

3.2.1 Structuur

Het aantal gespecialiseerde pluimveebedrijven neemt af, maar in een lager tempo dan bij de varkensbedrijven (tabel 3.6). Tussen 1990 en 2000 is bijna 15% van de bedrijven verdwenen. De daling van bijna 7% in 2001 was sterker dan gemiddeld in de periode 1990-2000. Hierbij kan echter ook de herziening van de nge-basis voor de typering een rol hebben gespeeld. In 2002 daalde het aantal pluimveebedrijven met slechts 30. In de meeste jaren ging de daling van het aantal leghennenbedrijven en vleeskuikenbedrijven vrijwel gelijk op. In 2001 kwam de daling echter vooral voor rekening van de vleeskuikenbedrijven. Dat werd in 2002 overigens weer bijna teruggedraaid door een stijging met 40 stuks. Hierbij kan ook het tijdelijke effect van leegstand in de tellingsperiode meespelen.

Het aantal leghennen schommelde de afgelopen jaren tussen de 29 en 33 miljoen stuks. In 2002 is het aantal leghennen met liefst 10% gedaald tot onder de 29 miljoen. Daarvoor zijn twee verklaringen mogelijk. In de eerste plaats zijn er veel fosfaatproductierechten van leghennen aangemeld voor de twee opkoopregelingen. De effecten van de eerste opkoopregeling kunnen al verwerkt zijn in de landbouwtelling van 2002. Daarnaast kan er in beperkte mate een uitwisseling plaats hebben gevonden tussen de pluimveerechten van leghennen naar vleeskuikens. Het aantal vleeskuikens steeg in 2002 namelijk sterk (9%), nadat in 2001 de vleeskuikenstapel nog was gedaald. Ten opzichte van 1990 zijn er in 2002 ruim 30% meer vleeskuikens in Nederland. Dat was vooral te danken aan de gestegen consumptie van pluimveevlees. Overigens is het aandeel vleeskuikens dat op gespecialiseerde vleeskuikenbedrijven wordt gehouden minder sterk toegenomen dan bij leghennen.

Tabel 3.6   *Ontwikkeling van het aantal pluimveebedrijven, aantal leghennen en vleeskuikens*

	1990	1995	2000	2001	2002
Aantal pluimveebedrijven	2.140	2.010	1.830	1.700	1.670
w.v. leghennenbedrijven	780	720	670	670	590
vleeskuikenbedrijven	630	600	540	490	530
Aantal leghennen (x 1000)	33.199	29.297	32.573	31.838	28.703
w.v. op leghennenbedrijven (%)	69	76	77	78	78
Aantal vleeskuikens (x 1000)	41.172	43.828	50.937	50.127	54.660
w.v. op vleeskuikenbedrijven (%)	60	63	67	66	66

Bron: CBS-Landbouwtelling

3.2.2 Opbrengsten en kosten

Leghennen

Voor de leghennenhouders verloopt het kalenderjaar 2002 nog iets beter dan het jaar 2001. De arbeidsopbrengst zal naar verwachting verder stijgen tot 1,60 euro per hen (tabel 3.7). De hogere eierprijzen en de lagere voerkosten zijn vooral verantwoordelijk voor de gunstige arbeidsopbrengst. Uit figuur 3.4 blijkt dat in 2002 het verloop van de eierprijzen in grote lijnen hetzelfde is geweest als in 2001. Met dien verstande dat in de eerste helft van 2002 de prijzen wat lager waren dan in 2001. In de tweede helft van het jaar is dat weer rechtgetrokken, waardoor de eierprijzen in 2002 gemiddeld uiteindelijk ongeveer 1% hoger waren dan in 2001. Duidelijk is het seizoenpatroon te zien met de gebruikelijke dip in de zomerperiode als de vraag zwakker is.

Tabel 3.7 Resultaten van bedrijven met leghennen in legbatterijen

Jaar	Euro per leghen per jaar			Prijs kracht- voeder (euro/ 100 kg)	Eier- pro- ductie per hen	Eier- prijs (euro/ 100 st.)
	opbrengsten	kosten (excl. arbeid)	arbeids- opbrengst			
2001	15,35	13,90	1,45	18,95	309	4,80
2002 (r)	15,45	13,85	1,60	18,50	310	4,85

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

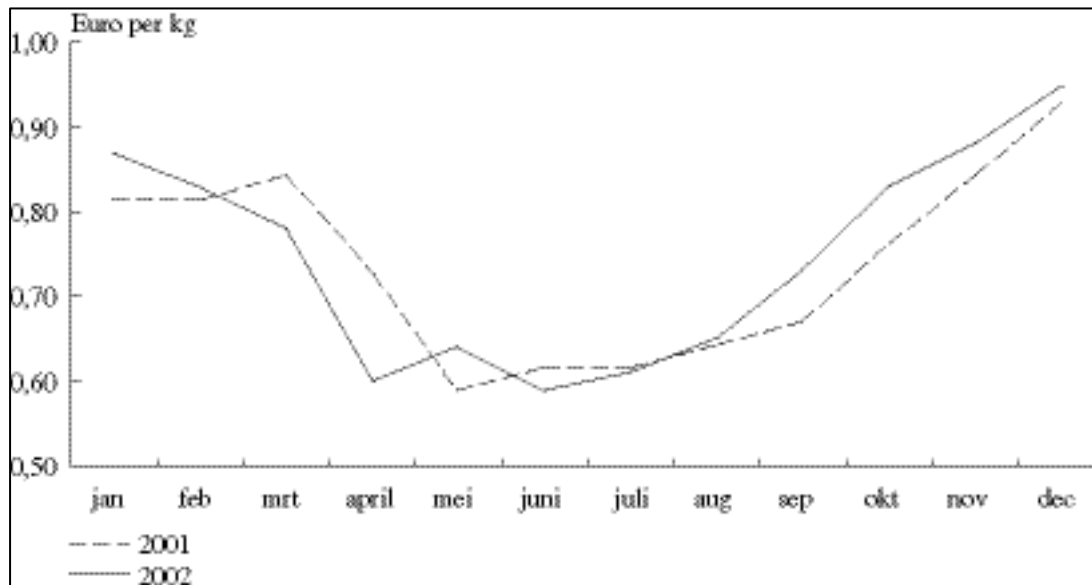
De productie van eieren is in de tweede helft van 2002 kleiner geworden door de afname van de leghennenstapel. In de EU daalde in 2002 de eierproductie met circa 0,5% en in Nederland met 3%. Dit lagere aanbod leidde tot hogere eierprijzen. De prijs van legmeel daalt in verslagjaar 2002 met 2%. In 2001 waren de voerprijzen nog fors gestegen door hogere prijzen van veevoedergrondstoffen.

In de eerste maanden van het jaar werden de productiekosten volledig gedekt door opbrengsten. Alleen in de zomerperiode was dat niet het geval. De laatste maanden vertoont de eierprijs weer een stijgende tendens, waardoor de leghennenhouders weer een hoge arbeidsopbrengst kunnen realiseren. December is voor de afzet van eieren ook meestal een gunstige maand, want voor de feestdagen worden veel consumptie-eieren gevraagd door de eiproductenindustrie.

De leghennensector heeft een aantal goede jaren achter de rug, maar staat nu wel voor flinke investeringen in bedrijfsaanpassingen. In 2003 moet de minimum oppervlakte per leghen in kooien stijgen van 450 naar 550 vierkante centimeter. Daardoor zullen veel leghennenhouders één leghen per kooi minder kunnen houden. Dat betekent in feite een flinke kostenverhoging per leghen. Vervolgens zullen in 2012 de legbatterijen verboden zijn, waardoor moet worden geïnvesteerd in andere huisvestingssystemen. Per saldo zullen

veel minder hennen in de bestaande stallen gehouden kunnen worden. Dan is het de vraag of de Europese landen kunnen blijven concurreren met de landen waar de legbatterijen nog gewoon gebruikt mogen worden.

Figuur 3.4 Verloop van de prijs van eieren (inclusief BTW)

Vleeskuikens

In de vleeskuikensector zijn de bedrijfsresultaten in 2002 sterk teruggelopen (tabel 3.8). Het jaar 2001 was voor de vleeskuikenhouders in economisch opzicht nog uitzonderlijk goed. De kuikenprijzen zullen in 2002 naar verwachting met ongeveer 12% dalen, terwijl de voerprijs ruim 1% lager zal zijn. De prijs van ééndagskuikens zal met circa 2% dalen. Bij de overige kosten zullen vooral de verwarmingskosten (aardgas) toenemen. De arbeidsopbrengst zal daardoor in 2002 per saldo met 90 euro dalen tot -25 euro per 1.000 kg afgeleverd gewicht. Dat komt overeen met -5 eurocent per opgehoekt kuiken. Het contrast met het jaar 2001 is wel groot. In de eerste helft van 2001 werd nog een arbeidsopbrengst behaald van 15 eurocent per opgezet kuiken. De sector kende in 2001 als gevolg van de BSE-crisis een sterke toename van de vraag naar pluimveevlees. In Duitsland nam de consumptie van pluimveevlees met ruim 18% toe. Het aanbod was te klein om aan de sterk gestegen vraag te voldoen waardoor de prijzen fors opliepen (figuur 3.5). In het najaar van 2001 vond echter een omslag plaats in de prijsontwikkeling. De toenemende productie en de invoer van licht gezouten kipfilet uit Brazilië en Thailand hadden tot gevolg dat de prijzen onder druk kwamen te staan. In de tweede helft van het jaar nam langzamerhand het vertrouwen bij de consumenten in de kwaliteit van het rundvlees weer toe. Dit leidde tot een herstel van de rundvleesconsumptie ten koste van pluimveevlees. Deze ontwikkeling zette zich ook in de eerste helft van 2002 voort. De scheef gegroeide verhouding tussen vraag en aanbod had tot gevolg dat de druk op de

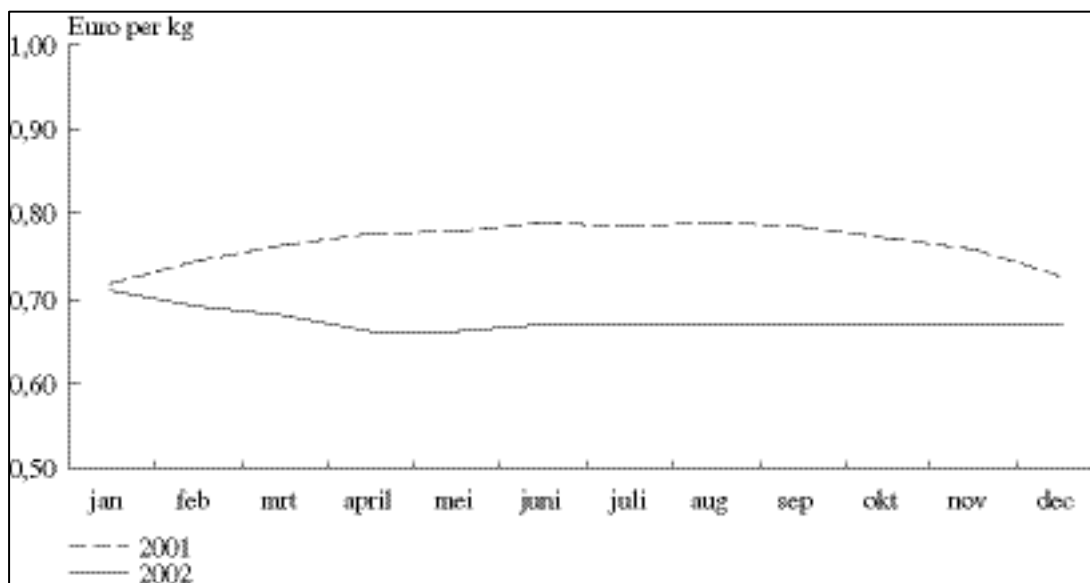
prijzen toenam. Dit leidde tot een verdere prijsdaling waarbij het dieptepunt in mei j.l. werd bereikt. Daarna kwam er meer evenwicht tussen vraag en aanbod waardoor de prijzen stabiliseerden. De concurrentie van Braziliaans en Thais kuikenvlees neemt iets af omdat producten met een zoutpercentage tot 1,9% in de loop van het jaar zijn ingedeeld in de categorie "bevroren naturel filet" waarvoor een hoger invoertarief geldt. De ramingen van de Europese Commissie duiden er op dat de productie dit jaar in de EU-15 ten opzichte van 2001 met circa 0,5% zal toenemen. Voor Nederland wordt verwacht dat de omvang van de productie ook iets hoger zal zijn. Het blijft onduidelijk wanneer het prijsherstel zal optreden. Voor het jaar 2003 wordt in de EU wel een 2% lagere productie verwacht.

Tabel 3.8 Resultaten van bedrijven met vleeskuikens

Jaar	Euro per 1.000 kg afgeleverd gewicht			Prijs kracht- voeder (euro/ 100 kg)	Afleve- rings- gewicht (gram/dier)	Voeder- verbruik per kg afgelev. gewicht
	opbrengsten	kosten (excl. arbeid)	arbeids- opbrengst			
2001 (v)	785	720	65	24,15	2.090	1,77
2002 (r)	690	715	-25	23,80	2.100	1,76

(v) voorlopig

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Figuur 3.5 Verloop van de vleeskuikenprijs (inclusief BTW)

3.2.3 Rentabiliteit en inkomen van pluimveebedrijven

Tot de pluimveedrijven behoren bedrijven die ten minste twee derde van de productie (gemeten in nge) in de pluimveehouderij hebben. In de presentatie is onderscheid gemaakt naar de twee belangrijkste groepen, namelijk de gespecialiseerde vleeskuikenbedrijven en de leghennenbedrijven.

Rentabiliteit

De bedrijfsresultaten van de vleeskuikenbedrijven zullen in 2002 fors onderuit gaan, na de goede cijfers in voorgaand kalenderjaar 2001 (tabel 3.9). De daling in 2002 is vooral het gevolg van lagere opbrengstprijzen. In 2001 werden op het gemiddelde vleeskuikenbedrijf bijna alle kosten gedekt door opbrengsten. In 2002 zal de gemiddelde kostendekking kelderen naar 84%. De arbeidsopbrengst van de vleeskuikenbedrijven krijgt in 2002 een flinke klap te verwerken en valt terug tot -44.000 euro per ondernemer.

De leghennenhouderij kon zich onttrekken aan de malaise, want daar zal de opbrengsten-kostenverhouding in 2002 met 1 procentpunt verbeteren tot 99%. Door de gunstige rentabiliteit zal de arbeidsopbrengst nog iets verder stijgen tot 36.000 euro per ondernemer. Als enige van de onderzochte bedrijfstypen in de intensieve veehouderij realiseren de leghennenbedrijven in 2002 een positieve arbeidsopbrengst. Ook hier geldt dat kleine veranderingen van de productprijzen grote gevolgen kunnen hebben voor het inkomen, gezien de smalle marges in de bedrijfstakken. Als bijvoorbeeld de eierprijs 1% hoger uitvalt heeft dat een positieve invloed van circa 4.000 euro op het inkomen per ondernemer. Een hogere voerprijs van 1% betekent een circa 2.000 euro lager inkomen per ondernemer (bijlage B.2).

Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer vertoont een vergelijkbare ontwikkeling als de arbeidsopbrengst. Daarbij kunnen de incidentele bedrijfsopbrengsten, de gerealiseerde beloning voor het bedrijfsvermogen en het berekend loon voor de gezinsleden uiteraard wel verschillen. Bij het gezinsinkomen uit bedrijf scoren de leghennenhouders in 2002 erg goed met een bedrag van 45.000 euro per ondernemer. De vleeskuikenbedrijven krijgen te maken met een duidelijk negatief gezinsinkomen uit bedrijf, namelijk van -38.000 euro per ondernemer. Dat is vrijwel het spiegelbeeld van het voorgaande kalenderjaar 2001.

Inkomensvorming en -besteding

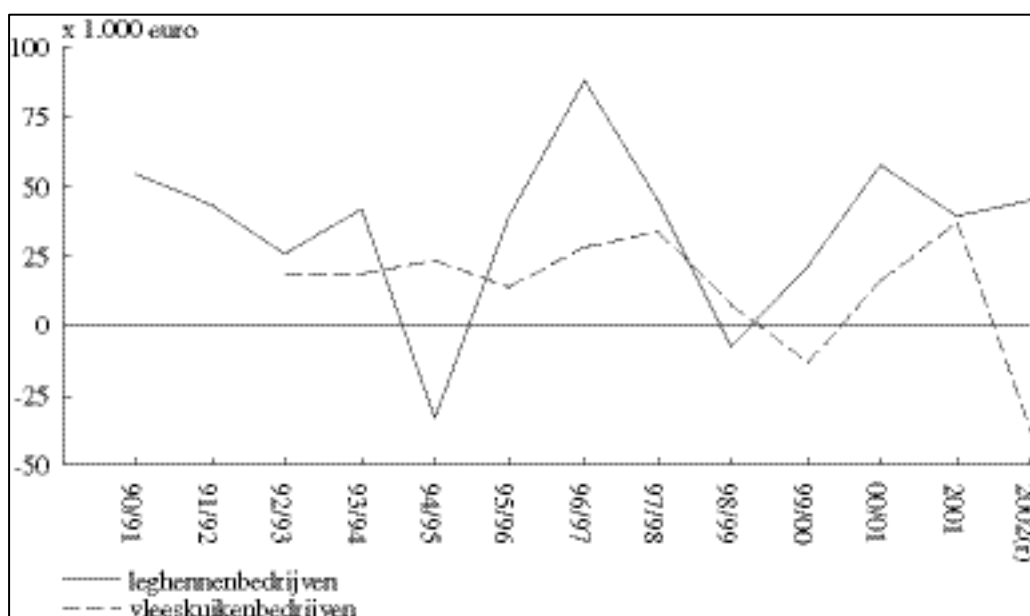
Het totale gezinsinkomen zal in 2002 op het gemiddelde leghennenbedrijf 75.000 euro bedragen. Een deel daarvan, naar verwachting ongeveer 13.000 euro per bedrijf, wordt gerealiseerd door inkomsten van buiten (tabel 3.10). De inkomsten van buiten bedrijf bestaan onder andere uit inkomen van arbeid buiten het bedrijf, uitkeringen van sociale verzekeringen en opbrengsten van bezittingen buiten bedrijf. De betaalde belastingen zullen naar verwachting verder toenemen, vanwege de ook al redelijke gunstige inkomens in de afgelopen jaren. De gezinsbestedingen op de leghennenbedrijven kunnen dankzij deze inkomens ook in de pas blijven lopen met de ontwikkeling van de inflatie. Na aftrek van de belastingbetalingen en de gezinsbestedingen wordt in 2002 op de leghennen-

bedrijven 23.000 euro gespaard. Dat is iets hoger dan in 2001. De gespaarde bedragen kunnen de bedrijven goed gebruiken voor de welzijnsinvesteringen in de toekomst in verband met het verbod op legbatterijen.

Tabel 3.9 Bedrijfsresultaten en inkomen op pluimveebedrijven (x 1.000 euro)

	Leghennenbedrijven		Vleeskuikenbedrijven	
	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)
Aantal bedrijven	670	590	490	530
Aantal leghennen	37.000	38.000		
Aantal vleeskuikens			58.000	58.000
Nge per bedrijf	148	151	104	104
Ondernemers per bedrijf	1,38	1,39	1,22	1,22
Opbrengsten	502	508	624	531
Kosten	512	513	633	633
w.v. voerkosten	296	295	405	397
Opbrengsten-kostenverhouding	98	99	99	84
Resultaten per ondernemer				
Arbeidsopbrengst	29,0	36,0	32,0	-44,0
Ondernemersinkomen	33,0	39,0	32,0	-43,0
Gezinsinkomen uit bedrijf	39,0	45,0	37,0	-38,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Figuur 3.6 Ontwikkeling gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer van pluimveebedrijven

Bij de vleeskuikenbedrijven ziet de situatie er heel anders uit. Ook na bijtelling van de inkomsten van buiten bedrijf is het totale gezinsinkomen van het gemiddelde vleeskuikenbedrijf in 2002 negatief (-33.000 euro). Verwacht wordt dat in 2002 voor het gemiddelde bedrijf de belastingen van nettoteruggave omslaan in een geringe netto-betaling. Misschien dat de fiscus op sommige bedrijven de helpende hand toesteekt door de voorlopige belastingaanslagen te verlagen. Nadat de noodzakelijke gezinsbestedingen zijn gedaan, zal naar verwachting in 2002 flink worden ingeteerd op het eigen vermogen. De vermogenspositie wordt daardoor verzwakt. In kalenderjaar 2001 werd nog 28.000 euro per bedrijf gespaard.

Tabel 3.10   Inkomen en inkomensbesteding op pluimveebedrijven, per bedrijf (x 1.000 euro)

Jaar	Gezins- inkomen uit bedrijf	Inkomen buiten bedrijf	Totaal gezins- inkomen	Belastingen en premies	Gezins- bestedingen	Bespa- ringen
Leghennenbedrijven						
2001	53,0	13,0	66,0	9,0	37,0	20,0
2002 (r)	62,0	13,0	75,0	14,0	38,0	23,0
Vleeskuikenbedrijven						
2001	46,0	12,0	58,0	-3,0	33,0	28,0
2002 (r)	-45,0	12,0	-33,0	2,0	33,0	-68,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

4. Akkerbouw

4.1 Structuur

Sinds 1990 is het aantal akkerbouwbedrijven met circa 21% afgenomen (tabel 4.1). Dit is gemiddeld 2% per jaar. Tussen 2001 en 2002 was de daling 1%. Bij deze daling is het areaal akkerbouwgewassen sinds 1990 vrij constant gebleven. Was er in 1990 591.700 ha akkerbouw (exclusief snijmaïs), in 2002 is dit 596.600 ha. Er heeft in 2002 een verdere areaalverschuiving plaatsgevonden van akkerbouwbedrijven naar niet-akkerbouwbedrijven.

Uit tabel 4.1 is voorts op te maken dat vooral pootaardappelen (80%) en zaaiuien (82%) te vinden zijn op gespecialiseerde akkerbouwbedrijven. Daarentegen zijn zomergerst en consumptieaardappelen vaak te vinden op bedrijven die niet als gespecialiseerde akkerbouwbedrijven worden getypeerd. Bij de vermelde hakvruchten zijn er in 2002 geen grote verschuivingen in areaal ten opzichte van 2001.

Tabel 4.1 Ontwikkeling areaal akkerbouwgewassen (x 1.000 ha) en aantal akkerbouwbedrijven

	Alle bedrijven					waarvan in 2002 op akkerbouwbedrijven (%)
	1990	1995	2000	2001	2002	
Aantal akkerbouwbedrijven	16.260	14.650	13.750	12.910	12.760	
Areaal akkerbouwgewassen a)	591,7	566,5	587,0	578,9	596,6	68
w.v. wintertarwe	35,1	125,7	120,5	95,8	113,2	75
zomergerst	30,5	32,5	43,5	63,5	54,3	66
pootaardappelen	35,6	37,8	41,8	39,4	39,0	80
consumptieaardappelen	76,9	80,2	87,4	75,9	77,2	66
zetmeelaardappelen	62,8	61,3	51,0	48,6	49,0	76
suikerbieten	125,0	116,1	111,0	109,1	108,9	69
zaaiuien	9,2	11,7	14,0	14,2	14,9	82

a) exclusief snijmaïs

Bron: CBS-Landbouwtelling

4.2 Opbrengsten en kosten

Kilogramopbrengsten

Door de natte septembermaand in 2001 kon er vaak pas eind oktober en in het noorden van het land pas in november of december wintertarwe gezaaid worden. Desondanks waren de

omstandigheden voor het zaaien van wintertarwe beter dan in het natte najaar van 2000. Hierdoor lag het areaal wintertarwe hoger dan in 2001 en nam het areaal zomertarwe en zomergerst wat af. Door de slechte bodemstructuur stond er in het voorjaar in het noorden van het land veel water op de akkers. Ook kwam er plaatselijk veel duist voor. Droge weken in april deden het in de aar schieten versnellen waardoor de aaraantallen wat aan de krappe kant bleven. Hoewel in de daaropvolgende maanden de neerslag en temperatuur gunstig waren voor de groei, leidde het relatief donkere weer tot een minder goede korrelzetting wat ten koste ging van de opbrengsten. De kwaliteit van de geoogste granen was goed maar de kilogramopbrengsten vielen iets tegen.

De aardappeloogst is in 2002 over het algemeen voorspoedig verlopen. Wel waren er lokale verschillen. Zo viel er in delen van Friesland in juli en van West Brabant in augustus veel water. Door slechte rooiomstandigheden in het natte najaar van 2001 konden bacterieziekten zich verspreiden in de pootaardappelen. Dit leidde in 2002 tot meer afkeuringen (1.552 ha) en klasseverlagingen (5.835 ha) dan gemiddeld maar wel minder dan in het uitzonderlijke jaar 2001. Door de grove knolzetting moest de aardappelplant vroeg afsterven. Dit leidde voor pootaardappelen gemiddeld tot lagere kilogramopbrengsten.

Het jaar 2002 zal bij de suikerbieten doorgaan voor een jaar met goede fysieke opbrengsten. Deze lagen hoger dan het gemiddelde van de afgelopen 10 jaar. Dit komt vooral door de vroege inzaai en de relatief warme periode van half maart tot half juni. Wel hebben veel bietentelers in Limburg last gehad van rhizoctonia. Problemen met schimmelziekten en de slechte bodemstructuur hebben ertoe geleid dat de opbrengstvoorspelling van het IRS niet zal worden gehaald.

Bij de uien was de voorlopige oogstraming van september van het CBS voor 2002 dat de opbrengsten zouden uitkomen op 60 ton per ha. Uiteindelijk vallen deze tegen; de opbrengsten komen uit op ruim 51,5 ton per ha (tabel 4.2). Dit is een afname van circa 4,5% ten opzichte van 2001.

Opbrengstprijzen

In kalenderjaar 2002 liggen de opbrengstprijzen van de belangrijkste akkerbouwproducten op een laag niveau (tabel 4.2). Van de belangrijkste gewassen hielden alleen de zetmeelaardappelen het prijsniveau van vorig jaar vast.

De opbrengstprijzen van de granen lieten in 2001 nog een kleine prijsstijging zien, ondanks de verlaging van de interventieprijs (-7,5%) in het kader van de Agenda 2000 besluiten. Nu daalt de opbrengstprijs van wintertarwe naar verwachting fors (-12%). Dit wordt mede veroorzaakt door een stijging van de Europese graanproductie van 7 %. Volgens de voorlopige cijfers van Coceral is in 2002 het Europese areaal aan zachte tarwe met meer dan 8 % toegenomen tot ruim 14 miljoen hectare. Het Europese areaal van zowel winter- als zomergerst neemt met respectievelijk 3% en 2% af. Wereldwijd zal naar verwachting de graanproductie tegenvallen. In Nederland heeft in regio II dit jaar geen overschrijding van het maximale graanareaal plaatsgevonden en daarom stijgt de premie met 23 %.

De Europese aardappelproductie zal naar verwachting licht toenemen ten opzichte van 2001. Ook in Nederland wordt voor 2002 een stijging van de aardappelproductie

geraamd. Mede hierdoor staan de prijzen van consumptieaardappelen sterk onder druk (-32%). Dit is in heel Europa het geval. Hierdoor is er een verminderde vraag naar duur pootgoed. Dit zet ook de exportprijs voor de Nederlandse pootaardappelen onder druk. De pootaardappelprijs wordt, mede gezien de lagere prijzen op de beurs geraamd op 19 euro (-24%).

Bij de zetmeelaardappelen is het areaal vrijwel gelijk gebleven. Het zetmeelquotum is na twee jaar verlaging dit jaar gelijk gebleven. De prijs zal, naar verwachting, in 2002 op hetzelfde niveau liggen als in 2001.

Het areaal suikerbieten is, volgens de industrie, landelijk gedaald met 1.000 ha. Doordat pas in de loop van het seizoen duidelijk werd dat het aandeel A- en B-suiker in het BMS (Bewaakt Mengprijs Stelsel) verkleind werd, konden de boeren hier niet meer op inspelen. Mede door de eerdergenoemde stijging van de fysieke opbrengsten zal de hoeveelheid C-suiker ca. 20% bedragen, hiervan bevindt zich de helft in het BMS quotum. De uiteindelijke gemiddelde prijs (inclusief C-suiker) wordt dan ook aanzienlijk lager dan voor de vorige oogst geraamd (-12%). Andere oorzaken van de prijsdaling zijn de hogere heffing op B-suiker en de prijsdaling van C-suiker.

De prijs van de uien was in het begin van de oogstperiode nog gelijk aan die van vorig jaar, maar vrij snel, in een periode van 6 weken, viel de vraag weg en zakte de prijs fors in. Uiteindelijk zal de prijs van de zaaiuien gemiddeld over 2002 op 8,90 euro per 100 kilo uitkomen. Dit is een daling van 28% ten opzichte van 2001. Hierbij wordt uitgegaan van een licht stijgende lijn voor de rest van het seizoen. De uitgangspositie voor de export van Nederlandse uien is goed. Dit wordt mede veroorzaakt door tegenvallende oogsten buiten West-Europa.

De totale opbrengsten van alle gewassen zullen naar verwachting met 25.000 euro per bedrijf afnemen. De prijzen van de gewassen kunnen in het resterende deel van het afzetseizoen nog veranderen. In bijlage B2.1 is weergegeven hoeveel het inkomen per ondernemer verandert bij een verandering van de prijzen. Vooral de invloed van aardappelen en suikerbieten is groot.

Kosten

In 2002 zijn met name de prijzen gestegen van pacht (+5%), arbeid (+5%) en zaai- en pootgoed (+18%). De totale kosten per bedrijf nemen met 4% toe (+ 8.000 euro). Per ondernemer heeft dit een negatieve invloed van ruim 6.500 euro op het inkomen.

Productiviteit en ruilvoet

Na een sterke stijging van de opbrengstprijzen in het vorige jaar, zal deze in 2002 naar verwachting fors dalen (-15%) (bijlage B3). Samen met een prijsstijging van de productiemiddelen (+4%) veroorzaakt dit een ruilvoetverslechtering van 18%. De geldopbrengsten zullen per saldo dalen (-13%). Landelijk verbetert de bruto-productiviteit met 1,5%. In de Veenkoloniën neemt deze met 5% toe door een sterkere stijging van de fysieke opbrengsten en schaalvergroting. Uit tabel 4.2 blijkt dat de geldopbrengsten van alle genoemde gewasgroepen, met uitzondering van de zetmeelaardappelen, afnemen

Tabel 4.2 Fysieke opbrengsten (ton/ha), opbrengstprijzen (euro per 100 kg) en geldopbrengst (euro per ha gewas) van enkele akkerbouwgewassen op akkerbouwbedrijven (incl. BTW)

	Fysieke opbrengst		Opbrengstprijz		Geldopbrengst a)		Idem mutatie
	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)	
Wintertarwe	8,8	8,3	12,25	10,75	1.530	1.350	-12
Zomergerst	6,2	5,7	13,50	12,85	1.300	1.190	-8
Consumptieaardappelen b)	48,3	50,7	11,35	7,50	5.490	3.800	-31
Pootaardappelen b)	36,7	35,1	25,05	19,00	9.200	6.660	-28
Zetmeelaardappelen c)	43,7	46,0	5,30	5,30	2.320	2.440	5
Suikerbieten d)	56,3	60,5	5,75	5,10	3.230	3.070	-5
Zaaiuien	54,0	51,7	12,40	8,90	6.700	4.600	-31

a) inclusief premies en bijproduct; b) Alle rassen, 0 mm opwaarts; c) tonnage bij 400 gram o.w.g.; d) prijs bij 16% suiker

Bron: CBS-Landbouwtelling en Oogstraming met bewerking LEI en LEI -prijzen

4.3 Rentabiliteit en inkomen

Rentabiliteit

Nadat de rentabiliteit vorig jaar gemiddeld was gestegen naar 91 is dit jaar weer een verslechtering opgetreden tot gemiddeld 76 (tabel 4.3). Ook de arbeidsopbrengst per ondernemer daalt op het gemiddelde akkerbouwbedrijf met circa 25.000 euro tot 6.000 euro negatief. Dit betekent dat de ondernemer geen beloning ontvangt voor de ingezette arbeid in het bedrijf.

Inkomensvorming en -besteding

Het gezinsinkomen uit bedrijf vermindert met 29.500 euro tot 8.000 euro per bedrijf (tabel 4.4). Dit is het gevolg van een verlaging van de rentabiliteit en de daarmee samenhangende afname van de arbeidsopbrengst. Bij gelijk blijvende inkomsten buiten het bedrijf neemt het totale gezinsinkomen met hetzelfde bedrag af. In 2001 was er nog een besparing van gemiddeld 13.000 euro per bedrijf. In 2002 nemen de besparingen sterker af dan het inkomen, door toegenomen gezinsbestedingen en belastingen. De ontsparingen zullen in 2002 naar verwachting gemiddeld 18.500 euro bedragen. Dergelijke ontsparingen zijn op het gemiddelde akkerbouwbedrijf nog niet eerder voorgekomen. Enigszins vergelijkbare jaren zijn: 1992/93 met ontsparingen van 16.500 euro en 1987/88 en recenter 1999/2000 en 2000/01 met ontsparingen van 13.500 en 14.500 euro (figuur 4.1). In regio's met veel vrije markt-producten (poot-, consumptieaardappelen en uien), zoals in de meeste kleigebieden, is de daling het grootst.

Tabel 4.3 *Bedrijfsresultaten en inkomen op alle akkerbouwbedrijven en op de grotere bedrijven in de Veenkoloniën (bedragen x 1.000 euro)*

Jaar	Alle akkerbouwbedrijven			Veenkoloniën (grotere bedrijven)		
	2001	2002 (r)	Index	2001	2002 (r)	Index
Aantal bedrijven	9.120	9.000	99	1.450	1.420	98
Oppervlakte (ha per bedrijf)	52,2	52,5	101	76,3	79,0	104
Nge per bedrijf	93	93	100	117	120	103
Ondernemers per bedrijf	1,24	1,25	101	1,27	1,29	102
Opbrengsten	186	161	87	205	210	102
w.v. granen	15	13	87	18	15	86
pootaardappelen	38	28	74	13	10	72
consumptieaardappelen	30	22	73	13	15	116
zetmeelaardappelen	12	13	108	63	72	113
suikerbieten	29	28	95	41	39	94
zaaiuien	13	10	72	0	0	0
groenten	8	8	93	2	2	131
overige gewassen	11	11	104	9	10	104
EU-premies	6	7	103	6	7	115
overig	23	23	98	38	40	104
Kosten (pachtbasis)	205	213	104	231	243	105
w.v. zaaizaad en pootgoed	14	16	112	18	19	107
overige directe kosten						
akkerbouw	29	29	100	37	38	103
arbeid	51	53	103	54	56	104
werktuigen	36	37	104	43	45	105
loonwerk	16	16	102	13	14	106
grond en gebouwen (pb)	39	42	106	42	46	108
overig	19	20	103	24	26	105
Opbrengsten-kosten-verhouding (pb)	91	76	84	89	86	97
Resultaten per ondernemer						
Arbeidsopbrengst (pb)	19,0	-5,5		14,5	11,0	
Ondernemersinkomen	27,0	2,5		21,5	18,5	
Gezinsinkomen uit bedrijf	30,5	6,5		25,5	22,5	

a) Het betreft hier bedrijven die groter zijn dan 16 nge en kleiner dan 800 nge.

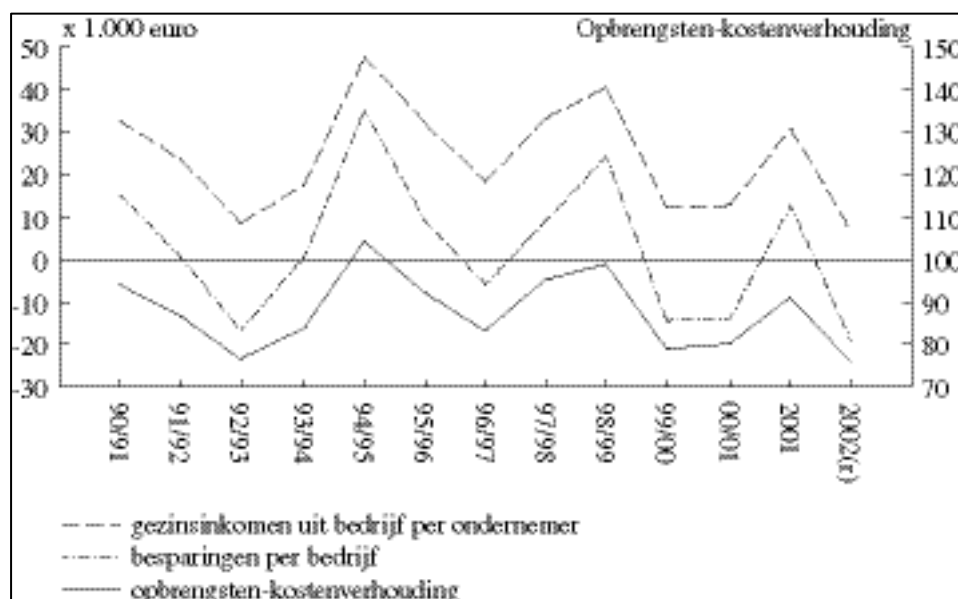
Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

In de Veenkoloniën is de daling van het gezinsinkomen uit bedrijf met 3.500 euro beperkter van omvang. Dit komt mede door de hogere fysieke opbrengsten (+5%) van de zetmeelaardappelen. Daarnaast spelen ook schaalvergroting en de daarmee gepaarde voordelen in de Veenkoloniën een grotere rol. Niettemin zal in de Veenkoloniën in 2002 gemiddeld 2.500 euro ontspaard worden.

Tabel 4.4 *Inkomen en inkomensbesteding op akkerbouwbedrijven (alle en in de Veenkoloniën), per bedrijf (x 1.000 euro)*

Jaar	Gezins-inkomen uit bedrijf	Inkomen buiten bedrijf	Totaal gezins-inkomen	Belastingen en premies	Gezins-bestedingen	Besparingen
Alle akkerbouwbedrijven						
2001	37,5	14,5	52,0	5,5	33,5	13,0
2002 (r)	8,0	14,5	22,5	6,5	34,5	-18,5
Grotere akkerbouwbedrijven in de Veenkoloniën						
2001	32,5	11,5	44,0	9,0	33,5	1,5
2002 (r)	29,0	11,5	40,5	8,5	34,5	-2,5

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Figuur 4.1 *Ontwikkeling uitkomsten akkerbouwbedrijven*

5. Glastuinbouw

5.1 Structuur

In 2002 is, net als in de afgelopen jaren, het aantal glastuinbouwbedrijven gedaald. Het aantal daalde zowel in de sierteelt als in de glasgroenteteelt. Tegenover de sterke daling van het aantal glastuinbouwbedrijven (-4%) staat slechts een lichte daling van het areaal glastuinbouw. Het areaal snijbloemen nam met 50 ha het sterkst af, het areaal pot- en perkplanten daalde met 10 ha, terwijl het areaal glasgroente met 20 ha toe nam (tabel 5.1). In 2002 is door een daling van het aantal glastuinbouwbedrijven met ruim 4% en een daling van het areaal glastuinbouw met minder dan 1% de gemiddelde bedrijfsgrootte toegenomen. Het proces van schaalvergroting heeft zich dus in 2002 verder doorgezet.

Tabel 5.1 Ontwikkeling areaal (ha) en aantal glastuinbouwbedrijven

	1990	1995	2000	2001	2002
Aantal glastuinbouwbedrijven	10.240	9.380	7.910	7.400	7.080
w.v. glasgroentebedrijven	4.220	3.610	2.640	2.450	2.330
snijbloemenbedrijven	4.420	4.150	3.610	3.390	3.270
pot- en perkplantenbedrijven	1.600	1.620	1.650	1.550	1.470
<i>Areaal</i>					
Glasgroente (inclusief opkweek)	4.450	4.410	4.200	4.270	4.290
w.v. tomaat	1.600	1.220	1.130	1.220	1.230
komkommer	750	810	660	660	660
paprika	700	1.000	1.160	1.190	1.240
Snijbloemen (inclusief opkweek)	3.730	3.840	3.920	3.820	3.770
w.v. roos	890	920	930	920	910
chrysant	740	770	770	750	760
gerbera	210	190	250	260	250
Pot- en perkplanten	1.200	1.460	1.760	1.770	1.760
w.v. bloeiende potplanten	430	560	680	700	690
groene potplanten	560	550	580	580	580
perkplanten	220	350	500	490	490
Totaal glastuinbouw	9.380	9.710	9.880	9.860	9.820

Bron: CBS-Landbouwtelling

5.2 Bedrijfsresultaten en inkomens in de glasgroenteteelt

Opbrengsten

De resultaten voor de totale glasgroenteteelt zijn in algemene zin voor het tweede opeenvolgende jaar slecht. In vergelijking met 2001 verschillen de resultaten echter per gewas. Zo hebben paprikatelers in vergelijking met 2001 slechtere resultaten behaald, terwijl tomatentelers daarentegen betere resultaten behaald hebben. Deze verschillen zijn het gevolg van uiteenlopende prijsontwikkelingen voor deze producten.

Het paprikaseizoen ging voor alle kleuren met matige tot slechte prijzen van start. De oorzaken hiervan waren de buitenlandse concurrentie uit met name Spanje en in mindere mate uit Israël en een groter Nederlands aanbod. De Spaanse concurrentie lag aan het begin van het seizoen vooral op het terrein van de mixverpakkingen ('stoplichten'), omdat de Spaanse telers alle kleuren konden leveren. Daarnaast was Spanje ook in 2002 weer een belangrijke 'lageprijzenconcurrent' met een kwalitatief minder product dan Nederland. De Israëli's concurreerden daarentegen met een kwalitatief redelijk tot goed product tegen redelijke prijzen. Ook het grotere Nederlandse aanbod had een drukkend effect op de prijzen. Het grotere Nederlandse aanbod is volledig toe te schrijven aan de areaaluitbreiding met 50 ha, omdat de productie per m² namelijk iets lager was dan in 2001. In de loop van het seizoen trokken alleen de prijzen voor gele paprika weer aan, zodat de middenprijs voor gele paprika per saldo ongeveer gelijk was aan het niveau van 2001. De middenprijzen voor rode en groene paprika zijn in vergelijking met vorig jaar gemiddeld met 10 tot 15% gedaald.

Ook de prijzen voor komkommer stonden in 2002 onder druk. Het seizoen begon met goede prijzen doordat het aanbod uit Spanje en vanaf de Canarische eilanden als gevolg van virusproblemen en een koude winter laag was. Halverwege april gingen de komkommerprijzen echter onderuit en zijn vanaf toen continue laag geweest met een korte opleving begin september. Over het hele jaar gezien is de gemiddelde prijsdaling 5 tot 10% ten opzichte van 2001. De Nederlandse komkommerproductie is bij een gelijkblijvend areaal gestegen. Deze stijging van de productie per m² kan verklaard worden doordat de eerste vijf maanden van 2002 relatief lichtrijk waren en gemiddeld vaker drie keer is aangeplant dan twee keer.

De prijzen voor tomaten lagen vanaf het begin van het seizoen boven het niveau van 2001. Bij de start van het seizoen ondervonden de Nederlandse telers minder concurrentie vanuit Spanje, omdat het Spaanse aanbod als gevolg van virusproblemen en een koude winter laag was. Ook gedurende de rest van het seizoen bleven de prijzen bij een groter aanbod door een hogere fysieke productie per m² goed. Gemiddeld stegen de prijzen voor losse tomaten en tomaten met 15 tot 20% ten opzichte van 2001.

De export van Nederlandse glasgroente laat een wisselend beeld zien. De export naar Duitsland, het belangrijkste exportland, steeg het eerste halfjaar met circa 5%, terwijl de export naar het Verenigd Koninkrijk daalde. Bij de daling van de export naar het Verenigd Koninkrijk spelen diverse factoren een rol. In de eerste plaats ondervinden de Nederlandse telers meer concurrentie van lokale producenten en Spaanse telers op de Engelse markt. Daarnaast had de koersstijging van de euro ten opzichte van het Engelse pond een nadelig effect op de export. De export naar de Verenigde Staten wilde dit jaar voor tomaten niet

echt vloten. Ook hier ondervonden de Nederlandse telers hinder van regionale producenten (Canada, Mexico) en de koersstijging van de euro ten opzichte van de dollar.

Als gevolg van de verschillende ontwikkelingen in opbrengstprijzen en productie per m² bij de verschillende gewassen is de omzet van glasgroentebedrijven gemiddeld met ruim 3% toegenomen tot 33,10 euro per m² (tabel 5.2).

Kosten

De gemiddelde kosten per m² zijn in 2002 met 1% gestegen in vergelijking met 2001 (tabel 5.2). Deze lichte stijging is het saldo van enerzijds sterk stijgende arbeidskosten en een lichte stijging van de kosten voor rente en afschrijvingen en anderzijds dalende energiekosten. De stijgende arbeidskosten zijn het gevolg van stijgende CAO-lonen en meer inzet van relatief duurere arbeidskrachten. De dalende energiekosten zijn de resultante van een lager gasverbruik per m², lagere gasprijzen en hogere elektriciteitsprijzen. De dalende gasprijs tikt het hardst aan; gemiddeld daalt de gasprijs voor beschermde afnemers met circa 11%.

Tabel 5.2 Opbrengsten en kosten in euro per m² glasoppervlakte van glasgroentebedrijven

	Opbrengsten	Kosten					Nettobedrijfs- resultaat
		rente en af- schrijving	energie	arbeid	overig	totaal	
2001	32,10	5,80	8,00	12,40	10,00	36,20	- 4,10
2002 (r)	33,10	6,00	7,00	13,20	10,30	36,60	-3,50

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

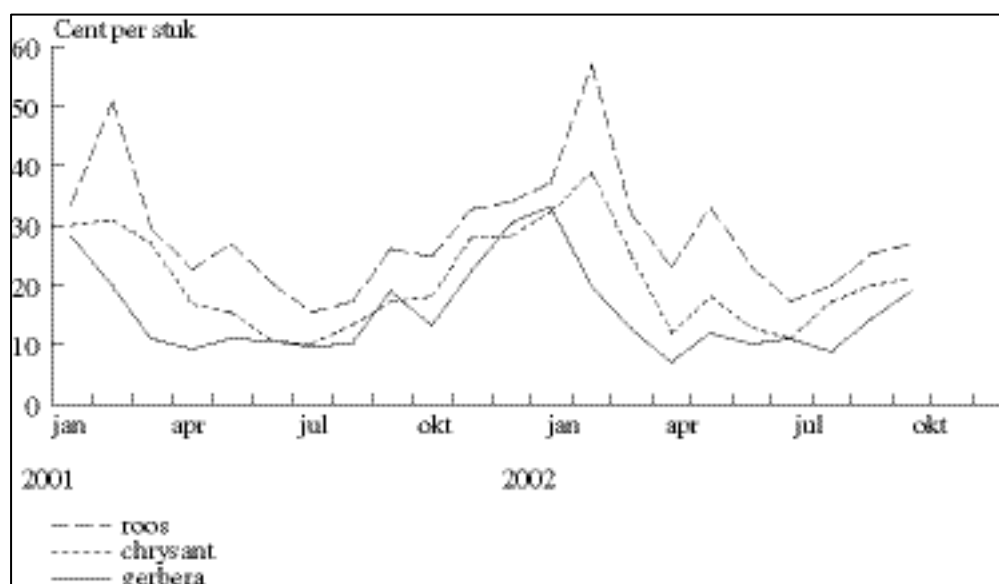
Rentabiliteit en inkomen

Het nettobedrijfsresultaat is in 2002 verbeterd ten opzichte van 2001 en komt uit op -3,50 euro per m². De rentabiliteit is geraamd op 90%. Dit is een stijging van 1%-punt ten opzichte van vorig jaar. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer en de besparingen per bedrijf zijn geraamd op respectievelijk 29.000 euro en -17.500 euro (paragraaf 5.5).

5.3 Bedrijfsresultaten en inkomens in de snijbloementeel

Opbrengsten

De snijbloementelers kunnen in het algemeen terug zien op een redelijk tot goed jaar. De opbrengstprijzen voor snijbloemen waren in de eerste tien maanden van het jaar ruim 4,5% hoger dan in 2001. De eerste vijf maanden van het jaar begonnen goed met hogere prijzen voor bijna alle belangrijke soorten door onder andere een goede vraag naar snijbloemen rond de feestdagen en speciale bloemdagen, zoals Valentijnsdag, Vrouwendag en Moederdag. De grootste prijsstijging deed zich voor bij rozen (17%), waarbij opgemerkt moet worden dat deze prijsstijging een enigszins vertekend beeld geeft, omdat het aandeel grootbloemige rozen met een hogere middenprijs is toegenomen ten koste van het aandeel kleinbloemige rozen met een lagere middenprijs. Tegenover deze prijsstijging stonden prijsdalingen voor tulp (-13%) en gypsophila (-11%). De prijzen voor andere gewassen, zoals gerbera, freesia en anjer lagen ongeveer op hetzelfde niveau als vorig jaar (figuur 5.1).

Figuur 5.1 Opbrengstprijzen van rozen, troschrysanten, gerbera's
Bron: VBN

De totale aanvoer van snijbloemen aan de Nederlandse veilingen bleef de eerste tien maanden van dit jaar circa 0,5% achter in vergelijking met dezelfde periode vorig jaar. De productie per m² lag daarentegen op hetzelfde niveau als vorig jaar. De waarde van de totale snijbloemenexport steeg de eerste tien maanden van dit jaar met ruim 3% in vergelijking met vorig jaar. Opvallend is de daling van de export naar Duitsland, het belangrijkste exportland, met 3%. Duitse consumenten lijken in deze periode van economisch mindere tijden, vaker te kiezen voor de aanschaf van een kamerplant in plaats

van een bos bloemen omdat daarvan langer genoten kan worden. Ook de stijging van de export van kamerplanten naar Duitsland met 4% wijst in deze richting (paragraaf 5.4). De export naar het Verenigd Koninkrijk nam, net als vorig jaar, met 12% toe. Ook de export naar Rusland (+20%) zat flink in de plus.

Per saldo resulteerde een stijging van de opbrengstprijzen en een gelijkblijvende productie per m² in een stijging van de omzet per m² met ruim 4,5% (tabel 5.3).

Kosten

De kosten voor het gemiddelde snijbloemenbedrijf zijn in 2002 met 2% per m² gestegen. Met name de arbeidskosten zijn fors gestegen door hogere CAO-lonen en de inzet van relatief duurder arbeidskrachten. Ook de kosten voor rente en afschrijving zijn gestegen. Tegenover deze kostenstijging staat een daling van de energiekosten door zowel lagere gasprijzen als een lager energieverbruik onder andere als gevolg van een zachte winter.

Tabel 5.3 Opbrengsten en kosten in euro per m² glasoppervlakte van snijbloemenbedrijven

	Opbrengsten	Kosten				totaal	Nettobedrijfs- resultaat
		rente en af- schrijving	energie	arbeid	overig		
2001	50,20	9,50	8,60	15,40	18,20	51,70	-1,50
2002 (r)	52,60	9,90	7,70	16,40	18,80	52,80	-0,20

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Rentabiliteit en inkomen

Het netto bedrijfsresultaat komt in 2002 naar verwachting voor een gemiddeld snijbloemenbedrijf, ondanks een verbetering van het nettobedrijfsresultaat met 1,30 euro per m², toch nog net negatief uit (tabel 5.3). De opbrengsten-kostenverhouding komt hiermee uit op bijna 100%. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer is geraamd op 64.000 euro. De gemiddelde besparingen per bedrijf zijn geraamd op 24.000 euro (paragraaf 5.5).

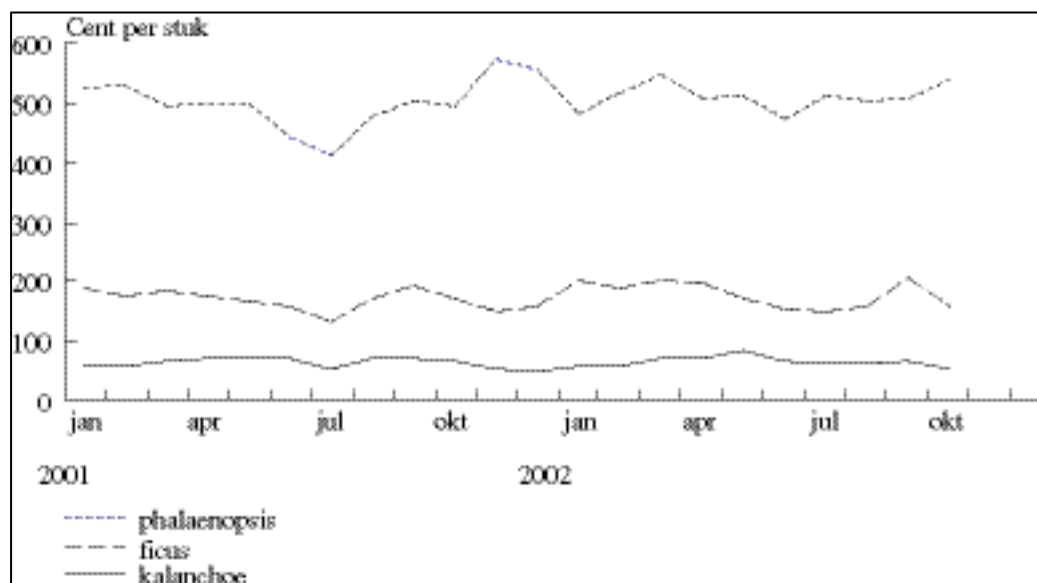
5.4 Bedrijfsresultaten en inkomens in de pot- en perkplantenteelt

Opbrengsten

Voor de pot- en perkplantentelers is 2002 een redelijk tot goed jaar geweest, zowel de gemiddelde prijzen als de totale productie lag boven het niveau van 2001. De gemiddelde

opbrengstprijzen voor de op de Nederlandse veilingen aangevoerde producten waren de eerste tien maanden van dit jaar ruim 2,5% hoger dan vorig jaar. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de prijzen de laatste twee maanden van het jaar meestal iets wegzakken, maar dat neemt niet weg dat de prijzen over het hele jaar gezien hoger zullen uitkomen dan vorig jaar. De prijzen van de belangrijkste drie plantensoorten qua omzet, phalaenopsis, ficus en kalanchoe stegen alle drie in prijs (figuur 5.2). Overigens was de prijsvorming voor bloeiende planten over het algemeen beter dan voor groene planten. Zo brachten soorten als hederā (-24%) en nephrolepis (-11%) beduidend minder op dan in 2001.

Figuur 5.2 Verloop van de prijzen van phalaenopsis, ficus en kalanchoe

De aanvoer van pot- en perkplanten aan de Nederlandse veilingen lag de eerste tien maanden van dit jaar ruim 5% hoger dan in dezelfde periode vorig jaar. Deze stijging is grotendeels het gevolg een stijging per m² door kleinere potmaten, meer teelt op tabletten en benutting van bovenruimte in de kas voor hangende planten.

In 2002 is de stijgende lijn van de afgelopen jaren in de groei van de totale exportwaarde van pot- en perkplanten verder doorgezet. De eerste tien maanden van dit jaar nam de exportwaarde met 11% toe ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. Opvallend is dat de export naar Duitsland, het belangrijkste exportland, 'slechts' met 4% toe nam, terwijl de export naar andere belangrijke exportlanden, zoals Frankrijk (+13%), het Verenigd Koninkrijk (+19%) en Italië (+11%), flink in de lift zat. De opbrengst per m² nam in 2002 door een combinatie van hogere prijzen en een hogere productie per m² met gemiddeld 7,5% per m² toe (tabel 5.4).

Kosten

In 2002 namen de kosten in de pot- en perkplantenteelt gemiddeld met 4% per m² toe ten opzichte van 2001. Met name de arbeidskosten zijn sterk gestegen door stijgende CAO-uurlonen, inzet van duurder personeel en een grotere arbeidsbehoefte. Ook de kosten voor rente en afschrijving zijn mede als gevolg van verdergaande automatisering gestegen. Daar tegenover staat dat de energiekosten door een lager gasverbruik en lagere gasprijzen flink gedaald zijn.

Tabel 5.4 Opbrengsten en kosten in euro per m² glasoppervlakte van pot- en perkplantenbedrijven

Opbrengsten		Kosten					Nettobedrijfs- resultaat
		rente en af- schrijving	energie	arbeid	overig	totaal	
2001	60,10	8,10	7,70	19,00	27,60	62,40	-2,30
2002 (r)	64,40	8,60	6,70	20,60	29,00	65,00	-0,50

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Rentabiliteit en inkomen

Voor het gemiddelde pot- en perkplantenbedrijf namen in 2002 de opbrengsten sterker toe dan de kosten, wat resulteerde in een stijging van het nettobedrijfsresultaat met 1,80 euro per m² tot -0,50 euro per m². Hierdoor is de geraamde rentabiliteit voor het gemiddelde pot- en perkplantenbedrijf 3%-punt hoger dan in 2001 en komt uit op 99%. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer is geraamd op 63.000 euro en de besparingen per bedrijf op 31.000 euro (paragraaf 5.5).

5.5 Bedrijfsresultaten en inkomens in de glastuinbouw

Het gemiddelde glastuinbouwbedrijf heeft in 2002 betere resultaten behaald dan in 2001. De opbrengsten stegen harder dan de kosten, zodat het nettobedrijfsresultaat verbeterde, maar toch nog altijd negatief is (tabel 5.5).

De verbetering van de rentabiliteit ten opzichte van vorig jaar is voor het gemiddelde glastuinbouwbedrijf geraamd op 3%-punten en komt daarmee uit op 97% (tabel 5.6). Terwijl de rentabiliteit voor alle sectoren is verbeterd, zijn er grote verschillen tussen de sectoren. De glasgroentebedrijven hebben wederom een slecht jaar achter de rug. De siertelers daarentegen hebben in het algemeen een redelijk tot goed jaar. Maar ook binnen de sectoren zijn de verschillen groot. Zo hebben paprikatelers in vergelijking met 2001

slechtere en tomatentelers betere resultaten behaald. Ook tussen bedrijven met hetzelfde gewas zijn er verschillen in de bedrijfsresultaten waarneembaar.

Tabel 5.5 Opbrengsten en kosten in euro per m² glasoppervlakte van glastuinbouwbedrijven

	Opbrengsten	Kosten					Nettobedrijfs- resultaat
		rente en af- schrijving	energie	arbeid	overig	totaal	
2001	44,50	7,70	8,20	14,90	16,70	47,50	-2,60
2002 (r)	47,10	8,10	7,20	16,00	17,30	48,60	-1,60

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

De gemiddelde arbeidsopbrengst per ondernemer in de glastuinbouw is 40.000 euro. Tussen de sectoren zijn de verschillen groot; voor glasgroentetelers is dit met 15.000 euro het laagst en met 52.500 euro het hoogst voor snijbloementelers. Ook in het gezinsinkomen uit bedrijf doen zich grote verschillen voor; het is per ondernemer in de sierteelt ruim twee keer zo hoog als in de groenteteelt.

Tabel 5.6 Bedrijfsresultaten op glastuinbouwbedrijven, naar bedrijfstype, gemiddeld per bedrijf (bedragen x 1.000 euro)

Boekjaar	Totaal		Glasgroente		Snijbloemen		Potplanten	
	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)	2001	2002 (r)
Aantal bedrijven	6.910	6.565	2.275	2.145	3.220	3.090	1.415	1.330
Oppervlakte glas (ha per bedrijf)	1,2	1,3	1,4	1,5	1,1	1,2	1,1	1,1
Nge per bedrijf	189	199	192	202	171	176	221	230
Ondernemers per bedrijf	1,39	1,39	1,44	1,44	1,35	1,35	1,37	1,37
<i>Resultaten per bedrijf</i>								
Opbrengsten	551	608	465	503	563	606	661	737
Kosten	584	628	524	557	579	608	687	743
Opbrengsten-kostenverhouding (%)	94	97	89	90	97	100	96	99
<i>Resultaten per ondernemer</i>								
Arbeidsopbrengst	26,0	40,0	6,5	15,0	38,0	52,5	33,0	52,0
Ondernemersinkomen	28,5	44,0	10,5	20,5	40,0	56,0	34,0	54,5
Gezinsinkomen uit bedrijf	36,5	52,5	19,0	29,0	47,5	64,0	42,5	63,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

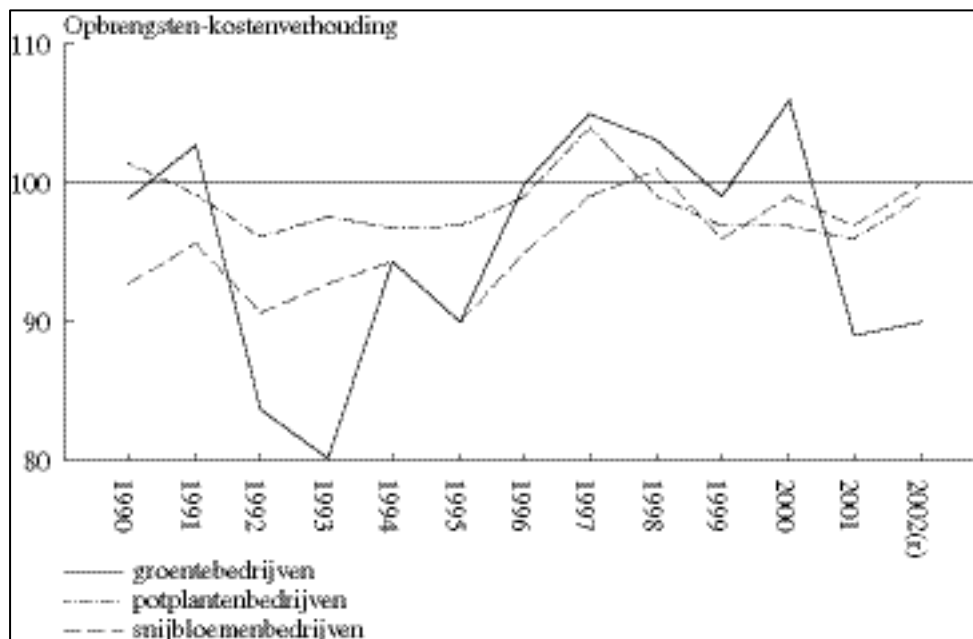
De verschillen in rentabiliteit tussen de verschillende sectoren komt ook tot uiting in de verschillen in gezinsinkomen en besparingen per bedrijf (tabel 5.7). Het totale gezinsinkomen is op sierteeltbedrijven ruim anderhalf keer hoog als op glasgroentebedrijven. Het gezinsinkomen op snijbloemenbedrijven en pot- en perkplantenbedrijven ligt ongeveer op hetzelfde niveau, maar de pot- en perkplantenbedrijven besparen meer. Op glasgroentebedrijven daarentegen vinden ontsparingen plaats, maar deze zijn minder groot dan in 2001.

Tabel 5.7   Inkomen en inkomensbesteding op glastuinbouwbedrijven, gemiddeld per bedrijf (x 1.000 euro)

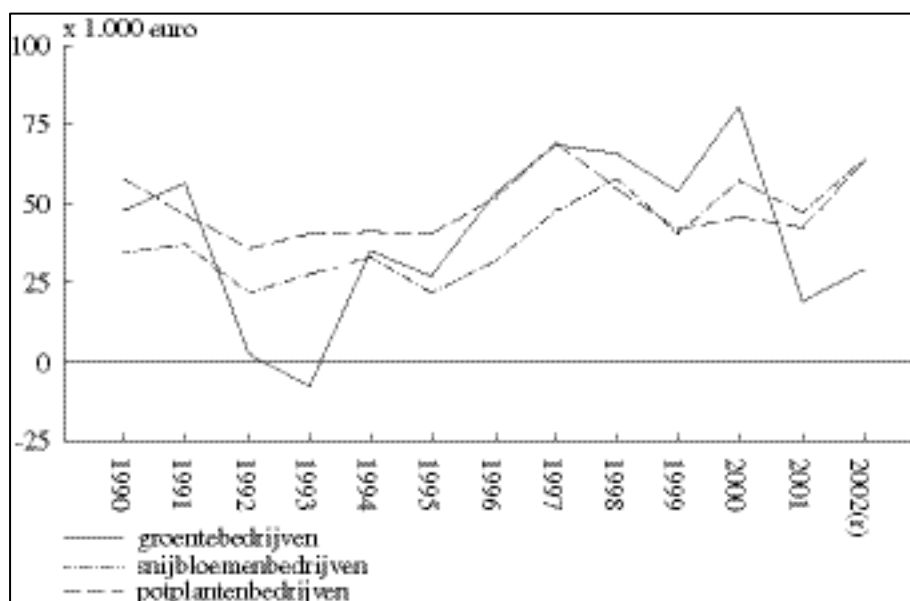
Jaar	Gezins- inkomen uit bedrijf	Inkomen buiten bedrijf	Totaal gezins- inkomen	Belastingen en premies	Gezins- bestedingen	Bespa- ringen
Glastuinbouwbedrijven						
2001	51,0	12,0	63,0	20,5	52,0	-9,5
2002 (r)	73,0	12,0	85,0	20,0	53,5	11,5
Glasgroentebedrijven						
2001	27,5	13,5	41,0	30,0	47,5	-36,5
2002 (r)	42,0	13,5	55,5	25,0	48,0	-17,5
Snijbloemenbedrijven						
2001	64,5	11,0	75,5	13,5	56,5	5,0
2002 (r)	86,5	11,0	97,5	15,0	58,0	24,5
Pot- en perkplantenbedrijven						
2001	58,0	12,0	70,0	16,0	49,0	5,0
2002 (r)	86,0	12,0	98,0	16,0	51,0	31,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

De ontwikkelingen in de rentabiliteit en het inkomen per sector zijn voor de periode 1990-2002 weergegeven in figuur 5.3 respectievelijk figuur 5.4. In deze figuren is duidelijk te zien dat de glasgroentetelers de laatste twee jaren teleurstellende resultaten hebben geboekt die niet veel beter zijn dan het lage niveau van begin jaren negentig. De sierteeltbedrijven wisten in 2002 juist betere resultaten te realiseren dan de afgelopen jaren.

Figuur 5.3 Ontwikkeling opbrengst per 100 euro kosten op glastuinbouwbedrijven 1990-2002

Figuur 5.4 Ontwikkeling gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer op glastuinbouwbedrijven 1990-2002

6. Champignonteelt

6.1 Structuur

Het aantal champignonteeltbedrijven is de laatste jaren sterk afgenomen. In 2002 daalde het aantal bedrijven met 8%, ongeveer even sterk in 2001 (tabel 6.1). Het teeltareaal nam met ruim 4% af ten opzichte van 2001. Ondanks het feit dat in 2002 nauwelijks geïnvesteerd is in bedrijfsuitbreiding is de gemiddelde bedrijfsgrootte toegenomen doordat met name relatief veel kleine bedrijven zijn gestopt. Bedrijfsbeëindiging blijft echter niet beperkt tot de kleinere bedrijven. Ook grotere bedrijven haken af. De verwachting is dat de afname van het aantal bedrijven in 2003 minstens zo groot zal zijn, als de opbrengstprijzen niet zullen stijgen.

Tabel 6.1 Ontwikkelingen in de champignonteelt

	Alle bedrijven		2000	2001	2002
	1990	1995			
Aantal champignonbedrijven	790	670	520	480	440
Oppervlakte champignonteelt (10.000 m ²)	105,0	108,9	95,0	96,8	92,6
w.v. doorgroeide compost (%)	27	75	95	95	96

Bron: CBS-Landbouwtelling

6.2 Opbrengsten en kosten

Opbrengsten

De champignontelers hebben in 2002 slechte bedrijfsresultaten behaald. De belangrijkste oorzaak hiervan is de ongunstige ontwikkeling van de opbrengstprijzen. Gemiddeld zijn de telersprijzen in 2002 met ongeveer 3,5% gedaald ten opzichte van 2001. In deze daling is al rekening gehouden met een verbetering van de gemiddeld geleverde kwaliteit. Als naar de afzonderlijke kwaliteitsklassen gekeken wordt, is de prijsdaling waarschijnlijk groter. De gemiddelde telersprijzen van champignons voor de versmarkt zijn meer gedaald dan de telersprijzen voor de verwerkende industrie.

Meer dan 75% van de champignonteeltbedrijven produceert voor de versmarkt. De gemiddelde opbrengstprijs daalde in 2002 meer dan 6%. Enkele factoren die hieraan ten grondslag liggen zijn: de toenemende aanvoer van verse champignons uit Oost-Europa, een overaanbod op verschillende exportmarkten, stevige prijsconcurrentie tussen de Nederlandse afzetketens op de buitenlandse afzetmarkten en een verminderde afzet van

verse, handgeoogste champignons aan de industrie. Daarnaast had de stagnerende economie ook een nadelig effect op de afzet.

Minder dan een kwart van alle bedrijven produceert uitsluitend voor de verwerkende industrie, maar deze bedrijven hebben wel meer dan 40% van het teeltareaal. De bedrijven oogsten mechanisch en zijn gemiddeld groter dan de handoogstbedrijven die voor de versmarkt produceren. De gemiddelde opbrengstprijzen voor telers van industriechampignons zijn in 2002 met ongeveer 2% gedaald ten opzichte van 2001. In deze daling is rekening gehouden met een verhoging van het aandeel van de beter betaalde kwaliteitsklassen in de productie. De prijsdalingen per kwaliteitsklasse zijn waarschijnlijk iets groter geweest. De verwerkte champignons (blik, glas, diepvries, halffabrikaat) worden voornamelijk afgezet aan grootwinkelbedrijven, die lage inkooprijzen hanteren. Deze lage inkooprijzen veroorzaken de daling van de telersprijs. Een belangrijke ontwikkeling in de verwerkende industrie in 2002 is de fusie van de twee belangrijkste conservenfabrieken in Nederland. Hierdoor is het merendeel van de Nederlandse telers van industriechampignons afhankelijk van deze nieuwe combinatie.

De productie per m² lag in 2002 op ongeveer hetzelfde niveau als in 2001. De dalende productiviteit van de compost wordt goedge maakt door een intensiever teeltschema. De combinatie van lagere opbrengstenprijzen en gelijkblijvende productie per m² resulteerde in een daling van de omzet met 10 euro per m² (tabel 6.2).

Kosten

De kosten per m² laten in 2002 geen opvallende ontwikkelingen zien. Gemiddeld zijn de kosten per m² met bijna 4% gestegen (tabel 6.2). De stijgingen van de arbeidskosten en de kosten van grondstoffen (compost e.d.) zijn hier met name debet aan. Daartegenover staat dat de energiekosten gedaald zijn als gevolg van lagere gasprijzen.

Tabel 6.2 Opbrengsten en kosten in euro per m² teeltoppervlakte van champignonbedrijven

	Opbrengsten		Kosten					Nettobedrijfs- resultaat
		rente en af- schrijving	energie	arbeid	compost, broed- en dek- grond	overig	totaal	
2001	281	31	15	103	102	50	301	-20
2002 (r)	271	33	15	106	108	51	312	-41

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

6.3 Rentabiliteit en inkomen

De daling van de omzet en de stijging van de kosten resulteren in een flinke verslechtering van het bedrijfsresultaat. De opbrengsten/kostenverhouding is geraamd op 87%, dat wil zeggen dat per 100 euro kosten 87 euro aan opbrengsten zijn gerealiseerd. Dit is een daling van 6%-punten in vergelijking met 2001 (tabel 6.3).

Tabel 6.3 Bedrijfsresultaten op champignonbedrijven (bedragen x 1.000 euro)

Jaar	2001	2002 (r)	Mutatie
Aantal bedrijven	440	405	-35
Oppervlakte champignons (m ² per bedrijf)	1.775	1.850	75
Nge per bedrijf	198	206	8
Ondernemers per bedrijf	1,17	1,17	-
<i>Resultaten per bedrijf</i>			
Opbrengsten	499	502	3
Kosten	534	578	44
Opbrengsten-kostenverhouding (%)	93	87	-6
<i>Resultaten per ondernemer</i>			
Arbeidsopbrengst	23,5	-9,0	-32,5
Ondernemersinkomen	24,0	-6,5	-30,5
Gezinsinkomen uit bedrijf	38,0	7,5	-30,5

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Het gezinsinkomen uit het bedrijf per ondernemer is in 2002 geraamd op 7.500 euro. Inclusief inkomsten van buiten het bedrijf is het gemiddelde, totale gezinsinkomen per bedrijf geraamd op 20.000 euro. Dit is ruim onvoldoende om de kosten van levensonderhoud en de verplichte belastingen en premies te betalen, waardoor er gemiddeld op de champignonteeltbedrijven flinke ontsparringen plaatsvinden.

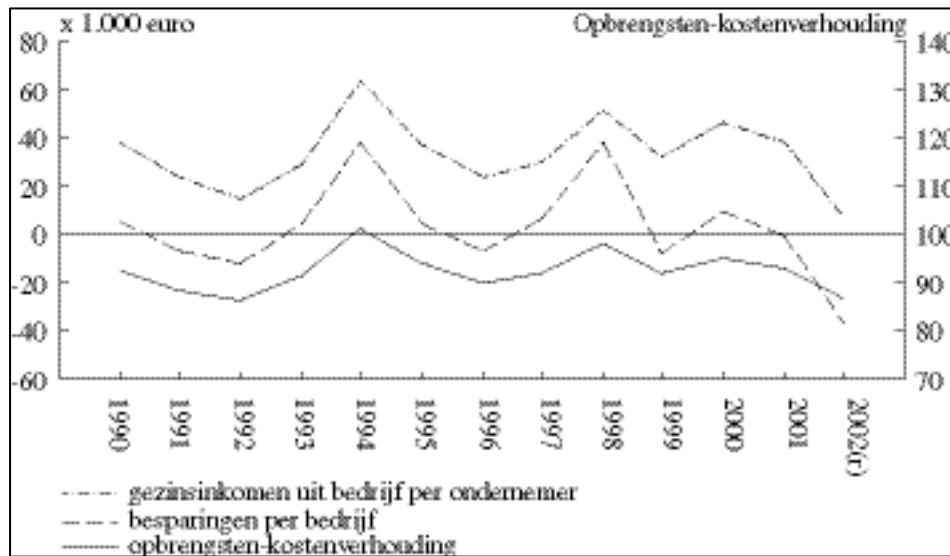
Tabel 6.4 Inkomensvorming en -besteding op champignonbedrijven, per bedrijf (x 1.000 euro)

Jaar	Gezins-inkomen uit bedrijf	Inkomen buiten bedrijf	Totaal gezins-inkomen	Belastingen en premies	Gezins-bestedingen	Besparingen
2001	44,5	12,0	56,5	15,5	42,0	-1,0
2002 (r)	9,0	11,0	20,0	15,5	42,0	-37,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Het gemiddelde bedrijfsresultaat is al vele jaren niet zo slecht geweest (figuur 6.1). Het zal niet makkelijk zijn de situatie te verbeteren, gezien de structurele veranderingen in de markt die hieraan ten grondslag liggen.

Figuur 6.1 Ontwikkeling uitkomsten champignonbedrijven 1990 t/m 2002

7. Tuinbouw in de open grond

Dit hoofdstuk bevat een verkenning van de rentabiliteits- en inkomensontwikkeling van de tuinbouwsectoren opengrondsgroenteteelt, bloembollenteelt, fruitteelt en boomteelt. In deze sectoren wordt de opbrengst van de oogst van 2002 volledig toegerekend aan kalenderjaar 2002. Een groot gedeelte van de afzet en daarmee de prijsvorming van deze producten moet nog plaatsvinden. De verkenning is daardoor meer kwalitatief van aard en geeft een beeld van de ontwikkelingen in 2002 per sector, en de consequenties daarvan voor de rentabiliteit en het inkomen. De uitkomsten zijn daarom omgeven door een grotere onzekerheidsmarge dan van de andere sectoren in de tuinbouw; de marges zijn bij de uitkomsten aangegeven.

7.1 Structuur

Het aantal opengrondstuinbouwbedrijven is in 2002 gedaald met 2,5% ten opzichte van 2001. De daling deed zich voor in alle sectoren, waarbij de daling absoluut gezien het grootst was in opengrondsgroenteteelt en het kleinst in de bloembollenteelt (tabel 7.1). Het areaal daarentegen nam in alle sectoren met uitzondering van de fruitteelt toe. In 2002 is het areaal appel met ruim 500 ha gedaald. Wel is er ongeveer 200 ha peren bijgeplant.

Het areaal vollegrondsgroente is in 2002 minder fors gestegen dan op basis van tabel 7.1 lijkt, omdat in tegenstelling tot voorgaande jaren in 2002 het areaal akkerbouwmatige geteelde witlofpennen en schorseneren erbij is inbegrepen. Het areaal sluitkool is met ruim 200 ha gestegen, bloemkool en prei beide met bijna 100 ha. Opvallend is de sterk daling van het areaal spruiten met ruim 500 ha tot 3.900 ha. In de bloembollenteelt zijn de belangrijkste gewassen, te weten tulp en lelie met respectievelijk 510 en 120 ha gestegen. Het areaal boomteelt is tot slot met bijna 6% toegenomen. Gewasgroepen die er uitspringen zijn de laan- en parkboomteelt, de vruchtboomteelt en de teelt van sierconiferen (tabel 7.1).

Tabel 7.1 Ontwikkeling areaal en aantal opengrondstuinbouwbedrijven

	1990	1995	2000	2001	2002
<i>Aantal bedrijven</i>					
Opengrondsgroentebedrijven	2.500	2.000	1.460	1.300	1.240
Bloembollenbedrijven	1.750	1.440	1.340	1.230	1.210
Fruitbedrijven	2.810	2.750	2.210	2.040	1.990
Boomkwekerijbedrijven	2.930	2.810	2.810	2.710	2.660
<i>Areaal</i>					
Opengrondsgroentea)	21.320	21.640	20.050	19.730	24.760
w.v. aardbei	1.870	1.760	1.750	1.720	1.730
sla	960	1.040	1.090	1.080	1.150
bloemkool	2.370	2.430	2.160	2.170	2.270
sluitkool	2.580	2.920	2.540	2.400	2.620
prei	2.870	3.850	3.180	3.230	3.320
spruitkool	4.800	4.390	4.830	4.390	3.890
Bloembollen	16.320	18.090	22.540	22.620	24.220
w.v. tulp	6.830	8.030	9.710	10.050	10.560
lelie	2.410	3.300	5.070	4.950	5.070
Fruit	23.250	23.130	20.610	19.720	19.570
w.v. appel	16.320	15.310	12.840	11.720	11.180
peer	5.120	5.890	6.020	6.100	6.330
Boomkwekerij	8.740	9.770	12.640	12.670	13.400
w.v. laan- en parkbomen	1.800	2.410	3.160	3.240	3.480
bos- en haagplantsoen	2.070	2.220	2.290	2.360	2.330
ov. sierheesters en klimplanten	1.200	1.270	1.790	2.020	2.650
sierconiferen	1.340	1.450	2.340	2.450	1.950
pot- en containerteelt	420	790	980	1.040	1.040

a) Exclusief akkerbouwmatig geteelde opengrondsgroente t/m 2001. Vanaf 2002 inclusief akkerbouwmatige geteelde witlofpennen en schorseneren.

Bron: CBS-Landbouwtelling

7.2 Groenteteelt in de open grond

Opbrengsten

De start van het seizoen is wat de weersomstandigheden betreft goed geweest. De temperaturen in het voorjaar waren hoger dan gemiddeld en ook de hoeveelheid neerslag was beperkt. Het zaaien en planten kon daarom grotendeels volgens planning verlopen. Ook de oogst van de wintergroenten kon tot nog toe onder goede omstandigheden plaatsvinden, met in de eerste helft van december een inval van vorst.

De witlofproductie is ten opzichte van 2001 met ongeveer 10% gedaald. Dit komt enerzijds door minder beschikbare pennen en anderzijds door een lagere productie per bak. De lagere productie had een positief effect; de gemiddelde prijs van witlof lag daardoor op een hoger niveau dan vorig jaar. Ook de prijzen voor aardbeien waren dit jaar hoger dan

vorig jaar. Ondanks het feit dat het areaal licht gestegen is ten opzichte van 2001 en de productie daardoor iets hoger was. Dit in tegenstelling tot bloemkool, waarbij de totale aanvoer lager is dan vorig jaar ondanks areaaluitbreiding, maar de prijzen ook onder het niveau van vorig jaar liggen.

Het afzetseizoen voor de wintergroenten is nog maar net op gang gekomen. Hierdoor is het moeilijk een verwachting te geven voor het prijsverloop gedurende het afzetseizoen. Belangrijke factoren van invloed op de prijsontwikkelingen zijn de buitentemperatuur (bij koud weer is de vraag naar wintergroenten groter) en de vraag van grote afnemers uit het buitenland (onder andere Duitsland en Rusland). De hectareproductie van bewaarkool is door de wateroverlast in augustus wat lager dan vorig jaar. De verwachtingen voor het verloop van het afzetseizoen zijn echter goed door goede vooruitzichten wat betreft de exportmogelijkheden naar Duitsland en bijvoorbeeld Tsjechië. Door de uitbreiding van het areaal prei en de hoge productie is het aanbod ruim, waardoor de prijzen onder druk staan. De verwachtingen zijn daarom minder dan vorig jaar. Voor de spruiten wordt een iets hogere prijs verwacht dan vorig jaar, al is de productie per hectare lager dan vorig jaar vanwege de wateroverlast.

Ondanks dat het beeld voor de diverse groenten wisselend is wat de opbrengsten betreft, komen de gemiddelde opbrengsten per bedrijf naar verwachting iets hoger uit dan vorig jaar.

Kosten

De gemiddelde kosten per ha zijn in 2002 gestegen ten opzichte van vorig jaar. De toegenomen arbeidskosten en rentekosten zijn hier onder andere debet aan. Een belangrijke kostenpost die eveneens gestegen is, is de afschrijving van de duurzame productiemiddelen. Door de verdergaande mechanisering in de groenteteelt neemt de waarde van de duurzame productiemiddelen toe en daarmee ook de hoogte van de afschrijvingen.

Rentabiliteit en inkomen

Gezien de geschetste ontwikkelingen in opbrengsten en kosten zal naar verwachting de rentabiliteit uitkomen op een niveau dat vergelijkbaar is met vorig jaar; tussen de 86 en 90%. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer is geraamd op 34.000 tot 44.000 euro. De besparingen per bedrijf zijn in dat geval zo'n 4.000 tot 14.000 euro (tabel 7.2).

Tabel 7.2 Bedrijfsresultaten en inkomen op opengrondsgroentebedrijven (bedragen x 1.000 euro)

Jaar	2001	2002 (r)	Mutatie
Aantal bedrijven	960	905	-55
Oppervlakte (ha/bedrijf)	13,7	14,3	0,6
Nge per bedrijf	108	113	5
Ondernemers per bedrijf	1,2	1,2	-
Opbrengsten-kostenverhouding (%)	87	88 (86-90)	1
Gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer	37	39 (34-44)	2
Besparingen per bedrijf	8	9 (4-14)	1

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

7.3 Bloembollenteelt

Opbrengsten

Voor de voorjaarsbloeiërs, zoals tulp, narcis, hyacint en krokus, is het groeiseizoen normaal verlopen. De winter was mild en dus is er weinig vorstschade geleden. De oogst van de meeste voorjaarsbloeiërs was redelijk tot goed. Maar ook dit jaar hadden de telers, net als de laatste twee, drie jaren te kampen met kwaliteitsproblemen van tulp als gevolg van zuur. Er zijn diverse factoren voor de toename van zuur, namelijk het niet tijdig kunnen oogsten en drogen, machinaal pellen en een slechte bewaring na afleveren. Bovendien blijkt dat een nieuwe fusariumstam de resistentie kan doorbreken van een aantal tulpencultivars, die als niet vatbaar bekend stonden. Deze kwaliteitsproblemen leidden tot forse schadeposten op een groot aantal bedrijven.

De prijzen van de voorjaarsbloeiërs zijn in 2002 sterk gedaald. De vraag naar tulpen was lager doordat broeiërs vorig jaar te maken hadden met lagere prijzen. Daarnaast speelde de economische teruggang in landen als Japan en de Verenigde Staten ook een rol. Aangezien ruim 80% van de bloembollen geëxporteerd wordt, heeft een verslechtering van de economische situatie wereldwijd ook effect op de Nederlandse bloembollensector. De slechte kwaliteit van tulpen door zuur heeft overigens niet tot een prijseffect geleid, omdat de prijsafspraken veelal overeengekomen waren voordat de kwaliteitsproblemen en dus ook tegenvallende oogsten zich voordeden.

De oogst van zomerbloeiërs, zoals lelies, gladiolen en dahlia, is in zowel kwantitatief en kwalitatief opzicht normaal tot goed. Door de redelijke weersomstandigheden verliepen de oogstwerkzaamheden voorspoedig.

De prijzen van lelies staan ook dit seizoen weer onder druk. Voor Aziatische lelies is de markt wel enigszins aangetrokken, maar dit komt mede door de lichte krimp in het areaal. Daarnaast is het areaal van Oriëntals iets gegroeid, wat tot uitdrukking komt in een slechtere prijs. De prijzen van dahlia's zijn flink gedaald. De markt voor de gladiolen is al jaren matig, ook na een redelijke krimp van de afgelopen jaren.

Kosten

De totale kosten zijn in het jaar 2002 licht gestegen. Naast de algemene kostenstijging van productiemiddelen zijn ook de arbeidskosten toegenomen. In de eerste plaats door stijgende uurlonen en daarnaast maken steeds meer bedrijven gebruik van duurder personeel van uitzendbureaus (onder andere asielzoekers, Polen met een Duits paspoort en Portugezen) in plaats van scholieren. Door de natte zomer was de ziektedruk en daarmee het verbruik van gewasbeschermingsmiddelen in 2002 vooral in de lelies iets hoger dan vorig jaar. In de tulpen was het gebruik evenwel lager door een lagere ziektedruk, vanwege het droge voorjaar. Verder zijn de rentekosten ook dit jaar licht gestegen.

Rentabiliteit en inkomen

Op basis van de hierboven geschetste ontwikkelingen wordt verwacht dat de rentabiliteit dit jaar zal dalen tot een niveau van 94 tot 98%. Dit is een daling in vergelijking met 2001, waarvoor de rentabiliteit geraamd is op 100 euro opbrengsten per 100 euro kosten. Het gezinsinkomen uit bedrijf ligt naar schatting tussen de 45.000 en 55.000 euro per ondernemer. De besparingen komen naar verwachting uit op een niveau van 25.000 tot 35.000 euro per bedrijf, hetgeen iets lager is dan in het jaar 2001 (tabel 7.3).

Tabel 7.3   Bedrijfsresultaten en inkomen op bloembollenbedrijven (bedragen x 1.000 euro)

Jaar	2001	2002 (r)	Mutatie
Aantal bedrijven	1.035	1.010	-25
Oppervlakte (ha/bedrijf)	17,0	18,5	1,5
Nge per bedrijf	218	237	19
Ondernemers per bedrijf	1,83	1,83	-
Opbrengsten-kostenverhouding (%)	100	96 (94-98)	-4
Gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer	60	50 (45-55)	-10
Besparingen per bedrijf	45	30 (25-35)	-15

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

7.4   Fruitteelt

Opbrengsten

In Nederland is de productie van peren in 2002, na een jaar met een extreem lage oogst, weer op een redelijk niveau. In 2002 is er in totaal 175.000 ton geplukt. Dit is overigens nog altijd 10% minder dan in 2000, maar wel anderhalf keer zoveel als vorig jaar. Hierdoor waren de voorraden begin november 2002 twee maal zo groot als vorig jaar. De prijs van bijna 1 euro voor een kilo Conference zal daarom dit seizoen zeker niet bereikt worden. De middenprijs voor deze peren zal naar verwachting uitkomen op zo'n 55 à 60 cent per kilo.

De appelproductie is in 2002 in Nederland lager dan het vorige seizoen. De lagere appelproductie is onder andere het gevolg van een verdere teruggang van het areaal. In 2002 is de oppervlakte appel 11.200 ha, dit is ruim 500 ha minder dan vorig jaar (tabel 7.1). Van het ras Elstar is zo'n 165.000 ton geplukt, dit is een afname van 10% in vergelijking met vorig jaar. Ook in de Europese Unie als geheel is de Elstaroogst lager. De lagere productie heeft er overigens niet voor gezorgd dat er minder Elstar in de Nederlandse koelcellen ligt opgeslagen. Op 1 november 2002 was de voorraad gelijk aan die van vorig jaar. De prijs zal dit seizoen naar verwachting liggen op een niveau dat iets lager is dan de 50 cent van het afgelopen seizoen.

Jonagold maakte deze zomer een enorme prijsval door. Door een samenloop van factoren, zoals lage vraag uit het buitenland, veel aanbod van zacht fruit en grotere importen, zakte de prijs onderuit. De verwachting is dat in het seizoen 2002/2003 een middenprijs gerealiseerd kan worden van ongeveer 37 cent, omdat de voorraden dit jaar aanzienlijk kleiner zijn dan vorig jaar.

Door de hogere productie van peren en de, naar verwachting, gemiddeld iets hogere prijs van appels dan vorig seizoen, zullen de opbrengsten per bedrijf iets boven het niveau van vorig jaar uitkomen.

Kosten

De arbeidskosten zijn voor de fruitteeltbedrijven dit seizoen toegenomen ten opzichte van vorig seizoen. Een reden hiervoor is dat het arbeidsloon is gestegen ten opzichte van vorig jaar. De perenpluk vergde daarnaast een grotere arbeidsinzet dan vorig jaar. Ook de dunwerkzaamheden zijn toegenomen, nu het middel carbaryl is verboden. Bovendien zijn er meerdere middelen verboden, waardoor het middelpakket kleiner is geworden. De resterende middelen zijn over het algemeen duurder waardoor de kosten voor gewasbescherming zijn toegenomen ten opzichte van vorig jaar. Doordat er minder vruchtbomen zijn aangeplant dan vorig jaar, zijn de kosten voor nieuwe aanplant afgenomen.

Rentabiliteit en inkomen

De opbrengsten per bedrijf zullen naar verwachting voor het seizoen 2002/2003 hoger zijn dan het vorige seizoen. Toch zal de verhouding tussen de kosten en opbrengsten lager uitkomen, doordat de kosten harder gestegen zijn dan de opbrengsten. De rentabiliteit zal daardoor naar verwachting uitkomen op gemiddeld 84 tot 88%. Het gezinsinkomen per ondernemer zal eveneens iets lager zijn dan vorig jaar en zal naar verwachting liggen op een niveau tussen 18.000 en 28.000 euro. De besparingen zullen waarschijnlijk beperkt zijn of zelfs licht negatief (tabel 7.4).

Tabel 7.4 Bedrijfsresultaten en inkomen op fruitbedrijven (bedragen x 1.000 euro)

Jaar	2001	2002 (r)	Mutatie
Aantal bedrijven	1.520	1.480	-40
Oppervlakte (ha/bedrijf)	12,5	12,8	0,3
Nge per bedrijf	75	77	2
Ondernemers per bedrijf	1,2	1,2	-
Opbrengsten-kostenverhouding (%)	90	86 (84 – 88)	-4
Gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer	38	23 (18 – 28)	-15
Besparingen per bedrijf	12	2 (-3 - +5)	-10

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

7.5 Boomteelt

Opbrengsten

De Nederlandse boomkwekerij is in 2002 niet in staat gebleken uit het dal te klimmen, waar het de laatste jaren in terechtgekomen is. Ondanks dat de sector al enkele mindere jaren achter de rug heeft, is het areaal in 2002 met bijna 6% toegenomen. Gewasgroepen die er uitspringen zijn de laan- en parkboomteelt, de vruchtboomteelt en de teelt van sierconiferen (tabel 7.1).

Het groeiseizoen in 2002 was goed. De redelijke temperatuur en regelmatig voldoende neerslag heeft een gezonde groei tot gevolg gehad. Problemen waren er wel door overmatige regenval in augustus in de regio Zundert en zware storm in oktober, waardoor met name producenten van laan- en parkbomen schade hebben geleden.

Na een slechte afzet in het najaar 2001 is er in het voorjaar van 2002 een inhaalvraag op gang gekomen, waarvan met name de telers van siergewassen hebben geprofiteerd. In het najaar van 2002 is het niet gelukt om deze lijn door te trekken. Door een verslechtering van de weersomstandigheden in Scandinavië en het noorden van Duitsland in het tweede deel van de herfst is het handelsseizoen al vroeg beëindigd.

Telers voor de institutionele markt hebben al jaren te kampen met krimpende overheidsbudgetten. Dit heeft tot gevolg dat de kwaliteit van de aanplant van minder belang is. Gespecialiseerde telers van bos- en haagplantsoen kunnen daardoor moeilijker concurreren met bedrijven die de teelt van bos- en haagplantsoen oppakken voor het verwerven van een aanvullend inkomen. Om niet te bezuinigen op het aantal op te planten bomen neemt ook de gemiddelde plantmaat van met name leverbare laan- en parkbomen af. In deze laatste gewasgroep staan de prijzen dit jaar zwaar onder druk. In de teelt van rozenstruiken heeft een afname van het productieareaal geleid tot iets meer lucht. Bovendien is door de aangetrokken vraag de orderportefeuille beter gevuld dan de afgelopen jaren. Datzelfde geldt voor de vruchtboomteelt. Deze bedrijfstak profiteert van de verbeterde prijsontwikkeling van hardfruit, waardoor een inhaalvraag is ontstaan om de uitgestelde investeringen in boomgaarden alsnog uit te voeren. Voor de siertelers is de afzet in het voorjaar, dankzij goed weer, goed verlopen. De afzet in het najaar was

daarentegen wisselend. Opvallend is wel dat bedrijven, die goed anticiperen op vragen vanuit de markt ten aanzien van het leveren van toegevoegde waarde, zoals verpakking en informatie, beter presteren dan bedrijven die deze slag missen.

De totale exportwaarde schommelt al enkele jaren rond de 400 miljoen euro en is ook dit jaar stabiel in vergelijking met voorgaande jaren. De belangrijkste reden is de internationale economische malaise waarin met name ook Duitsland, het belangrijkste exportland, deelt. Positief is de toenemende export naar Engeland.

Kosten

Het jaar 2002 kenmerkt zich tot nu toe niet door extreme omstandigheden die extra kosten met zich meebrengen. Dit neemt niet weg dat de kosten dit jaar sterker gestegen zijn dan de afgelopen jaren. Zowel de arbeidskosten, verantwoordelijk voor de helft van de totale kosten, als de rentekosten zijn gestegen. Gemiddeld moet rekening gehouden worden met een kostenstijging van 3%. Een deel van deze kostenstijging wordt gecompenseerd door voortgaande technologische vooruitgang.

Rentabiliteit en inkomen

Samenvattend kan gesteld worden dat de afzet in het voorjaar redelijk is verlopen, terwijl de afzet in het najaar opnieuw tegenviel. Telers voor de institutionele markt maken moeilijke tijden door, telers voor de consumentenmarkt hebben een matig seizoen achter de rug, en telers voor de professionele markt tot slot hebben dit jaar te maken met een opleving. De toegenomen kosten bij een gelijkblijvende opbrengst resulteren in een verslechtering van de rentabiliteit. Verwacht wordt dat de rentabiliteit voor 2002 uitkomt tussen de 88 en 92 euro opbrengsten per 100 euro kosten. Het gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer ligt naar schatting tussen 39.000 en 47.000 euro. De besparingen zijn geraamd op 11.000 tot 19.000 euro per bedrijf (tabel 7.5).

Tabel 7.5 Bedrijfsresultaten en inkomen op boomkwekerijbedrijven (bedragen x 1.000 euro)

Jaar	2001	2002 (r)	Mutatie
Aantal bedrijven	2.240	2.205	-35
Oppervlakte (ha/bedrijf)	5,7	6,0	0,3
Nge per bedrijf	85	89	4
Ondernemers per bedrijf	1,26	1,26	-
Opbrengsten-kostenverhouding (%)	92	90 (88-92)	-2
Gezinsinkomen uit bedrijf per ondernemer	46	43 (39-47)	-3
Besparingen per bedrijf	18,5	15 (11-19)	-3,5

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

8. Agrarische sector

8.1 Productie en inkomen

Areaal

De totale oppervlakte akkerbouwgewassen nam in 2002 licht toe en kwam weer net boven de 800.000 hectare uit. De ontwikkeling bij de diverse gewassen was uiteenlopend. De grootste toename werd gesignaleerd bij de groenvoedergewassen. Het areaal akkerbouwgewassen, exclusief snijmaïs, kwam met een toename van bijna 20.000 ha op een totaal van bijna 600.000 ha (hoofdstuk 4, tabel 4.1).

Het areaal tuinbouwgewassen in de open grond nam met ruim 4% toe. Er was een stijging van de oppervlakten groenten, bloembollen en boomteelt, terwijl het areaal fruit licht afnam (hoofdstuk 7, tabel 7.1). De oppervlakte glastuinbouw daalde in 2002 licht, vooral door een afname van de oppervlakte snijbloemen (hoofdstuk 5, tabel 5.1)

Productievolume

Na problemen met een overvloedige neerslag in de zomermaanden in enkele gebieden verliep dit jaar de oogst van de verschillende akkerbouwgewassen voorspoedig. Door het herstel van de oppervlakte wintertarwe is er in 2002 een flinke stijging van de tarweproductie. Het totale aanbod van graan zal naar verwachting 6% groter zijn dan in 2001. De hoeveelheid geproduceerde aardappelen ligt boven het niveau van vorig jaar, vooral door hogere opbrengsten per hectare. De productie van suiker herstelde zich van de daling in het voorgaande jaar.

In de tuinbouwsector herstelde de perenproductie zich van de tegenvallende oogst van 2001. De appeloogst daarentegen viel een kwart lager uit dan vorig jaar, mede door de daling van het areaal. Omdat in het systeem van de landbouwrekeningen wordt gerekend met jaarafzetten, zijn de volumemutaties beperkt van omvang. De hoeveelheid geproduceerde groente nam in 2002 licht toe vergeleken met de voorgaande oogstperiode. De groei kwam vooral uit de glasgroenteteelt, waar de productie van komkommers, tomaten en paprika toenam. Het totale volume van de plantaardige productie nam uiteindelijk met iets meer dan één procent toe.

Tegenover deze stijging staat een daling van het productievolume in de dierlijke sector, ondanks een herstel in de productie van rundvee. De twee belangrijkste producten in de veehouderijsector, varkensvlees en melk, laten beide een daling zien. De opkoopregeling in de varkenshouderij heeft geleid tot een daling van zowel het aantal bedrijven als van het aantal dieren. De terugloop in de varkensstapel heeft in 2002 ook gezorgd voor een daling van het aanbod varkens. De daling van de stapel en het kleinere aanbod leiden uiteindelijk tot een volumedaling van circa 8%.

Tabel 8.1 *Brutoproductiewaarde agrarische sector*

Productgroep	Waarde in mln. euro			Index 2002 in % van 2001		
	2000 (v)	2001 (v)	2002 (r)	hoeveelheid (r)	prijs (r)	waarde (r)
Landbouwproducten, totaal	2.006	2.501	2.484	100,5	99,0	99,5
Waaronder:						
granen	234	239	261	109,5	99,5	109,0
aardappelen	619	969	899	94,5	98,0	92,5
suikerbieten	293	317	298	107,0	88,0	94,0
voedergewassen a)	523	595	643	101,5	106,5	108,0
Tuinbouw, totaal	7.620	7.677	7.964	101,5	102,5	104,0
Waaronder:						
verse groenten b)	1.922	1.841	1.888	101,0	101,5	102,5
vers fruit	322	474	528	101,5	110,0	111,5
bloemen	2.174	2.145	2.230	99,5	104,5	104,0
bloembollen	497	533	513	107,0	90,0	96,5
plant- en boomkwekerijgew.	1.789	1.826	1.909	102,5	102,0	104,5
Rundveehouderij, totaal c)	4.300	4.437	4.330	100,5	96,5	97,0
Waaronder:						
rundvee (exclusief kalveren)	627	450	597	120,0	110,5	132,5
melk d)	3.489	3.811	3.548	98,0	95,0	93,0
Intensieve veehouderij, totaal	4.184	4.273	3.900	97,5	94,0	91,5
Waaronder:						
kalveren	659	552	920	111,5	149,5	167,0
varkens	2.426	2.575	1.945	92,0	82,0	75,5
pluimvee	681	743	645	101,0	86,0	87,0
eieren	406	392	379	97,0	99,5	96,5
Overige landbouw	1.647	1.855	1.786	92,0	104,0	96,0
Totaal generaal	19.741	20.744	20.462	99,5	99,5	98,5

a) Inclusief snijmaïs; b) Inclusief champignons; c) Inclusief schapen- en geitenhouderij enzovoort; d) Zonder rekening te houden met superheffing.

N.B.: Voor aardappelen, appelen en peren wordt niet naar volume en prijzen van de productie gekeken, maar naar de afzet gedurende het kalenderjaar. Dit heeft vanzelfsprekend ook invloed op de totale volumemutaties bij de diverse groepen.

Bron: 2000 en 2001: CBS; 2002: raming LEI.

De melkproductie in het kalenderjaar daalde met circa 2%. De teruggang in de productie vond vooral al plaats in de eerste maanden van 2002 toen een grotere quotumoverschrijding dreigde. In de pluimveehouderij liet de productie van pluimveevlees een beperkte groei zien. Daar tegenover stond een afname van de productie van consumptie-eieren. In de rundveehouderij is de toename het gevolg van een herstel van het aantal geslachte koeien. Dit aantal was door de MKZ uitbraak in 2001 op een zeer laag

niveau uitgekomen. De groei van het aantal geslachte koeien overtreft de daling van het aantal stierenslachtingen dat de neerwaartse reeks verder voortzet. Ook de productie van kalveren neemt fors toe in vergelijking met 2001. Door een lager gewicht van de geslachte dieren dan in 2001, toen de dieren door de MKZ langer moesten worden aangehouden, nam het aantal slachtingen overigens sterker toe dan de productie in tonnen vlees.

Prijsvorming en productiewaarde

In de akkerbouwsector zijn op kalenderjaarbasis de prijsveranderingen voor de producten geringer dan op oogstjaarbasis (hoofdstuk 4). De prijs wordt in belangrijke mate bepaald door de prijzen van aardappelen en suikerbieten. Beide laten in 2002 een daling zien. De prijs voor aardappelen nam slechts in zeer beperkte mate af. Dit wordt niet alleen veroorzaakt door de berekening van een kalenderjaarprijs, maar ook omdat hierin de zetmeelaardappelen, waarvan de prijs op peil bleef, zijn opgenomen.

De prijs voor suikerbieten staat fors onder druk. Het grotere aanbod, een lager aandeel A en B-suiker, de hogere heffingen op B-suiker en de aanzienlijke lagere prijs voor C-suiker zorgen voor een flinke daling van de suikerprijs. Voor de belangrijkste granen was sprake van een aanzienlijke daling van de prijzen. Gemiddeld genomen zal de graanprijs circa 7% dalen. Door een hogere toeslag per hectare wordt de prijsdaling echter vrijwel volledig gecompenseerd. Deze EU-vergoedingen zijn opgenomen in de berekening van de productiewaarde.

In de tuinbouw zijn de prijsontwikkelingen uiteenlopend. In de glasgroenteteelt zijn er forse dalingen van de prijzen van komkommers en paprika. Daar tegenover stond een 15% hogere tomatenprijs. De prijzen van opengrondsgroenten laten gemiddeld een toename zien. De champignon telers moesten het daarentegen met lagere prijzen doen. Daardoor bleven de prijzen in de groenteteelt uiteindelijk iets boven het niveau van 2001. In de sierteeltsector zijn de prijzen gestegen, zowel voor snijbloemen als potplanten. In de boomkwekerij en vooral de bloembollensector stonden de prijzen echter onder druk. Uiteindelijk leiden deze ontwikkelingen tot een prijsstijging in de plantaardige sector van iets meer dan één procent.

De veehouderijprijzen daarentegen lagen gemiddeld gezien op een aanzienlijk lager niveau dan een jaar eerder. De prijsmutatie voor de gehele dierlijke sector komt uit op een daling van circa vier procent. Met name in de intensieve veehouderij gingen de prijzen onderuit. De prijs voor varkens is mede afhankelijk van de wereldmarkt. De prijzen op de wereldmarkt liggen op een laag niveau door een groter aanbod in de belangrijkste exportlanden. De vraag op de wereldmarkt werd daarnaast nog beperkt door de verhoging van de minimumimportprijs door Japan. Vooral de Verenigde Staten, Canada en Denemarken zijn exporteurs naar Japan. Hierdoor komt er een extra aanbod vrij. Bovendien daalde de consumptie van varkensvlees in de Europese Unie enigszins door een herstel van de rundvleesconsumptie na de MKZ- en BSE-crisis. Gevolg voor de varkenshouderij was uiteindelijk dat de prijzen met meer dan 10% daalden vergeleken bij 2001. Ook de prijs voor pluimveevlees liet een daling zien. Door goede prijzen in 2001 is er sprake van een groter aanbod in de EU met een dalende vraag, mede door het herstel van de rundvleesconsumptie. De prijs voor eieren bleef vrijwel op een gelijk niveau. Voor rundvlees is er sprake van een herstel van de prijzen na de fikse prijsdalingen in 2001. De

prijs voor melk daalde in 2002 met ruim 4%. Dat was vooral een gevolg van lage prijzen in het eerste halfjaar. Bij een gebrek aan marktevenwicht ontstonden er voorraden zuivelproducten. Hierdoor nam vooral de prijs op boter fors toe. Uiteindelijk daalden de prijzen in de agrarische sector in 2002 in zeer beperkte mate in vergelijking met 2001.

8.2 Toegevoegde waarde en inkomen

Productiemiddelen

De hoeveelheid verbruikte goederen en diensten daalde in 2002 iets meer dan het volume van de productie. De hoeveelheid gebruikt zaaizaad en pootgoed nam licht toe. Dit komt overeen met de stijging van het areaal akkerbouwgewassen, maar ook die van de tuinbouwgewassen. Ook dit jaar daalde het energieverbruik in de sector. De iets kleinere productie kon mede door het relatief zachte weer worden gerealiseerd met circa 2% minder energie. Bovendien kon de energie worden ingekocht tegen aanzienlijk lagere prijzen. De prijzen voor aardgas voor de tuinders waren meer dan 10% lager dan in 2001. Dit werd mede veroorzaakt door de prijsdaling van stookolie in de voorafgaande periode. De aardgasprijs wordt hiervan afgeleid. Door hogere prijzen voor elektriciteit en andere energiedragers bleef de gemiddelde prijsdaling voor energie beperkt tot 5,5%. De lagere energieprijzen zorgen eveneens voor lagere prijzen voor kunstmeststoffen. Deze daalden met 6% bij een iets toegenomen verbruik.

Door de daling in de veestapel zal de totale hoeveelheid verbruikt veevoeder verder afnemen. Dit geldt vooral voor de mengvoeders voor de varkenshouderij. De verbruikte hoeveelheid ruwvoeders, zowel aangekocht als voor eigen verbruik, zal enigszins toenemen vanwege het grotere aanbod. De prijzen voor veevoer waren nauwelijks hoger dan een jaar eerder. De uitgaven voor veevoer daalden daardoor uiteindelijk met circa drie procent, waar de totale productiewaarde voor de veehouderij een forsere daling liet zien. De hoeveelheid gebruikte diensten nam licht toe, terwijl de prijzen de ontwikkeling van de inflatie volgden. De waarde van deze relatief belangrijke kostenpost steeg daardoor met 5%.

Door deze ontwikkelingen in volume en prijzen nam de waarde van de aangekochte goederen en diensten in zeer geringe mate toe. De waarde van de productie daalde echter, zodat er sprake was van een daling van de bruto toegevoegde waarde. Het totaalbedrag aan productgebonden subsidies dat in 2002 is opgenomen in de productiewaarde is ongeveer 400 mln. euro. Dat is ruim 14% meer dan een jaar eerder. Dat is het gevolg van het verhogen van een aantal premiebedragen in het kader van de Europese Agenda 2000 besluiten. Daarnaast werd er in 2002 voor 20 mln. aan productgebonden heffingen betaald tegenover vrijwel niets een jaar eerder. Dit is het gevolg van een bedrag dat aan superheffing moet worden betaald.

Tabel 8.2 Raming toegevoegde waarde agrarische sector

	Waarde in mln. euro			Index 2002 in % van 2001		
	2000 (v)	2001 (v)	2002 (r)	hoeveelheid (r)	prijs (r)	waarde (r)
Totale brutoproductie	19.741	20.744	20.462	99,5	99,5	98,5
Aangekochte goederen en diensten a)	10.734	11.301	11.357	99,0	101,5	100,5
Waaronder:						
zaaizaad en pootgoed	969	1.001	1.056	100,5	105,0	105,5
veevoeder	3.420	3.611	3.505	97,0	100,5	97,0
energie	1.286	1.478	1.369	98,0	94,5	92,5
kunstmest	261	276	265	102,0	94,0	96,0
goederen en diensten	4.121	4.261	4.476	101,0	104,0	105,0
Bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen	9.007	9.443	9.105	99,5	97,0	96,5
Af:						
afschrijvingen	2.400	2.531	2.531			100,0
niet productgebonden heffingen	401	416	413			99,5
Bij:						
niet productgebonden subsidies	137	273	210			77,0
Netto toegevoegde waarde	6.343	6.769	6.371			94,0

Bron: 2000 en 2001: CBS; 2002: raming LEI.

Toegevoegde waarde en resterend inkomen

Ondanks een iets hogere productiviteit zorgde vooral de slechtere ruilvoet er voor dat de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen met 3,5% daalde. Naar verwachting zullen de afschrijvingen vrijwel op hetzelfde niveau blijven als in 2001. Hierbij is rekening gehouden met de afname van het aantal bedrijven in de land- en tuinbouw en de met de inflatie oplopende investeringen per bedrijf.

De niet-productgebonden subsidies zijn de laatste jaren sterk onderhevig aan bijzondere omstandigheden. Na de varkenspest, de waterschade en de mond- en klauwzeer in eerdere jaren zijn er dit jaar geen bijzondere omstandigheden opgetreden, waarvoor vergoedingen worden betaald. Er is daarom ook sprake van een daling van het totaalbedrag aan subsidies in vergelijking met 2001.

Het bedrag aan betaalde heffingen blijft op het niveau van vorig jaar. Het gaat daarbij vooral om mestheffingen en heffingen in de PBO-sector. Bij het laatste zijn in 2001 en 2002 de heffingen van de productschappen Zuivel en PVE ten behoeve van het Diergezondheidsfonds voor de medefinanciering van de kosten van MKZ opgenomen

Uit de netto toegevoegde waarde moet het loon van de werknemers, de rente voor geleend vermogen en de pacht worden betaald. De lonen in de land- en tuinbouw zijn in 2002 met bijna 5% gestegen. Ook het volume van de arbeid nam verder toe. Er was sprake van een stijging van iets meer dan 1%, waardoor het totale bedrag dat aan loon moest worden betaald met bijna 6,5% toe nam.

Het bedrag aan betaalde rente is afhankelijk van een drietal ontwikkelingen. Naast de hoogte van de rentevoet, bepalend voor de omvang van de betaalde rente, zijn dat de afname van het aantal bedrijven, de toename van het vreemd vermogen per bedrijf en verschuivingen in de bron van het vreemd vermogen. Omdat kleine bedrijven stoppen en grotere bedrijven uitbreiden, is sprake van een groeiend vreemd vermogen. De rentestand bleef vrijwel op het niveau van het voorafgaande jaar. Het totaalbedrag dat aan rente is betaald steeg door deze ontwikkelingen met circa 1,5%.

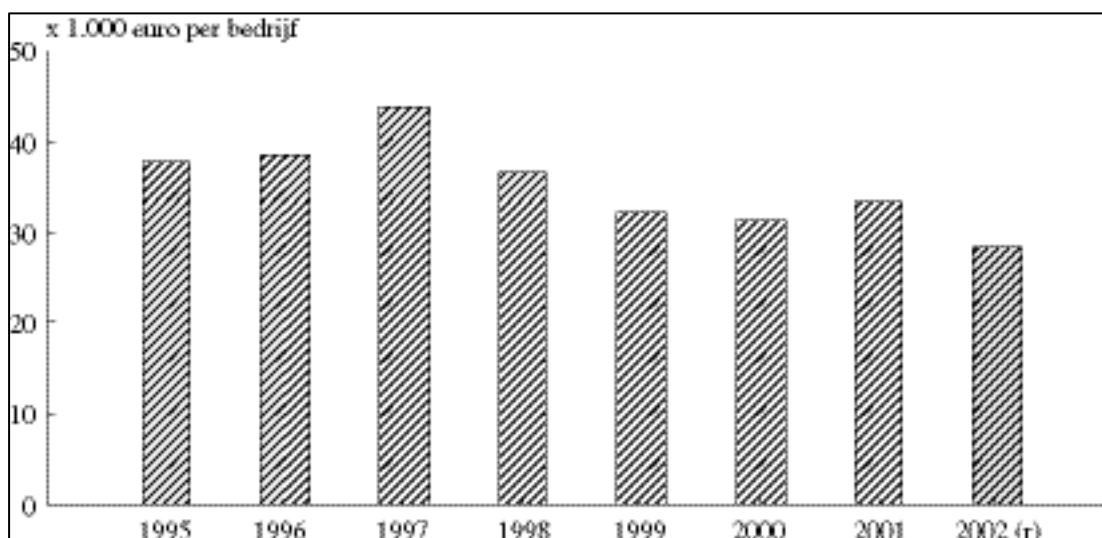
De pachtnormen zijn per 31 oktober 2001 aangepast. De gemiddelde verhoging voor los bouwland is 15% en voor gebouwen 16,5%. Deze wijzigingen worden in de bestaande pachtcontracten doorgevoerd. Voor 2002 leidt dat tot een prijsverhoging van 5%.

Na aftrek van de uitbetaalde bedragen aan loon, rente en pacht blijft het resterend inkomen over. Dit inkomen daalt uiteindelijk met circa 15% tot iets minder dan 3,1 mrd. euro (tabel 8.3). Dat is het laagste bedrag van de laatste jaren. Door de daling van het aantal bedrijven met ruim 3% nemen de inkomens per bedrijf iets minder sterk af. Hetzelfde geldt voor de inkomens per arbeidskracht. In reële termen, rekening houden met een inflatie van eveneens ruim 3%, is de situatie echter nog aanzienlijk minder gunstig. De reële koopkracht per bedrijf zal in 2002 ongeveer 15% lager zijn dan in 2001 en komt daarmee op een niveau dat lager is dan in de jaren vanaf 1995 (figuur 8.1).

Tabel 8.3   *Ontwikkeling netto toegevoegde waarde en resterend inkomen (in miljoenen euro)*

	1997	1998	1999	2000 (v)	2001 (v)	2002 (r)
Netto toegevoegde waarde	7.587	6.790	6.361	6.343	6.769	6.371
Betaalde loonkosten a)	1.588	1.674	1.768	1.841	1.999	2.125
Betaalde rente en (netto)pacht b)	1.098	1.083	1.063	1.094	1.146	1.165
Resterend inkomen b)	4.902	4.034	3.530	3.408	3.624	3.081
Indexcijfers c)						
Netto toegevoegde waarde, reëel	108	95	87	84	85	78
Idem, per arbeidskracht b)	107	96	88	85	90	84
Totaal resterend inkomen, reëel	112	91	77	72	73	60
Idem, per bedrijf	117	98	86	83	89	76

a) Bron: CBS; b) Schatting LEI; c) 1994-1996=100.

Figuur 8.1 Ontwikkeling van het reële resterende inkomen per bedrijf (in euro, prijzen 1995)

8.3 Ontwikkeling van agrarisch inkomen en inkomen in het midden- en kleinbedrijf

In deze paragraaf wordt in het kort een vergelijking tussen het gemiddelde inkomen van een zelfstandige in het midden- en kleinbedrijf (MKB) en het inkomen per ondernemer in de land- en tuinbouw beschreven.

Het gemiddeld bruto totaal inkomen van zelfstandigen in het MKB wordt voor ongeveer 90% bepaald uit de winst uit de ondernemingen. Het blijkt, mede door de verschillende definities, in de praktijk moeilijk om de verschillen in hoogte tussen de beide inkomens te vergelijken. Het is in dit kader dan ook belangrijker om te kijken naar de ontwikkelingen door de jaren heen in beide sectoren.

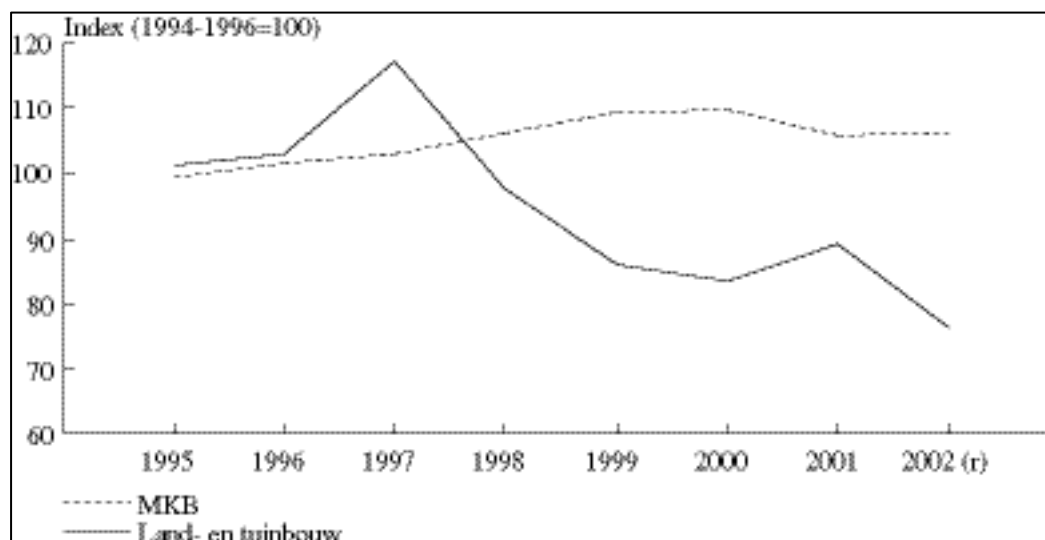
De inkomens in het MKB blijken zich in het algemeen veel stabiel te ontwikkelen dan die in de landbouw. In het MKB wordt de ontwikkeling voor een groot deel bepaald door de vrij stabiele hoogte en marges van de prijzen. In de landbouw is naast de voor veel producten fluctuerende prijs de volumeontwikkeling van groot belang. Bovendien zijn vaak onberekenbare factoren als het weer, ziekten en dergelijke mede van invloed op productie en daarmee direct op de inkomenssituatie in de landbouw.

Terwijl de inkomens in de Nederlandse land- en tuinbouw in 2002 sterk terugvallen door slechte prijsvorming, heeft het MKB hier duidelijk minder mee te maken. Het MKB kent in 2002 een marginale groei van de afzet qua volume. Een ongunstige ontwikkeling van de export speelde hierbij een rol (EIM, 2002). De in verhouding gunstige ontwikkeling van de particuliere consumptie, waarin het MKB een relatief groot aandeel heeft, was er nog sprake van enige groei. De afgezette producten door het MKB hadden gemiddeld een afzetprijs die ruim 2% hoger was dan in 2001. Verwacht wordt dat de werkgelegenheid in het MKB in 2002 voor het eerst sinds vele jaren zal afnemen. De ontwikkeling van de winst in het MKB is in 2002 gematigd te noemen. Het winstaandeel in de omzet neemt dit jaar af. MKB-sectoren die relatief sterk op het buitenland gericht zijn vertonen een winstdaling. Voor de gehele sector wordt voor 2003 een herstel van de winsten verwacht.

De winsten in het MKB zullen naar verwachting in 2002 bijna 3% toenemen vergeleken met 2001. De sectoren met de grootste winststijgingen waren de bouwnijverheid en de horeca. Met name in de horeca was de winststijging in 2002 groot. Dit stond overigens in schril contrast met 2001 toen er nauwelijks sprake was van winstgroei door hogere kosten. Forse verhogingen van de prijzen leidden aanvankelijk tot een daling van het omzetvolume, maar uiteindelijk heeft het goede winstmarges opgeleverd. Ook de winst in de supermarkten ontwikkelde zich gunstig. Enerzijds was er sprake van een opwaartse aanpassing van de prijzen, anderzijds had ook de euro-illusie, waarbij de consument de euro zeer gemakkelijk uitgeeft, invloed op de winsten.

Dat de bedrijven in het MKB met een sterke exportoriëntatie last hadden van winstdalingen geeft een overeenkomst met de agrarische sector, die ook voor een groot deel afhankelijk is van de prijs en vraag vanuit het buitenland. Door de jaren heen blijken de inkomens in het MKB echter, juist door die kleinere afhankelijkheid van het buitenland, veel stabielere te zijn dan die in de agrarische sector. De kleine daling in de reële inkomens in het MKB staat sterk in contrast met de geconstateerde daling van de inkomens in de landbouw (figuur 8.2).

Figuur 8.2 Reële inkomensontwikkeling in de land- en tuinbouw en het MKB (index 1994-1996=100)

8.4 Agrarisch inkomen in Europees perspectief

Op basis van de eerste ramingen van Eurostat wordt in deze paragraaf zicht gegeven op de ontwikkeling van het agrarisch inkomen in de EU-lidstaten in 2002. Eurostat gaat hierbij met name uit van de reële netto toegevoegde waarde per arbeidskracht, waarbij het arbeidsvolume betrekking heeft op alle arbeid, zowel gezinsarbeid als betaald personeel. Doordat Eurostat deze indicator benut, zijn de resultaten in deze paragraaf voor Nederland enigszins afwijkend van die in paragraaf 8.2.

Gemiddeld genomen daalt in 2002 de reële netto toegevoegde waarde per arbeidskracht in de EU-15 met ongeveer 3% ten opzichte van de resultaten in 2001. Hierin is rekening gehouden met de gemiddelde inflatie in de EU van iets meer dan 3% en de daling van het aantal arbeidskrachten met 3%. De ontwikkeling in de afzonderlijke lidstaten is overigens sterk uiteenlopend. Terwijl voor de landbouw in Finland een stijging wordt geraamd van ruim 7%, is er voor de Deense landbouw een daling met meer dan een kwart. In vijf landen neemt de toegevoegde waarde toe, terwijl in de overige tien lidstaten een daling op treedt (figuur 8.3).

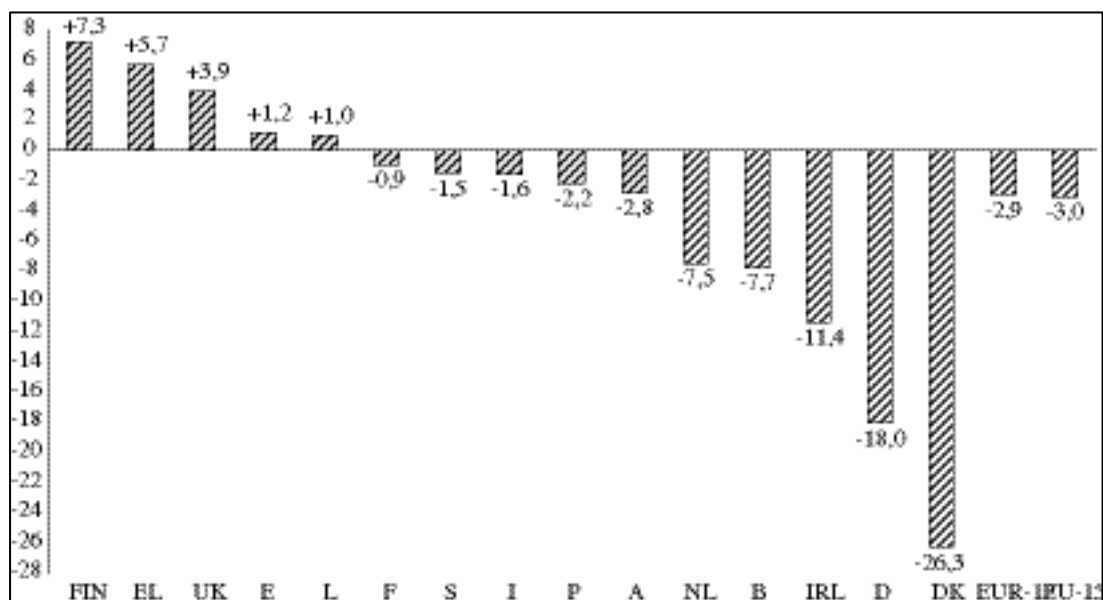
In deze indicator voor de inkomensontwikkeling is nog geen rekening gehouden met betaalde lonen, pacht en rente (zie ook paragraaf 8.2). Ook het saldo van subsidies en belastingen is hierin nog niet mee genomen. Als dat wel zou gebeuren, maar die cijfers zijn per lidstaat nog zeer voorlopig, dan blijkt dat de uiteindelijke inkomens per arbeidskracht in de EU-15 niet met 3% maar met ruim 8% zouden afnemen.

De zuidelijke landen in de Europese Unie scoren gemiddeld beter dan de andere landen. De oorzaak hiervan is vooral dat de prijzen van plantaardige producten gemiddeld duidelijk minder sterk zijn gedaald, namelijk met ruim 1% in de EU, dan die van veehouderijproducten. Deze daalden in prijs met gemiddeld bijna 5%. De inkomens in Denemarken en Duitsland dalen vooral hierdoor verreweg het sterkst. Deze landen worden hierin op enige afstand gevolgd door Ierland, België en Nederland. In Denemarken is de prijsdaling van varkensvlees met bijna 20% doorslaggevend. Voor de landbouw in het VK laat 2002 een beperkt herstel zien nadat vorig jaar de uitbraken van mond- en klauwzeer zeer ingrijpende gevolgen hadden.

De bruto productie in de EU-15 nam in 2002 met iets meer dan een procent af. Dit was het gevolg van een anderhalf procent grotere productie, die tegen gemiddeld bijna 3% lagere prijzen moest worden afgezet. De productiegroei werd vooral gerealiseerd in de akkerbouw door hogere opbrengsten van graan en aardappelen, terwijl de productie van rundvlees zich herstelde van de daling als gevolg van de MKZ-crisis in 2001. De productieomvang van andere producten bleef vrijwel op het niveau van 2001. In zijn totaliteit nam de productie in de plantaardige sector met ongeveer 2,5 % toe qua hoeveelheid. In de dierlijke sector bleef deze groei beperkt tot bijna 1%, welke vrijwel geheel voor rekening kwam voor de groei van de rundvleesproductie. De prijzen in de EU-15 daalden gemiddeld met circa 3%. Tegenover een lichte daling in de plantaardige sector, vooral veroorzaakt door lagere graanprijzen, stond een daling met 5% van de prijzen in de veehouderijsector. Vooral de prijzen van varkens daalden sterk, gemiddeld met bijna 18%, ten opzichte van het hoge niveau van 2001. Voor melk geldt in de EU gemiddeld een 5% lagere prijs. Duidelijk is dat de landen met een relatief groot aandeel van deze sectoren in het totale productiepakket hierdoor relatief sterker getroffen worden. Dit zou ook voor Nederland gelden, als hier een flink deel van de prijsdaling niet gecompenseerd zou zijn door hogere prijzen in de voor Nederland van belang zijnde glastuinbouwsector.

De hoeveelheid aangekochte goederen en diensten in de EU bleef vrijwel op hetzelfde niveau, zodat gezien de volumegroei van de productie met 1,5% gesproken kan worden van enige productiviteitsverbetering. Voor de aangekochte goederen en diensten moesten gemiddeld iets hogere prijzen worden betaald. Deze hogere prijzen golden vooral voor de geleverde diensten en de kosten voor niet direct aan de landbouw gerelateerde producten. Ook zijn er hogere prijzen genoteerd voor zaaizaad en pootgoed en voor veterinaire dien-

sten. Daarentegen daalden de prijzen van energie en kunstmest in de EU gemiddeld met bijna 3% en van veevoer met ongeveer 0,5 %. De afschrijvingen in de Europese landbouw stegen dit jaar met 2%. Ondanks een daling van het aantal betaalde arbeidskrachten in de landbouw met ruim 2% nam de totale loonsom door de hogere lonen per werknemer toe met bijna 2%.

Figuur 8.3 Ontwikkeling van de reële netto toegevoegde waarde per arbeidskracht in 2002 vergeleken met 2001. (procentuele mutatie)

Literatuur

Alleblas, J.T.W., A. Boers, C.J.A.M. de Bont en J.H. Jager, *Achtergronden van inkomensverschillen in drie agrarische sectoren*. Mededeling 622. LEI, Den Haag, 1998.

Bont, C.J.A.M. de en J.H. Jager, *Inkomensproblematiek akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt*. Rapport 6.01.02. LEI, Den Haag, 2001.

Bont, C.J.A.M. de, C. van Bruchem, W.H. van Everdingen, J.F.M. Helming en J.H. Jager, *Mid Term Review, Gevolgen van de voorstellen van de Europese Commissie voor de Nederlandse landbouw*. (Verschijnt binnenkort). LEI, Den Haag, 2002.

Everdingen, W.H. van, K.H.M. van Bommel en G.S. Venema, *Agrarische gezinnen en hun inkomens; is er sprake van armoede*. Rapport 5.99.09. LEI, Den Haag, 1999.

Everdingen, W.H. van en J.P.P.J. Welten, *Berekening en toepassing van Nederlands grootte-eenheden en standaardbedrijfseenheden (nge 1994 en sbe 1997)*. Periodieke Rapportage 63-94. LEI, Den Haag, 1998.

EIM, *Ondernemen in 2003; Ontwikkelingen in het midden- en kleinbedrijf*. Zoetermeer, 2002.

Eurostat, *Statistics in focus*. Diverse edities. Luxemburg, 2002.

Huirne, R.B.M., M. Mourits, F. Tomassen, J.J. de Vlieger en T.A. Vogelzang, MKZ: Verleden, Heden en Toekomst, *Over de preventie en bestrijding van MKZ*. Rapport 6.02.14. LEI, Den Haag, 2002.

Poppe, K.J. (red.), *LEI-boekhoudnet van A tot Z*. LEI-DLO, Den Haag, 1993.

Silvis, H.J. en C. van Bruchem (red.), *Landbouw-Economisch Bericht 2002*. Periodieke Rapportage 02.03, LEI, Den Haag, 2001.

Venema, G.S., C.J.A.M. de Bont, W.H. van Everdingen, J.T.W. Alleblas en K.H.M. van Bommel, *Inkomens in de agrarische sector en administratieve lasten door wet- en regelgeving door het Ministerie van LNV*. Rapport 6.01.08, LEI, Den Haag, 2001.

Vrolijk, H.C.J., G. Cotelleer, J.P.M. van Dijk en K. Lodder, *De steekproef voor het Bedrijven-Informatienet van het LEI; Bedrijfskeuze 2001 en selectieplan 2002*. Rapport 1.02.04. LEI, Den Haag, 2002.

Aanvullend kan naast de in deze publicatie opgenomen informatie over bedrijfsuitkomsten, informatie worden verschaft door de per hoofdstuk genoemde auteurs.

Regelmatig verschijnt er actuele informatie van het LEI over bedrijfsontwikkelingen en prijzen in land- en in tuinbouw in Agri-Monitor en op de website van het LEI (www.lei.wag-ur.nl).

Bijlage 1   Toelichting op indicatoren

Opbrengsten-kostenverhouding (rentabiliteit)

Het totaal van de opbrengsten die per 100 euro kosten wordt gerealiseerd. De kosten zijn inclusief berekende kosten voor de inzet van gezinsarbeid en vermogen. Een beloning voor bedrijfsleiding is echter niet in de kosten opgenomen. Voor de kosten van vermogen wordt geen rekening gehouden met de werkelijk betaalde rente of met verschillen in vermogensverschaffers. Voor akkerbouw- en veehouderijbedrijven worden de kosten op pachtbasis berekend. Wanneer de kosten niet volledig door de opbrengsten worden goed gemaakt resulteert dit in een cijfer beneden 100. Zijn de opbrengsten hoger dan de kosten dan is de rentabiliteit meer dan 100.

Nettobedrijfsresultaat

Het verschil tussen de bedrijfsopbrengsten en de bedrijfskosten. De kosten zijn inclusief berekende kosten voor arbeid, grond en vermogen van de ondernemer(s). Voor akkerbouw- en veehouderijbedrijven is het netto-bedrijfsresultaat berekend op pachtbasis.

Pachtbasis (pb)

De berekening van kosten, nettobedrijfsresultaat en arbeidsopbrengst op akkerbouw- en veehouderijbedrijven vindt plaats op pachtbasis. Dat wil zeggen dat voor grond en oude gebouwen in eigendom niet de eigenaarslasten in rekening zijn gebracht, maar een berekende pacht, zoals die geldt bij vergelijkbare pachtbedrijven.

Arbeidsopbrengst van de ondernemer

Beloning die de ondernemer realiseert voor de inzet van zijn arbeid. Wordt berekend door het nettobedrijfsresultaat te vermeerderen met de berekende kosten voor de arbeidsinzet van de ondernemer(s). Voor akkerbouw- en veehouderijbedrijven is de arbeidsopbrengst berekend op pachtbasis.

Ondernemersinkomen

Beloning die de ondernemer realiseert voor de inzet van zijn arbeid en het eigen vermogen. Wordt berekend door de arbeidsopbrengst te vermeerderen met incidentele bedrijfsopbrengsten en het saldo van berekende en betaalde kosten voor vermogen. Voor akkerbouw- en veehouderijbedrijven vindt bovendien een correctie plaats van pachtbasis naar werkelijke basis, door de ingerekende pacht te salderen met de eigenaarslasten.

Gezinsinkomen uit bedrijf

Beloning die het ondernemersgezin realiseert voor de inzet van arbeid, management en vermogen in het bedrijf en voor het gelopen ondernemersrisico. Berekend als het ondernemersinkomen plus het berekend loon van meewerkende gezinsleden. Het zijn de opbrengsten van het bedrijf minus alle betaalde kosten.

Totaal gezinsinkomen

Gezinsinkomen uit bedrijf plus het inkomen van buiten het bedrijf van de ondernemer en zijn echtgenote. Tot het inkomen van buiten het bedrijf behoren vergoedingen voor arbeid, buiten het bedrijf, uitkeringen sociale verzekeringen en opbrengsten van vermogen buiten het bedrijf.

Besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf

Totaal gezinsinkomen minus betaalde persoonlijke belastingen.

Besparingen

Het deel van het inkomen dat niet in het huishouden is besteed en aan het eigen vermogen kan worden toegevoegd. Bij negatieve bedragen: de onttrekking aan het eigen vermogen voor het doen van gezinsbestedingen en/of het dekken van tekorten in de bedrijfsexploitatie.

Factorkosten

Kosten (beloningsaanspraken) van de productiefactoren arbeid en vermogen. In deze kosten is geen vergoeding begrepen voor bedrijfsleiding.

Non-factorkosten

Kosten van grondstoffen en diensten betrokken van andere sectoren, die in het productieproces zijn aangewend (inclusief afschrijvingen).

Netto toegevoegde waarde (sectorinkomen)

De opbrengstwaarde van de productie minus de non-factorkosten.

Bijlage 2   Aanvullende gegevens akkerbouw- en veehouderijbedrijven

Tabel B2.1   Prijzen van producten en productiemiddelen in 2002 en de invloed van 1 procent prijswijziging op het inkomen uit bedrijf per ondernemer op melkvee- en akkerbouwbedrijven

	Aangehouden prijs (euro)	Eenheid	Invloed van 1% prijswijziging naar bedrijfstype		
			Melkvee- bedrijven	Akkerbouwbedrijven Nederland	Veenkoloniale akkerbouw
Inkomen uit bedrijf (euro per ondernemer)			19.000	6.500	22.500
Producten:					
Melk	34,20	100 kg	1068		
Nuchtere kalveren	121	stuk	28		
Slachtkoeien	1,45	kg	37		
Wintertarwe	10,75	100 kg		62	14
Pootaardappelen	19,00	100 kg		223	74
Consumptieaardappelen	7,50	100 kg		172	115
Zetmeelaardappelen	5,30	100 kg		106	536
Suikerbieten	5,10	100 kg		221	303
Zaaiuien	8,90	100 kg		60	0
Productiemiddelen:					
Arbeid	20,60	uur	74	70	67
Werktuigen	102,5	index	178	292	339
Grond en gebouwen	104,5	index	249	327	341
Krachtvoer rundvee	17,40	100 kg	150		
Ruwvoer rundvee	11,25	100 kvem	26		
Krachtvoer varkens	a)	100 kg	49		
Pootgoed	118	index		126	141
N-meststoffen	0,70	kg	31	34	39
Gewasbeschermingsmiddelen	102,1	index		140	195

a) zie hoofdstuk 3 voor de specifieke prijzen per diersoort

Tabel B2.2 Prijzen van producten en productiemiddelen in 2002 en de invloed van 1 procent prijswijziging op het inkomen uit bedrijf per ondernemer op varkens- en pluimveebedrijven

	Aangehouden prijs (euro)	Eenheid	Invloed van 1% prijswijziging naar bedrijfstype				
			Fok- varkens- bedrijven	Vlees- varkens- bedrijven	Gesloten varkens- bedrijven	Leghennen- bedrijven	Vlees- kuiken- bedrijven
Inkomen uit bedrijf (euro per ondernemer)			-12.000	-29.000	-25.000	45.000	-38.000
Producten:							
Biggen	39,70	stuk	1.979	1.324			
Vleesvarkens	1,18	kg	247	3.232	2.671		
Eieren	4,85	100 stuks				3.974	
Vleeskuikens	0,78	kg					4.187
Productiemiddelen:							
Arbeid	20,60	uur	138	40	107	130	61
Werktuigen	102,5	index	208	92	204	317	192
Grond en gebouwen	104,5	index	297	267	421	274	339
Mengvoer varkens	a)	100 kg	1.006	1.262	1.697		
Mengvoer pluimvee	a)	100 kg				2.034	3.153

a) zie hoofdstuk 3 voor de specifieke prijzen per diersoort

Bijlage 3 Ontwikkeling van prijzen en productiviteit

Tabel B3   Ontwikkeling van prijzen en productiviteit in 2002 (r) ten opzichte van voorgaand jaar (%), per bedrijfstype

	Opbrengst- prijzen per eenheid product	Prijzen productie- middelen	Bruto- produc- tiviteit	Produc- tiekosten per eenheid product	Opbrengsten- kostenver- houding
Melkveebedrijven	-3,5	+3,0	+1,0	+2,0	-5,0
Fokvarkenshouderij	-15,5	+0,9	+4,5	-3,4	-12,5
Vleesvarkenshouderij	-13,7	-1,4	+2,9	-4,2	-9,9
Leghennenshouderij	+0,5	+0,2	+0,5	-0,3	+0,8
Vleeskuikenshouderij	-12,0	-0,1	+0,4	-0,5	-10,6
Akkerbouwbedrijven	-15,0	+4,0	+2,0	+1,5	-16,5
w.v. Veenkolonien	-4,5	+3,0	+5,0	-2,0	-3,5
Glastuinbouwbedrijven	+3,1	+1,8	+1,4	+0,5	+2,5
w.v. glasgroentebedrijven	+1,8	+1,2	+1,3	0	+1,8
snijbloemenbedrijven	+4,4	+1,9	+0,1	+1,8	+2,6
pot- en perkplantenbedrijven	+2,0	+2,5	+3,6	-1,0	+3,0
Champignonbedrijven	-3,5	+3,2	-1,2	+3,9	-7,1

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI

Bijlage 4   Vergelijking actuele situatie (2002) met vijfjaarsgemiddelden per bedrijfstype

Tabel B4   Rentabiliteit, inkomen en besparingen (bedragen x 1.000 euro) op agrarische bedrijven

Bedrijfstype	Opbrengsten- kostenverhouding		Gezinsinkomen uit bedrijf (per ondernemer)		Besparingen (per bedrijf)	
	1996/97- 2000/01	2002 (raming)	1996/97- 2000/01	2002 (raming)	1996/97- 2000/01	2002 (raming)
Melkveebedrijven	79	76	22,2	19,0	6,7	2,0
Varkensbedrijven	91	78	20,1	-22,0	2,6	-50,0
w.v. fokvarkensbedrijven	89	77	21,7	-12,0	3,1	-40,0
vleesvarkensbedrijven	90	76	9,1	-29,0	-5,5	-45,0
gesloten varkensbedrijven	92	79	26,5	-25,0	10,8	-67,0
Leghennenbedrijven	97	99	40,8	45,0	22,9	23,0
Vleeskuikenbedrijven	93	84	14,3	-38,0	-5,7	-68,0
Akkerbouwbedrijven	87	76	23,2	6,5	-0,2	-18,5
w.o. Veenkoloniale bedr. (> 40 nge)	93	86	29,6	22,5	4,4	-2,5
Glastuinbouwbedrijven	100	97	54,5	52,5	22,7	11,5
w.v. glasgroentebedrijven	103	90	64,0	29,0	32,5	-17,5
snijbloemenbedrijven	98	100	47,0	64,0	16,0	24,5
pot- en perkplantenbedrijven	97	99	52,5	63,0	23,5	31,0
Champignonbedrijven	93	87	37,0	7,5	8,0	-37,0
Opengrondsgroentebedrijven	86	88	32,0	39,0	5,5	9,0
Bloembollenbedrijven	98	96	56,5	50,0	36,5	30,0
Fruitbedrijven	78	86	16,0	23,0	-3,0	2,0
Boomkwekerijbedrijven	93	90	45,0	43,0	17,0	15,0

Bron: Bedrijven-Informatienet van het LEI.

Bijlage 5   Translation of table and figure headings

- Figure 1   Family farm income per entrepreneur on milk production farms, arable farms, intensive livestock farms and glasshouse holdings (x 1,000 euro).
- Table 1   Profitability and family farm income per entrepreneur on milk production farms, arable farms, intensive livestock farms, glasshouse holdings and other horticultural holdings (x 1,000 euro).
- Table 2   Development of number of specialized farms per type of farm (dairy, pigs, poultry, arable, glasshouse, mushroom and other, open field horticulture holdings).
- Table 2.1   Development of number of dairy farms and dairy cows
- Table 2.2   Development of kg concentrate per cow, kg nitrogen (from fertiliser) per ha grassland, kg milk per cow, dairy cows and kg milk per ha feed crops and grassland on milk production farms.
- Table 2.3   Development of prices of milk, concentrates and cattle on milk production farms.
- Table 2.4   Farm results and farm income on milk production farms per entrepreneur (returns/costs relation), labour income, entrepreneurial income and family farm income (1,000 euro per entrepreneur)
- Table 2.5   Income statement on milk production farms per farm (total family farm income, non-farm income, total family income and current savings); see 2.4
- Table 2.6   Development of number of steers and farms with steers
- Table 2.7   Development of prices of cattle and feed, amounts of premiums on farms with steers
- Table 2.8   Development of number of sheep and farms with sheep
- Table 2.9   Returns, direct costs and margins per ewe on farms with more than 25 ewes
- Table 2.10   Development of prices of fattened calves, young calves and milkpowder
- Table 2.11   Results on farms specialised on fattened calves

Figure 2.1 Development of milk price (incl. VAT)

Figure 2.2 Results on milk production farms: output/costs relation, family farm income and savings (x 1,000 euro)

Table 3.1 Development of number of pigs and farms with pigs

Table 3.2 Indicators of developments on farms with sows (per sow per year: returns, direct costs, margin, number of litters; price of concentrate, price per piglet)

Table 3.3 Indicators of developments on farms with fattening pigs (per fattening pig per year: returns, direct costs, margins; kg of concentrate per kg growth, price of concentrate, output price per kg slaughtered weight)

Table 3.4 Farm results and farm income on pig farms per entrepreneur (see table 2.4)

Table 3.5 Income statement on pig farms per farm (see table 2.5)

Table 3.6 Development of number of poultry farms, laying hens and broilers

Table 3.7 Indicators of developments on farms with laying hens (per laying hen per year: returns, direct costs, margins; price of concentrates, eggs per laying hen, egg price)

Table 3.8 Indicators of developments on farms with broilers (per 1,000 kg live weight: returns, direct costs, margins; price of concentrate, live weight (gr.), kg concentrate per kg live weight)

Table 3.9 Farm results and farm income on poultry farms per entrepreneur (see table 2.4)

Table 3.10 Income statement on poultry farms per farm (see table 2.5)

Figure 3.1 Development of prices per kg pigmeat

Figure 3.2 Development of prices of piglets

Figure 3.3 Development of results on pig farms: family farm income (x 1,000 euro)

Figure 3.4 Development of prices of eggs

Figure 3.5 Development of prices of poultry meat

Figure 3.6 Development of results on poultry farms: family farm income (x 1,000 euro)

Table 4.1	Development of the acreage of arable crops and the number of arable farms
Table 4.2	Development of the yields (1,000 kg/ha), prices (euro per 100 kg) and returns (euro per ha) of some important crops on arable farms (winter wheat, spring barley, ware potatoes, seed potatoes, starch potatoes, sugar beets, spring-sown onions)
Table 4.3	Farm results and farm income on arable farms per entrepreneur (see table 2.4)
Table 4.4	Income statement on arable farms per farm (see table 2.5)
Figure 4.1	Results on arable farms (see figure 2.2)
Table 5.1	Development of the acreage of glasshouse crops and the number of glasshouse holdings
Table 5.2	Returns and costs in euro per m ² area of glass of glasshouse holdings with mainly vegetables (output, costs: interest and depreciation, fuel, labour, other costs, total costs; net result)
Table 5.3	Returns and costs in euro per m ² area of glass of glasshouse holdings with mainly cut flowers (see table 5.2)
Table 5.4	Returns and costs in euro per m ² area of glass of glasshouse holdings with mainly pot plants (see table 5.2)
Table 5.5	Returns and costs in euro per m ² area of glass of all glasshouse holdings (see table 5.2)
Table 5.6	Farm results and farm income on glasshouse holdings in horticulture per entrepreneur (per farm type) (see table 2.4)
Table 5.7	Income statement on glasshouse holdings with horticulture per entrepreneur (see table 2.5)
Figure 5.1	Development of prices of some important cut flowers
Figure 5.2	Development of prices of some important pot plants
Figure 5.3	Returns/costs relation on glasshouse holdings with vegetables, cut flowers and pot plants
Figure 5.4	Family farm income in glasshouse holdings
Table 6.1	Development of acreage and the number of mushroom growers

- Table 6.2 Output and costs in guilders per m² area of mushroom growers (output, costs: interest and depreciation, fuel, labour, compost, other costs, total costs; net result)
- Table 6.3 Farm results and farm income of mushroom growers per entrepreneur (see table 2.4)
- Table 6.4 Income statement of mushroom growers per farm (see table 2.5)
- Figure 6.1 Results on mushroom farms (see also figure 2.1)
- Table 7.1 Development of acreage of crops and the number of farms specialised on outdoor vegetable production, fruit, bulb and nursery tree production
- Table 7.2 Family farm income per entrepreneur and saving per farm of specialised holdings with outdoor vegetable production (x 1,000 euro)
- Table 7.3 Family farm income per entrepreneur and saving per farm of specialised holdings with fruit production (x 1,000 euro)
- Table 7.4 Family farm income per entrepreneur and saving per farm of specialised holdings with bulb production (x 1,000 euro)
- Table 7.5 Family farm income per entrepreneur and saving per farm of specialised holdings with nursery tree production (x 1,000 euro)
- Table 8.1 Gross production value of the agriculture and horticulture sector (mln. euro) (arable products: cereals, potatoes, sugar beets, onions, forage; horticultural products: fresh vegetables, fresh fruit, flowers and plants, bulbs, tree nursery; cattle: meat, milk; intensive livestock: calves, pigs, broilers, eggs; other agricultural products and services)
- Table 8.2 Estimate of net value added in the agriculture and horticulture (mln. euro: gross production value; inputs as seeds, feed, energy, fertiliser; gross value added; depreciation, taxes, subsidies, net value added)
- Table 8.3 Development of net value added and income (mln. euro: net value added, wages paid, interest paid, remaining income; indexes: net value added, net value added per labourer, remaining income, remaining income per holding)
- Figure 8.1 Development of remaining income per farm in constant euro per farm.
- Figure 8.2 Development of income in agriculture compared with small and medium-size holdings outside agriculture

Figure 8.3 Development of real net value added per labour unit in 2002 compared with 2001

Table B2 Prices for some products (milk, calves, cows, piglets, pigs, eggs, broilers, wheat, plant potatoes, ware potatoes, starch potatoes and onions) and inputs (labour, machinery, rent, feed, seeds, fertiliser, pesticides) and the influence on farm incomes of 1% change in price.

Table B3 Development of prices, productivity and profitability of dairy farms, pig and poultry farms, arable farms, glasshouse holdings and mushroom farms.

Table B4 Comparison of actual incomes (2002) with 5 year average per type of farm